

RÁKOSI JENŐ
MŰVEI

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

TÁRCÁK, CIKKEK

MÁSODIK KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA,

A MI KULTÚRHARCUNK.

A kultuszminiszteren és segédjén kívül is vannak, mint ma kitűnik, oly jámbor lelkek, akik elhiszik komolyan, hogy a németet meg lehet tanulni a gimnáziumban grammatikából. Ezek a jámbor lelkek pedig az idevaló német újságírók és a kormány félhivatalos magyar lapja. Legyen nekik az ő hitök szerint. Segítsék ifjúságunknak az időt lopni a német órák alatt és ne szűnjenek meg teljes életükben csodálkozni a magyar faj nehézfejűségén, mely miniszteri rendeletekkel súlyosbított német óráktól sem tanul meg németül. Pedig tudnivaló, hogy a legkitűnőbb nyelvtalentum talán az egész világon éppen a magyar faj. Semmi nemzet nem sajátít el oly könnyen, oly gyorsan és oly jól egész csoport idegen nyelvet, mint éppen a magyar. Tótot urat is alig találni, de oláht is, aki akcentus nélkül, vagy csak nyelvtanilag is helyesen tudjon magyarul. Magyart, még parasztot is tömegesen, aki három-négy nyelvet beszél folyékonyan. És nem volt a hírhedt tizza-eszlári perben a tanúk között magyar parasztasszony, aki a bíráknak beszélt még a német-zsidó jargon nyelven is? A mi nagy bölcseink pedig csodálkoznak azon, hogy a magyar tanulóifjúság a fogékonyság legszebb korában, az iskolában nem képes megtanulni németül és csodálkozván rajta, segíteni óhajt és több szigorúságot

követel és a tanítás idejének kiterjesztését javasolja az ismeret más ágainak a rovására.

Az emberek azt hiszik, hogy mi, akik ezeket leírjuk és a minisztert gáncsoljuk rendeletéért, mi volnánk a német nyelvnek elfogult ellenségei. Holott mi azt állítjuk, hogy azok az ellenségei, akik hozsannával üdvözik Csáky gróf írott német malasztját. Mert semmi sem bizonyosabb előttünk, mint hogy ez a rendelet marad írott malaszt, az állapot pedig marad a régiben. A miniszternek meglesz az a megnyugtató érzete, mintha tett volna valamit, s mire belátja, hogy csak a vízbe csapott egy vesszővel, akkorra valószínűleg régen nem lesz már őkegyelmessége miniszter.

Azonban ekképen állván a dolog, voltaképen *nekünk* kellene a miniszter rendeletét hozsannával fogadnunk s a hivatalos és félhivatalos labancoknak jajgatniuk, hogy ekkép sem fognak semmire se menni. Így is volna, ha előttünk magasztosabb tekintetek, nemesebb célok nem lebegnének. Így is volna, ha azt nem látnók belőle, hogy oktalan és céltalan intézkedések végrehajtása veszi el a tért, időt és munkaerőt fontos és életbevágó intézkedések elől.

Két szempontból esik megítélés alá a német nyelv kérdése és mind a két szempont sűrűen van emlegetve mind ama cikkekben, amelyek ma Csáky Albin gróf úrral, a nagy Kiliánnal foglalkoznak, aki, az ő lábán lévén a nagy csizma, elől megyén. Az egyik szempont a német kultúráé, amely a miénknek nevelő dajkája; a másik az utilitárius szempont, az életbéli viszonyok, melyek, úgy mondják, nálunk szükségessé teszik a német nyelv tudását. Sem ügyvéd, sem orvos, sem kereskedő, tán még iparos is, de magán- és közhivatalnok bizonynal

nem boldogul, úgy mondják, e nyelv tudása nélkül hazánkban. Csak a kontraszt kedvéért emelem ki, hogy van ügyvéd, van orvos, van kereskedő tömegesen; van temérdek magánhivatalnok, de van közhivatalnok is elég, aki viszont *csak* németül tud, ellenben magyarul *nem* és tisztességesen megél, vagyont szerez, még dekoráltatik is Magyarországon. Az Operának most hoztak egy igazgatót, aki nem tud magyarul; a zeneakadémiának pár évvel ezelőtt egy tanárt, és a képzőművészetek körében is tudok egy tanárt, aki a növendéknek arra a megjegyzésére, hogy nem ért németül, azt felelte: «Hát tanuljon meg, én nem fogok a maga kedvéért megtanulni magyarul».

Ez a magyar kultúrállam.

Meg kell tanulnunk németül, hogy az általunk fizetett katonafőllebbvalóinkkal és ránk hozott professzorainkkal beszélni tudjunk.

De ez csak kitérés.

A valóság az, hogy a fölemlített két szempont mindenik elég fontos arra, hogy egy szál gyertyával bevilágítsunk az ő homályosságaiba.

El nem lehet tagadni, hogy a német kultúrának oly hódoltsága a mi Magyarországunk, amilyen volt a török basagazdaságé in illo tempore. Úgy bevette magát az élet minden rétegébe, hogy méltán megzavar minden ingatag fejtet.

Minden kereskedő, minden nevelő, minden bonne (hiába van francia neve), minden táncmester, minden klaviermester, minden újság, minden művész és minden csepűrágó hosszú száz esztendőkön keresztül német volt Magyarországon. Vagyonos arisztokráciánkat elkápráztatta Bécs, e székváros udvara és művészi élete. Aki

tehetett, élete vagy esztendeje egy részét ott töltötte el, haza csak pénzért jött. Aki nem tehetett, az járatta ama civilizátorokat, akiket e pillanatban felsoroltam, aki ezt sem tehetett, cserébe adta gyermekeit a «Szepességre» vagy valami szomszédos németiség közé «német szóra» és tényleg úgy lett, hogy hazánk jelentékeny részének egész intelligenciája tisztára elnémetesedett (kivált az asszony nép!) *a nélkül, hogy a gimnáziumokban a német nyelvet tanították volna.* Ez volt a kultúra hódítása. Minden, ami egy kissé úribb, nobilesabb, finomabb, műveltebb, szellemibb volt, az német volt. Németül olvastak, németül énekeltek, németül társalogtak, tréfáltak, kedélyeskedtek, leveleztek (a címet azonban kívül német módra franciául írták), magyarul csak gazdálkodtak és káromkodtak az emberek. Ez volt az az állapot, melyben a kezdődő magyar művészet, az úttörő színészek, az ébredező poéták és gyér pártolóik vértanú-éveiket szenvedték. A német kultúra inváziójának eredménye ez: egy művelt osztály, mely németül tud és egy parlagi rész, amely németül nem tud. Ezen a borzasztó századon tört keresztül a nemzet génusza e század első felében. Héroszai – a boldogtalanok! – már a múlt század végén kezdték a vérizzadást. Diadalra jutottak a negyvenes években; de diadaluk csak erkölcsi volt. A lélek, mely belőlük szólt, elragadta az élő nemzedéket s a hősök megkoszorúztattak. Jött azután az 1848 és az 1867 a nagy politikai vívmányokkal s visszaadta az egész Magyarországot magának.

De haj, a nagy diadal csak erkölcsi volt, nem egyszersmind *anyagi* is. Az anyagot az új idő a régitől vette el. És mily anyagot! Azt a nemzedéket, amely abban nőtt fel, hogy a németül tudás egyenlő a műveltséggel,

mint hajdan volt. És e közben megsokasodott az ország lakossága bevándorlások által. És jöttek, tódultak az idegenek, és nem kis csodálkozásukra, itt egy nemzetet találtak, amely az idegen kedvéért megtanult németül és amelynek kedvéért semmi idegennek nem szükséges megtanulni e nemzet nyelvét. Erről régen az ösztön, a hiúság és a művelődés vágya gondoskodott, most e gondoskodást az iskola vette át. És ami régen keservesen igaz volt, ami azonban, hála halhatatlan szellemi munkásainknak, ma immár nem igaz, ma is egy felületes vezérsereg által igaznak hirdetik, midőn kulturális érdekek kedvéért mondja tanítandónak a német nyelvet s azt állítja, hogy nem művelt ember, aki németül nem tud. A beözönlött és itt óriási tért foglalt német műveltség csak egy reális szolgálatot tett a magyar kultúrának s ez az, hogy a legjobbakban felkeltette azt a nemes becsvágyat, mely egy félszáz év alatt megteremtette a magyar műveltséget! A magyar nemzeti kultúrának és semmi nemzeti kultúrának a világon arra szüksége nincsen, hogy egész ifjúsága egy idegen kultúrának és nyelvének ismeretében neveltessék fel. Egy egész nemzeti intelligencia inkább vészit, mint nyer az idegen elem ily tömeges fölvételével, és akárhány nemzet kulturái története tanúsítja, hogy mindig nagy munka volt és nemzeti újjászületésnek tekintetett, ha valamely nemzet egy más nemzet kultúrájának bilincseit levetette. Példárá az angol intelligencia, mely a francia szellem nyűgét hordta, példa rá a német, amely a múlt század második felében nagy szellemek vezérlete alatt szabadult meg a francia kultúra jármából. Viszont arra is van példa, mint emeli egy idegen kultúra elevenítő befolyása a más nemzetét, ha elbetegesedett, vagy lehanyatlott. Mikor

a nagy király: XIV. Lajos agyonprotegálta a francia kultúrát, s a Descartes után jött szellemek még alatta meghaltak: Molière, Racine nem voltak többé. Lully ritmusai elhangzottak s a tudomány e nagyinak csúfolt király uralkodásának második felében, hitvány udvaronc-j argonná, a művészet nyomorult, hideg formalizmussá lett: egy-két jelesebb szellem elvetődött Angliába, néhány művét az ott szabadon alkotó szellemnek átültette: mily pezsdülésnek indult rögtön a szellemi élet! Minden tudós, minden költő angolul tanult, angolból merített tárgyat, eszmét, irányt, inspirációt és támadtak a Voltairek, Rousseauk; divatja lett a földtani, természettani, csillagászati fölolvadásoknak; nagyobb, mint a színházbajárásnak, s elháríthatatlan vaslépésekkel lépett francia földre a nagy forradalom. Így rázta föl az angol műveltség szabad szelleme a francia tespedő kultúrát. Nem kellett ahhoz, hogy a gimnáziumokban az egész francia ifjúság angolul tanuljon. *A kultúra munkásait illeti nemzeti feldolgozásban áthozni az idegen kultúra kincseit és értékesíteni.* Korlátoltság, tudákos szédelés, hazugság a németül tanulást a német kultúra hasznaiért hirdetni.

Ha biztos Magyarországot akarunk, ha műveltet akarunk, ha halhatatlant akarunk, akkor csak egy a teendőnk: a nemzet ifjúságát ismeretekben gazdagon, erőben és egészségben épen, a magyar irodalom hőseinek szellemében és az igaz magyar tudósok lelkében fölnevelni. A magyar közoktatás föladata: a magyar kultúrát megteremteni, egy katexochen magyar nyelvű és szellemű neveléssel. Minden ily ifjú forrása és eszköze a magyar kultúrának. Hogy táplálékára mit veszünk idegen kultúrából, az nem a gyermek gondja,

hanem az akadémiáké, a tudósoké, az irodalom munkásaié.

A nyelvismeret nem a kultúráért, nem a nemzeti műveltségért kell, hanem a gyakorlati életért. Ez pedig nem az állam dolga oly értelemben, hogy a különben is terhelt iskoláztatást még terhesebbé, tehát általános eredményeiben még sikertelenebbé tegye a nyelvtanításokkal. Az állam eleget tett kötelességének, ha alkalmat ad oly nyelvek elsajátítására, amelyeknek az életben hasznát lehet venni. Az egyesek dolga, élnek-e és miként élnek az alkalommal. Az ő káruk, az ő hasznuk az eredmény. De eszeveszettség, konokság és képtelenség Magyarország ifjúságának előmenetelét megnehezíteni idegen nyelvek kedvéért. Olyan nyelv, melyet okvetlenül tudni kell, csak egy lehet józanul és csak egy is van, remélem, Magyarországon s ez a – magyar.

(1889 jan. 6.)

PANTHEON.

Olvasóközönségünk lapunk utolsó számából értesült amaz egyesület létrejöveteléről, mely ezt a büszke címet viseli. Örömmel értesülhetett arról, hogy ebben a «Pan»-ban több a dea, mint a deus s így több is a kilátás a sikerre, mint a megfordított esetben volna. Ha mi, némileg az irodalomnak szerény munkásai s a művészeknek kedvelői létünkre, a szellemi élet ez ágainak pártolására alakult egyesületet nem fogadjuk azzal a hozsánával, amelyet alapítói tőlünk talán várnak, – annak különösebb okai vannak.

Az a felhívás, melyet Jókai Mór briliáns tollával megszerkesztett, egy kedvező' jelenségnek és egy nagyon szomorú állapotnak kettős okmánya. A kedvező jelenség az, hogy az ott megnevezett társadalmi kitűnőségek szíve ime megdobbant a magyar kultúra érdekeiért és tette vágyik e szép mezőn. A nagyon szomorú állapot pedig az, hogy ime a legelőkelőbb mágnás asszonyságok érzik, sőt konstatálják teljes hiányát a magyar irodalom és művészet szeretetének és ápolásának, természetesen tehát ismeretének is, a nemzeti műveltség felsőbb köreiben. Ők, akik ott aláírják, mind e körökben otthon vannak és klasszikus tanúi annak, amit nyilvánosan állítanak.

Legyen üdvöz a szép lelkek e társasága nemes felbuzdulásáért! Amire azonban vállalkozik, bár kedves

dolog, de jelentősége igen alárendelt. Az ötlet, a felbuzdulás a divat, vagy, ha tetszik, a sport természetével bír és mulandó. Ha a nemzeti litteraturának és a magyar művészeti törekvéseknek hathatós szolgálatot akarnak tenni, annak ez nem útja. Ez csak egy kis epizód, amely a nemzeti szellem teljes életére, fejlődésére, erőinek kiterjedésére hatással nincsen. Ez a szép vállalkozás, jól megnézve és belehelyezve az élet nagyon komoly keretébe, nem is egyéb, mint egy írott bizonyítvány arról, hogy a magyar művészet és irodalom ma is ott van, ahol a magyar árvák, a magyar kisdedek, a magyar talált gyermekek: bölcső-egyesületek, szeretetházak, fehérkeresztek, egyszóval a közjótékonyág alamizsnájára, nemes szívű hölgyek segítő kezére vár tengődő élete. Hogy ez egy nemzet szellemi életének összes tényezőire nézve fonák helyzet, visszás állapot, hozzá szégyenletes és mi több: – veszedelmes is, – az bizonyításra nem szorul. Az árva, a beteg, a nyomorék, a csavargó, a talált gyermek természetes objektuma a jótékonyásnak. Az irodalom és a művészet ellenben természetes és szükséges tápláléka, fegyvertára, dísze és ereje egy nemzetnek, amely élni akar.

Ha pedig a fonák helyzetet fölismerték oly előkelő szellemek, minők a «Pantheon» létesítésére vállalkoztak, akkor szükséges, hogy fölismerjék az eszközöket is, amelyek e helyzetet gyógyítják. A valódi eszközöket. Nem az expedienseket, amelyek a rothadást bearanyozzák és egy látszatát teremtsék meg annak, ami a valóságban nincs meg.

Csáky Albinné grófné a lelke a mozgalomnak, az ő jó szívének oltalma alá helyezzük okoskodásunkat. Tudomásunk van róla, hogy a súlyos megítélés, mellyel férjé-

nek, mint kultuszminiszternek intézkedései találkoztak, mint szerető, hű feleséget, sokszor sebezte őt. Az ő hite és értesülésünk szerint sokaké, a kultuszminiszter úr közvetlen közeléből, az, hogy e miniszter félre van ismerve, tévesen ítéltetett meg, intézkedései félremagyaráztattak. Az ő szíve, hazafisága kifogástalan, szándékai a legnemesebbek, törekvései méltók állásához és történeti nevéhez. Meglehet. Mi az ő szíve titkait nem ismervén, nem azokról ítéljük meg őt, hanem cselekedeteiről. Első intézkedéseivel ferde világításba tette magát, ennek a következéseit viselnie kell.

De most jön a Pantheon és újra a kultuszminiszter reszortjába csal bennünket. *Mert ez a kérdés nem a jótékony egyesülés útján oldandó meg, hanem a nemzeti nevelés által.*

Mindenike ama nemes asszonyságoknak, akik e felhívás alá írták nevöket, tudja, hogy ha tulipánt akarok nevelni, nem őszirózsa magot kell a földbe vetnem. Ők mind azt tették s tele vannak őszirózsa-dísszel; de a magábaszállás egy pillanatában megdobbann a szívek, eszükbe jutván, hogy a tulipán a nemzeti ornamentika fővirága, s most társaságba állanak virág-cserépben tenyészteni egy kis tulipánt, *de az anyaföldbe tovább vetik az – őszirózsa magot.*

Képlegesség nélkül szólván így áll a dolog: gyermekeiket fölnevelik «európai műveltségen», ennek termékeivel fedezik embernyi emberré nővén szellemi szükségüket, s alamizsnát vetnek, vagy szebben mondva áldozatot hoznak a «magyar műveltségnek». Miért? Egy adott pillanatban, egyszer legalább egy életben, mindenkiben föltámad nemzetisége vágya, vagy önérzete, vagy büszkesége, vagy kötelességérzete és haj! sokan vannak

magyarok, akik ilyenkor némi szégyenkezéssel érzik, hogy oly kevésbé «magyarok». Csinálnak hát, hogy hiúságuk, lelkiismeretök, vagy feltámadt késő szerelmök, vagy éppen homályos vágyuk kielégítést nyerjen: divatot, sportot, «egyesületet» a magyar törekvések pártolására – Magyarországon. Aminek az általánosságnak kellene lennie, az ama körökben a különös, aminek a törvénynek kellene lenni, az a kivétel.

A világért sem merném csak a magam műveltségét is hozzáhasonlítani azokéhoz, kik Jókai felhívását aláírták. Tudom, hogy az egy rendkívüli európai műveltség. Ha szerencsém lehetne amaz előkelő nevek bármelyikével is egy félóraig társalogni, tudom, hogy egy elutazott hálátlanról megjegyeznék: «Aus dem Augen aus dem Sinn». Tudom, hogy a mulandóságról lévén szó így szólna: «Tout passe, tout lasse, tout casse». Tudom, hogy egy képmutató képviselő beszédét kritizálván, így idézné Shakespeare-t: «Denn Brutus war ein ehrenwerter Mann». Tudom, hogy alkalomadtán ismét a nagy britből a következőt már angolul mondaná: «the last but not least», mert ezt a németek is angolul citálják. Tudom, hogy irodalmi, vagy művészeti műkedveléseire Schillertől vennék ezt a köpenyeget: «auch ich war in Arkadien geboren». Tudom – hogy a végire ugorjak, – ha már jól megmosdatott, egy bókot is adna «pour la bonne bouche»; de tudom azt is, hogy ha három hétig beszélgetnénk is, hasonló magyar idézetekkel, magyar mondásokkal, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Jókai, Madách, Kazinczy, Czuczor, Tompa Zrínyi és a többiek epigrammatikus soraival nem, lepne meg.

Mért? Mert ezeket nem olvasta, nem ismeri és akik

öt műveltségére tanították, szintén nem olvasták, szintén nem ismerték.

Az első, az igazi, az egyetlen komoly és hathatós *Pantheon* a – gyermekszoba és az iskola. A magyar irodalmi nevelés. A nevelés a magyar irodalom művein: ez az egyetlen mód. Ha az új nemzedék fölszedi magába a mi irodalmi kincsünket, megtermékenyül tőle lelke és szelleme: ahhoz vágyik vissza, abból szedi műveltségét, élcét, bölcsességét, eszejárását és ha teremtőerő és talentum lakik benne: onnan veszi a lelket, az anyagot, a tartalmat s a formát egyaránt. Így válik a szellem mindennapi táplálékává a nemzeti irodalom és műveltség, így válik szükségévé a lelkeknek s ettől gyarapszik, ettől izmosodik, ettől lesz hatalmas és örökéletű és nem marad koldus-gyámoltja jótékony szíveknek.

Oh anyák, művelt leányai e nemzetnek, mentül előkelőbb állásban születtetek: a ti kezetekben van a haza, a nemzet sorsa. Ti nevelitek gyermekeitekben a nemzetet. Termesszetek tulipánt, ne vessétek be a földet idegen virágok magvával. Az idegennek tartsatok üvegházat: az ősi telken a nemzetit vessétek, ápoljátok és nagyok lesztek magatok és nagyok maradékaitok a haza áldásától.

(1889 máj. 4.)

PÁLMAY ILKA.

Pálmay Ilka holnap búcsút vesz a fővárostól. Minden jelentékenyebb művészi egyéniségre nézve elérkezik egyszer egy idő, amelyben az illető egy kissé nem fér a bőrébe. Ez olyan rendes dolog, hogy szinte kritérium-számba megy. Nem is igazi, akin erőt nem vesz a természete. Olyan bizonyosan jön, mint a gyermekbetegségek, vagy mint a fogzás. Természetesen a neve krízis és néha válságos fordulatot is vesz. Teszem azt itt, a mi szomszéd sógorunk három nevezetessége sohasem heverte ki: Gallmeyer, Geistinger asszonyok és a híres Szvoboda ezen mentek tönkre. A művész ilyenkor direktor lesz, vagy vállalkozó, vagy vándorvirtuóz, vagy ha kisebb számú nemzet szülötte, átcsap egy terjedtebb idegen nyelv területére. Némelyik nagy szerencsét csinál, némelyik otthagyja a fogát. De ismétlem, oly törvény szerint nyilatkozik meg ez irányban az erősebb művészi egyéniségek természete, hogy senkit sem lehet érte méltányosan gáncsolni.

Minden távolabb áll tőlünk, mint hogy csak egy ürmöcsöpöt is ejtsünk a pohárba, mellyel Pálmay Ilkától búcsúzunk. Elég fanyar az ürmöcsöp nélkül is. Hiszen a modern múzsa egyik legbájosabb papnőjétől kell búcsúzunk. Egy alakjától művészetünk világának, kinek emlékéhez csupa kedv, mosoly, merő taps és jóízű kacaj köt bennünket: szemünknek, fülünknek és szí-

vünknek pajzán gyönyörúsége illan el közülünk. Egy neme annak, amit éreznünk kell, ha észrevevessük, hogy arcunk elveszti az ifjúkor friss színét s hogy hajunkba fehér szálak lopóznak. A nemzedék, melyet a víg múzsa ily sokféleképen megáldott tündére itthagya, máriól-holnapra öregebb lett azzal, hogy e kedvderítő pajkos szellemet elveszítette. Mert haj, ezrek közül van ám az kiválasztva és megáldva, aki természeti adományképpen bírja azt a tulajdonságot, hogy kortársai vidulásának, gyönyörködésének, lelki pihenésének forrása legyen. A mi fővárosi közönségünk ebben szerencsésebb és gazdagabb bármely európai fővárosnál, meri Párizsban *egy* van, Bécsben *egy* sincs, Berlinben még *úgy* sincs és máshol sincs *egy* se olyan, amilyen nálunk három van egyszerre. Ily pazarságot csak a régi görögök Olympusa élvezett. Ott is t. i. éppen hárman voltak a – Gráciák.

De most a mieink közül ime az egyik elmegy Amerikába s immár két hét óta búcsúztat az ő honi közönségétől. S két hét óta valahányszor egy-egy szerepében utoljára lép föl, a színház tele van virágillattal, közönséggel és mérhetetlen tapsolással. A holnapi előadás jegyeiért ma délelőtt valóságos csatákat vívtak a budapesti halandók. Elegáns urak boldogok voltak, ha egy 40 krajcáros állóhely birtokába jutottak.

Hogy milyen hőfokra hág ezekután holnap a lelkesedős, alig lehet csak gondolni is; de ha a búcsúzó Ilka azt túléli, akkor hiszem, hogy nem lesz a tengeri potykák eledele, azaz megjön még Amerikából is. Mert haj, azt hallom, hogy van ott ugyan sok pénz az átvitorlázó művészek számára, de szív és szeretet és szép magyar szó: az csak itt van. A nélkül pedig melyikünk tudna tartósan megélni?

Tehát ekképen vonul ki Pálmay Ilka eddigi dicsősége színhely érői. Népszerűsége delelőjén, művészi fejlődése tetőpontján, asszonyi bájainak teljében. Mindezt veszti benne egyszerre eddigi közönsége, melynek tenyerén nőtt akkorára; nem csoda, ha verekszik azért, hogy még egyszer láthassa s tanuja lehessen, mint komorodik el végül a vígság maga, mint szakad a nevető szemből könny s mint pityeredik el a leghamiskásabb ajak, mielőtt utolszor borulna rá a Népszínház függőnye. Mert valószínű, hogy a holnapi zajos estének egy kis sírás lesz a vége.

A függöny legördül, a diva öltözőjébe siet, de már csak vetközni, nem többé magát előadásra piperézni. Ha felöltötte utcai ruháját, elvégezte minden dolgát ez öltözöben is. Ha kimegy belőle, nincs többé mért visszatérjen. És végigsurran a folyosón, végig a dobogón, mely a színpad egyik feléről a másikra szolgál, – lábai kísérteties zajjal kopognak a deszkán – aztán ki a nagy lépcsőre, onnan le: a házfelügyelő, ki balra lakik, a tűzoltó, ki jobboldalt tanyáz a bejárónál, melán köszöntenek, az ajtót takaró pokróc lehull a háta mögött, még három lépés: és künn van, künn az utcán. Ijedten áll meg. Utolszor jöttem ki... Jaj! ... Elfelejtettem valamit! ... Hűsz ember ugrik szolgálatkészen: kihozom én, kihozom én! Nem, nem, magamnak kell visszamennem! ... És visszafordul és gyöngé szép kezével megemeli a súlyos pokrócot és vissza belép a lépcsőszínbe. Egy pillantást vet körül, fel a lépcsőn, a nagy fekete táblára, ahová a napirendet írják ... Neki nem írnak rá több próbát. És megcirógatja a durva szőrös pokrócot, mint valami kedves állatát és megtörli két szép szemét a zsebkendőjével ... Nem, nem

felejtettem itt semmit, csak a szívemet, de azt ... azt itt is hagyom!

És újra kilép. Kocsijába ül és robog a bankettre, amelyről tudósítónk holnap fog jelentést tenni.

Ma csak ennyit: a legtalentumosabbak közül való a mostani művésznemzedékben Pálmay Ilka. Egyszerűség, igazság, természetesség, őszinteség a jókedvben és szomorúságban és a szív közvetlen részvétele játékában: ezek a főerényei. Külsején több a báj, mint a szépség, magaviseletében a szolgálatkészség, a szívjóság vezérei. A vezérlő' ösztön és az inspiráció alkotásainak a forrása; az iskola hiánya egyszer erénye, egyszer hibája.

Azt hiszem, senki sincsen, aki ne kívánná, hogy a válást, amelybe művészi temperamentuma ezúttal sodorja, szerencsésen kiállja, s az is csak további emelkedésének legyen eszközévé.

(1889 nov. 8.)

A SZÍNÉSZPALOTA ALAPKÖVÉNEK LETÉTELE.

Minden szép szónál méltóbban hirdeti a magyar színészetnek százados küzdelmekkel kivívott diadalát az a büszke palota, mely védő hajléka lesz e küzdelmek kifáradt harcosainak. És szebben nem lehetett volna megülni a századik évforduló ünnepét, mint e palota alapkövének letételével. Egyszerű, zajtalan ünnep volt: kezdődött az épülő ház puszta telkén s végződött künn a temetőben, ahová az ünneplő közönség elvitte hálája és kegyelete adóját a halottaknak, akik alapvetői voltak a száz esztendő magyar színészetnek.

A külső kerepesi-út sarkán, a központi pályaház parkjával szemközt emelkedik majd a színészek nyugdíj-intézetének palotája. Most még csak egymáshoz kapcsolt gerendák jelölik a helyét, de a mai napra címerekkel és lobogókkal díszített sátrat is állítottak oda, ahová árnyas udvarát tervezik. E sátor alá gyűltek déli tizenkét órára a meghívott vendégek, míg a közönség már jóval előbb megszállotta a korláttal bekerített telket. Egymásután érkeztek *Szalavszky* Gyula és *Berzeviczy* Albert államtitkárok, *Beniczky* Ferenc intendáns, *Paulay* Ede, a Nemzeti Színház, *Evva* Lajos, a Népszínház, *Mahler* Gusztáv az Operaház és *Feld* Zsigmond, a városligeti színikör igazgatója, továbbá *Hadzsics* Antal, az újvidéki szerb színtársulat elnöke, *Sapcsanin*, a belgrádi nemzeti színház igazgatója, továbbá *Rákosi* Jenő,

Ribáry József, *Szalay* Imre miniszteri tanácsos, *Fenyvessy* Ferenc országgyűlési képviselő, *Rátkay* László, *Feleki* Miklós, a színészegyesület alelnöke, a fővárosi színházak számos tagja, köztük *Rákosi* Szidi, *Lukács* Juliska, *Vidor* Pálné, *Náday* Ferenc, *Vizvári* Gyula, *Szacsvay*, *Egressy* Ákos, *Sólymost*, *Vidor*, *Kassai*, a vidéki színházak részéről *Pesti Ihász* Lajos, kecskeméti és *Tiszai* Dezső, kassai színigazgató.

A sátor alatt, kis asztalon volt kiterítve a pergamenre írt alapító okirat, melynek ez a teljes szövege:

«ELSŐ FERENCZ JÓZSEF

MAGYARORSZÁG NAGY KIRÁLYÁNAK DICSŐ URALKODÁSA
S GRÓF SZAPÁRY GYULA MINISZTERELNÖKSÉGE
ÉS KAMMERMAYER KÁROLY POLGÁRMESTERSÉGE ALATT
EZEN

A BUDAPEST FŐVÁROSA ÁLTAL AJÁNDÉKOZOTT TELKEN
1890-BEN OKTÓBER 25-ÉN,

MINT NEMZETI SZÍNÉSZETÜNK FENNÁLLÁSÁNAK 100-IK ÉVFORDULÓ-
JÁN MEGJELENTÜNK S ÜNNEPÉLYESEN LETETTÜK ALAPJÁT
E HÁZNAK,

MELY RÉSZINT KÖZADAKOZÁSBÓL, RÉSZINT KÖLCSÖNPÉNZBŐL
ÉPÜLVE

AZ ORSZÁGOS MAGYAR SZÍNÉSZ-EGYESÜLET NYUGDÍJINTÉZETÉNEK
JAVÁRA FOG SZOLGÁLNI.

ISTEN ÁLDÁSA LEGYEN RAJTA!

Az egybegyűltek mind ráírták nevüket a pergamenlapra; az első aláíró a két államtitkár volt s utánuk következtek a többiek, használva azt az aranytollat, amelyet a pozsonyi professzorok ajándékoztak 1879-ben

Jókai Mórnak. Az alapító okirathoz egy másik pergamen-lap is volt csatolva, amelyre azok neveit írták, akik adományokkal járultak a színházpalota fölépítéséhez.

Tizenkét óraker megcsendültek a *Himnusz* hangjai. Az Opera és Népszínház kórusai énekelték s kísérte őket az Operaház zenekara, Erkel Sándor vezetése mellett. Ez a szép szomorú dal talán még sohasem hangzott ily meghatóan, ily szépen. A közönség szívvel-lélekkel éltette a derék énekeseket, azután ünnepi csöndben hallgatta Váradi Antal alkalmi ódáját, melyet *Horváth Zoltán*, a Nemzeti Színház tagja, szavalt. Különösen tetszetek a költeménynek következő strófái:

Hazátlan régen, bujdosó vagy vándor:
Ímé, szilárd a rév, hová jutott.
Meleg szivek fogadják, bárhová megy!
Magyar színészet! Van már hajjokod!
Előbb e nemzet keblében teremtél
örök hazát – aztán művészeted
Építe büszke színt, hol ünnepelnek –
Most ezt építi a nemzet neked!

Neked, te szívünk jobb fele, színészet!
Hazafiságunk küzdő öre te,
Ki lopva rejtegetted a szent lángot,
Hogy később gyújts, világíts majd vele ...
S miként az égő házból féltett kincsül
Az anya síró, kicsiny gyermekét:
A vészben te szorítád kebeledre,
Te mentetted meg az eszmék életét.

Hazafiság, nyelv, haladás, szabadság!
E főnkéit, e magasztos, szent szavak
Zászlódra és szivedbe, ó színészet,
Megőrzeni – neked adattanak.

S nem volt hideg szó, amit lelked rejte,
 Az eszme napvilága véle járt,
 Amit mondtál, érzetted is, színészet
 S ezért hű nemzeted szívébe zárt!

A közönség lelkes éljenzéssel adózott a költőnek és szavalónak s amikor elcsendesült, *Bényei István*, a színész-egyesület központi igazgatója felolvasta *A száz éves magyar színészet* című alkalmi beszédét.

Ma száz esztendeje, úgymond, hogy Kelemen László és társai – áldás emlékükre – társulattá alakulva az első rendszeres magyar színi előadást tartották Budán, hol sokat kellett küzdeniök működési terükért. Innen azután vidékre mentek, mint úttörők s bár folyvást harcoltak lételükért, de mindenütt megértették törekvéseiket, hogy nemzetünknek nemzeti színészet és színirodalom kell s ez eszme győzött és a magyar múzsa, mely eleinte szellős fél szerekben didergett, ma fényes csarnokokban hirdeti a magyar géniusz diadalát.

Itt, hazánk fővárosában, hol eleinte úttörőink alig juthattak játékszínhez, ma négy színház és két színikör van s a vidéken harminc színház, ugyanannyi színikör s mintegy negyven színterem áll, vagyis száz év alatt száz nagyobb színpad emeltetett, nem is említve a kisebbeket, melyek száma ugyanannyira megy. Száz év alatt száz-kétszáz magyar színpad ott, hol egy század előtt egy se volt, oly eredmény, mellyel nemzetünk és színészete meg lehetnek elégedve, mert mindkettőnek életrevalóságáról tanúskodik s ma önérzettel tekintetünk vissza a múltba, hogy ez eléretett s bizalommal a jövőbe, hogy míg magyar él, haza áll, színészete is lesz. Hogy így, színház után színház s ennyi színpad épült, épülhetett a szellemi szükséglet kielégítésére:

ez színészetünk érdeme, mely aránylag rövid idő alatt önjerejéből fejlődve és gyarapodva, oly színvonalra emelkedett, ahol bátran megállja a helyét s kiállja a versenyt a legműveltebb európai nemzetekével, dacára annak, hogy azok már századokkal előbb bírtak színművészet és színirodalommal.

Ezelőtt száz évvel tizennégy tag kezdte meg a színi működést, s ma száz annyi rendes egyesületi tag van a színi pályán. A mustármag tehát, melyet eleink elvetettek, jó talajba hullott. Kikelve dúsan hajtott s terebélyessé nőtt. Ami színészetünk beléletét illeti, a Nemzeti Színház, mint első drámai intézetünk, volt az első, mely jelene mellett jövőjéről is gondoskodott s önmegadóztatás által nyugdíjalapot létesített. Vidéki vándoraink érezve az összetartás szükségét, 1870-ben vetették fel az egyesülés eszméjét, 1880-ban egyesületté tömörültek, alapszabályokat alkottak s az önségély elvén szintén kimondták a nyugdíj létesítését s keresményük két százalékanak befizetésével 10 év alatt 100 ezer forintot felüli tőkét hoztak össze és dacára annak, hogy időközben könyörületes szívvel a tehetetlenek segélyezésére 20,000 firtot adtak ki, 1890-ben már megkezdheték a nyugdíjazást, melynek jótékonyágában ezidő szerint húsz tag részesül szerény ellátásra és tartásra, a koldusbottól megmentve. Hogy azonban ezek s az utánuk következők ne könnyeikkel sózzák meg a csak száraz kenyeret, melynél egyebet ma még alig nyújthatunk; hogy nyugdíj-tőkénket emelhessük s ők valamicskével többhöz jussanak: igazgató-tanácsunk kezdeményezése folytán épül e ház, melynek alapkövét ma, színészetünk fennállásának századik évfordulóján íme letesszük. Az alapozási munkálatok költségei ré-

szint a színészeti kiállítás jövedelméből, részint közadakozásból hozattak össze.

Ezután felsorolta a jelentékenyebb adakozásokat. A magyar királyi Opera előadása jövedelméből 1308, Arad város 500, Borsodi Vilmos gyűjtése 472, az Első Hazai Takarékpénztár 200, a szabadelvű párt, Wodianer Albert báró, Szápáry Gyuláné grófné, Újházi Ede 100-100 forintot adtak. Budapest főváros 336 négyszögöl területet, a pénzügyminiszter vasanyagot, a földművelésügyi miniszter fát, többen téglát, cserepet adtak.

Az ünnepi beszéd után fölolvasták az alapköbe szánt okiratot, aztán belezárták az ólomszelencébe, melléje téve a mai lapok egy-egy példányát, a mai előadások színlapjait, a színész-egyesület hivatalos újságának egy számát, a színészeti kiállítás egy hirdetését s a most forgó ércpénzek egy-egy darabját. A meghívott vendégek lementek az alapkönek vájt gödörhöz, s Beniczky Ferenc intendáns helyére tette az ólomszelencét, két munkás pedig ráfektette a hatalmas kőlapot. Az intendáns három kalapácsütéssel illette a követ, e szavakat mondva: «A magyar színészet felvirágzására», utána *Szalavszky* államtitkár forgatta meg a kalapácsot: «A magyar nemzeti szellem diadalára», majd *Berzeviczy* államtitkár: «A magyar nemzet nagyságára», *Paulay* Ede: «A hazafiság és nemzeti szellem elterjedésére», *Evva* Lajos: «A magyar népre», *Feld* Zsigmond: «A magyar nyelv diadalára» és rendre a többiek egy-egy jelszót mondva.

A színész-palota telkéről a Kerepesi temetőbe vonult az ünneplő közönség, megkoszorúzni Szigligeti Ede sírját. Az államtitkárok és egyéb hivatalos személyiségek elszakadtak tőle s egyenesen hazahajtottak. A temetőbe igyekvő menet élén az öreg *Vasvári-Kovács* vitte a

koszorút, melynek széles szalagjára ez volt ráírva: «*Az úttörők emlékének 1890 október 25. – A magyar színészet*»

A temető baloldali főút ja mellett szerénykedik Szigligeti Ede egyszerű síremléke: magas szürke márványobeliszk, a halott aranybetűs neve fölött babérkoszorúval. A Nemzeti és Népszínház tagjai lobogó fáklyákkal állották körül a sírt s az Operaház zenekara eljátszotta Mendelssohn gyászindulóját, melyet igaz áhítattal hallgatott a kegyeletes gyülekezet. Amint elhangzott az induló utolsó akkordja is, megszólalt a sírhalom mellett *Rákosi Jenő*, mondván a következő beszédet:

Kegyeletes hallgatóság!

Örömnépet ül ma a főváros és íme mi örömnépek egy részét a temetőbe hozzuk. Bizonyára a leg-sajátságosabb látványok közé tartozik ez. Mert örvendeni nem elköltözött nemzedékek pihenő csontjai fölé szokott az ember gyülekezni. Fényes termek oszlop-csarnokai alá, virágos terekre, az isten házának áhítatos hálaénektől visszhangzó boltívei alá, oda viszi a halandó örömét, nem pedig temetőbe, halottjainak megháborogtatni nyugalalmát.

Mégis, nemcsak semmi frivolság nincs abban, hogy mi, gyáspompával díszítve örömnépeünket, idevonultunk. Sőt a hála, a kegyelet, a hódolat szent érzelmei azok, melyeknek fáklyát gyújtottunk, melyek szózatra nyitják ajkunkat. Zarándokút ez tőlünk, egyhez a többiekért, kik közt koszorúinkat felosztani jöttünk.

Hiszen talán minden ünnep csonka és hiányos, amelyből hiányzik a temető, mert attól foszt meg védtelen halottakat, amihez joguk van s aminek mint emléeknek élnie kell az élők között, ha ezek is azt nem akarják, hogy meghalván, felejtve és ezzel megsemmisülve legyenek.

Mert könnyű nekünk ma bájos fővárosunkban hivalkodnunk; könnyű az idegeneknek fényességeit mutogatnunk, könnyű az öröklött földszintre emeletet, az emeletre másodikat, a másodikra harmadikat raknunk. Könnyű eltelnünk büszkeséggel, önérzettel, nagyságunk csábító gondolatával. De jaj nekünk, ha elfelejtjük, hogy temetők teltek meg azok porával, ama névtelen munkások sokaságával, akik dicsőségünket és hatalmunkat előkészítették; abban fáradtak, abban hullattak verejtéket, vesztettek vagyont, vesztettek életet és nem ritkán reményvesztetten költöztek ide. És jaj nekünk, ha korunk díszét nem azzal a gondolattal viseljük, hogy sáfárkodásunkkal méltók legyünk arra, hogy ide kerülvén, az utókor felkeressen bennünket emlékünök okáért, valamint mi fölkerestük ma e megszentelt földet elmúltak emlékének okáért.

Fényességeink, pompánk és haladottságunk alkotásai közepette kicsiny a mi nagyságunk azokéhoz képest, akiké silány viszonyok között vala a nagy gondolat, a nagy elszántság, a nagy küzdelem s a nagy áldozat.

Mi a fényre fényt könnyen tetézünk. Ők nyomorúság éjszakájában leikök nagy fényét égették. A mi művészetünk palotákban ragyog, büszke csarnokokban aranyos köntöst visel. Ők hontalanul jártak, a pusztában kiáltoztak; ők művészetöket és hazaszeretetüket keblökben, színházukat, – mint a csiga a házat – hátukon hordozták helyről-helyre. Lázás álmukban álmodták a királyi jövőt, melyet mi betelni látunk, a valóságban korok koldusai valának.

A nemzet napszámósaiknak nevezzük magunkat, nem minden hivalkodás nélkül mi. De ez a szó csak hasonlatképpen áll az igazsághoz közel. Őket illeti meg rideg,

szívtelen valóságában a napszámos név. Ők éheztek, ők fáztak és dolgoztak. És ők éheztek lelkileg is; ők fáztak lelkileg is; gyötrő sikertelenség üldözte munkájukat, verejtékök a részvétlenségre hullt; kifáradva, kimerülve, megtépett reménnyel és hittel tántorogtak ide, valahára elpihenni. Ők voltak a nagyok, mert a lélek lakozott bennök, mely teremteni vágyik és teremteni képes a semmiből. Ők voltak a nagyok, mert bennök lakozék a szeretet, mely a hazáért és az eszméért vértanúságot szenved. Ők voltak a nagyok, mert lemondással hirdették az igét; és az ige megfogant és testté lett és a nemzet megváltásában munkál szakadatlan.

Egy választatott ki a mai napon mindnyáj ok közül arra, hogy az élő és ünneplő nemzedék előtt valamennyiért zászlaját meghajtsa. Az, aki íme itt lábunk alatt porlad, kinek dicsőségét ezen a sírkövön kívül más kő maig nem hirdeti: Szigligeti Ede, száz koszorúval az ő áldott halántékán. Azért ő, mert kétszer kettős minőségben ő szolgált reá, hogy e napon a nevéen szólítsuk. Ő mint közvitéz szolgált a színpadot színészkedéssel, mint király szolgált tolla hatalmával. Járt a rögs ösvényen mint színész, melyet mások történek előtte és országutat egymaga vágott a művészetnek s a nemzeti művelődésnek írói adományával. Hozzá mint úttörő, a többi úttörők között, ő éppen a mesgyéjén áll a két korszaknak s Jánusz-fejének kettős ábrázatával egyformán tekint hátra és néz előre. Vándorolt még a hajléktalanokkal, ette sótalan kenyerét az első csapatoknak, velük álmodta királyi álmaikat, velők szenvedte koldus életüket, de megadatott neki, hogy megérte az első állandó hajlékot, mely magyar színészet számára a nemzet fővárosában épült. És megadatott neki, hogy e

hajlékba betérhessen s megpihenhessen, óh nem! Pihe-
nése ott sem volt. De az Isten kegyes volt szolgája iránt
s megengedte neki, hogy lássa a magyar színészetet föl-
emelkedni, nemzeti intézménnyé lenni, fényhez jutni,
díszhez jutni, a nemzet munkáiban s törekvéseiben
méltó helyet elfoglalni. Láta az úttörők álmainak meg-
valósulását, látta, hogy a hazai földbe letűzött vándor-
bot kihajt, erdővé növekszik, melynek árnyékában él
és üdül a nemzeti múzsa! Ő, aki látta a régit és aki látta
az újat, ő a mi legjobb hírnökünk azokhoz, akik elsők
hulltak el a reménytelennek látszó harcban.

Óh megdicsőült szellem, idézlek és szólítalak testvéri
szeretettel minden jelenvalók nevében én. Immár a
szívekbe akadálytalan látó szemeddel tekints le ránk,
vizsgáld meg szívünkben az érzést, vizsgáld meg el-
ménkben a gondolatot és akként mosolyogj le ránk jó-
ságos két szemeddel, ahogy iparkodunk méltók lenni
hozzád és azokhoz, akik előtted voltak. Titeket ünne-
pünk ma, akik szegénységtekben gazdagsága lettetek e
hazának; ünnepiünk az utcán, a tereken, a színházban,
a családban, a szívekben és eljöttünk utánatok a teme-
tőbe is és itt megkopogtatjuk sírotok, mondván: Üdvöz
legyetek, üdvözültek, a nemzet nevében, fonunk ma nek-
tek koszorút a nemzet nevében, mely a halhatatlanságot
osztja annak, aki érette élt, aki érette halt, aki nagy
lett az ő szent szolgálatában, mint ti, a mi prófétáink.
Ámen.

A hallgatóság éljenei belevegyültek a beszéd után a
Himnusz hangjaiba, amelyet zenekíséret mellett énekeltek
az Opera és a Népszínház kórusa, méltó befejezésül a
kegyeletes ünnepnek.

(1890 okt. 26.)

A SZABADSÁGHARC SZOBRA.

A bíráló-bizottság elkészítette javaslatát, a szobor-bizottság legközelebb ítélni fog. Keleti Gusztáv bírálatai, melyek alapján a javaslat készült, sok alapossággal, nagy fáradtsággal és nem csekély lelkiismeretességgel vannak megírva. Én élvezettel és tanulsággal olvastam s a bíráló-bizottság javaslata ellen nem teszek kifogást, legfőllebb a jutalmazások összege ellen. Az 1200 frtot is, a 600-at is kevesselem s méltán keveslem, kivált akkor, mikor a bíráló-bizottság a pályadíj megtagadása mellett kénytelen beismerni a pályázó művészek sokféle jelességét és a művészgárda jelentékeny emelkedését tudása dolgában. Ez nem elég ugyan arra, hogy a tervezett szobrot akármelyiknek odaadjuk, de sürgősen parancsolja, hogy a plasztikus művészetnek ilyenén megindult fejlődését tőlünk telhetőleg tápláljuk, első-sorban is anyagilag.

Sok idő tűnődésének és hosszú munkának eredménye egy-egy ily pályázat. Zsenge művészetünk adeptusai ezalatt élni is és munkáik anyagát kiteremteni is tartoznak. Miből éljenek, miből tartsanak fel műtermet, segítő munkásokat, miből tanuljanak tovább magok is, hogy tehetségök táguljon, ha ily eredményű próbálkozásért, minő a mostani, ily silány kárpótlást kapnak s a nagy lutrit se nyerte el vele egyik sem? Egy csomó szobortervünk van hál' Istennek. A nemzet oda ért,

ahol nagyjaink emlékéről gondoskodik. Nemzeti szobrászatra tehát szükségünk lesz. Nincsen más módja e művészet istápolásának, mint ha a már meglévő tőkét a tehetségek megnövelésére kamatoztatjuk. A szabadságharc-szobor 200,000 frtjának évi kamatja 4 százalékkal nyolcezer forint. Amit ebből arra fordítunk, hogy a nagyobb tehetségű művészek munkáit és próbálkozásait jutalmazzuk, azt lehet a legbecsesebb befektetésnek nevezni, mert ennél semmi sem biztosítja jobban a célt, hogy végre is becses emlékek díszítsék a fővárost és hirdessék két kornak a dicsőségét, azét a korét, melynek dicsőítésére a szobrok szánva vannak és azét, amely okos elvével megvetette szobrászatunk emelkedésének és művei becsének alapját.

Az igazat megvallva, bárha semmiképp sem kívánok perelni a bíráló-bizottság javaslatával, – a pályázó szobrok közt több van, amely ifjú művészetünknek becsületére válik s amely, ha felállíthatnák, magunknak se lenne szégyenünkre, bármily tökéletlenségeket találjon is rajta az avatott bíró szeme. A 200,000 forint, amelybe kerülne, – s ha több is – a legkevesebb, amit sajnálnék. Kétszáz és többszázezer forintra ily célokra egy nemzet, amelynek érdekei becsületos kezekben vannak, igen hamar és könnyen tehet szert. Engemet aggódóvá a hely elvesztegetése tenne. A helyet nem adom oda szívesen, vagy legalább könnyen. Vannak a fővárosnak pontjai, amelyeket remekek számára kell fenntartani. Nem mondom se Pétert, se Pált szobrászaink közül, de van vagy négy közöttük, akiknek fejlődéséhez szép reményeket köthetünk. Dolgoztassuk hát őket évről-évre, megfelelő jutalmazással, hadd éri meg talentumok, hadd fejlődjenek tehetségök fényére

és alkossák meg a legszebbet, ami tőlük telik. S ha a négy közül egyik felszáll, – nem a többinél magasabbra, – hanem igazán magasra: annak legyen élete további feladata, hogy jelét állítsa kettőjük halhatatlanságának: a magáénak és koráénak, mely szülte és megértvén, megnevelte. Együgyű és képtelen játéknak tartom a monumentális emlékművekre való ilyen pályázatot, minővel eddig arattuk baklövéseinket. Monumentális emlékművekre kevés a helyünk, ezt fönn kell tartanunk a kész, teljes, kifejtett és biztos talentumok számára. Ház- és házépítés közt is van különbség. De házat, templomot, többé-kevésbé díszes középületet mindig van, aki építeni tud. Azonban dómot, bazilikát, monumentális országházat, oly műalkotásokat egyszerűen, amilyeneket évszázadokon át csak egyet-egyet épít egy-egy nemzet, nem akármikor kell építeni, hanem amikor a nemzetnek művésze van hozzá. Silány hiúság bármi jeles professzorokra bízni az ily feladatot, mert a zsenit fosztja meg az arra való alkalomtól, hogy a nemzet géniuszát megtestesítse ilyen évszázadokra szóló műalkotással, amely kincse marad a nemzetnek, iskolája, ízlésének próbája. Ily alkotásokból minden idő úgy veszi ki a részét, hogy alapot teremt és növeszt és az idevágó művészetet folyton táplálja, növeli, próbálja, hogy a tehetség kicsirázzék, ahol van, és kifejlődhessék.

Ha ez irányban a kormány, vagy az országgyűlés megindítja az érdeklődést, lehetetlen, hogy a közönség is meg ne termékenyüljön e szellemtől. Egy rövid séta ki a Kerepesi-temetőbe, feltárja előttünk a tevékenység legtágabb mezejét ebben az irányban. Elsőbben is ott vannak a keresztutakon azok a valóban botránkozató faragott képek, a szobrászat dadogó korának csoda-

szülöttjei: a főváros évenként ezekből egyet kicserélhet. Bármelyike a szabadságszobor pályázatán megjelent művészeknek szép és becses művet fog a régi botránykő helyébe állítani. Azután jeltelen vagy szerény jel alatt, minő a régi szegénységtől tellett, hány jeles ember csontja porlik a nagy temetőben. Ide az ország költségén állítván szobrot, új lelkes és hasznos munkával látjuk el művészeinket. A kegyeletet, mely e sírokat látogatja s egyszer-egyszer meg is koszorúzza: íme a művészet szép hatása fogadja s ihlett benyomással, megtermékenyített ízléssel hagyja el a látogató a sírkertet. És meddig tart, hogy a magánosok, akik mostanság 5-10-20 ezer forintos gránitobeliszkekkel jelölik kedveseik sírját, a hatóságok e példáján okulva, a kőfaragó mesterségétől elfordulva, fölkeresik a szobrászok műtermét s az elhunytak emlékének szolgálatában a jövő nemzedékek érdekét szolgálják a művészet ápolásával. Ily irányzattal készíthető elő a monumentális emlékművek sikere. Az eddig dívott pályázati rendszer félszeg, igazságtalan és sanyargató. A becsvágó művész kimeríti elméjét, elcsigázza lelkét és tönkreteszi magát anyagilag is. Hiszen gúnynak, szatírának jobban beillik, mint komoly szándéknak, lelkes felhívással monumentális emlékművek pályázataira szólítani azt a bármily tehetségű művészcsoportot, amely – tán kettő-három kivételével – még csak kisebb szobrászati feladatot is alig létesített a nyilvánosság számára. Ezekről azután megkövetelni, hogy egy monumentális művet tervezzenek, amely nemzeti is legyen bizonyos értelemben. Mert hisz szobrászat és építőművészet, habár törvényeik egyetemesek is, szintén szükséges, hogy nemzeti motívumokkal dol-

gozzék. Nemzeti motívumokat pedig elméletileg kikösködni nem lehet. Azok a művészetbe akkor lopóznak be, amikor a művész meglesi az összefüggést önmaga és a nép közt, amelynek gyermeke. Nemzeti motívumokból támad a művészet, ahol valamely nemzetben keletkezik. Ahol idegenségből hozzák át készen vagy idegen művészek, vagy idegen földön kinevelt talentumok: ott előbb a művészetnek kell meghonosodnia, hogy átjárhassa az új szellem. Ez szobrászainknál bekövetkezik, ha egyfelől a nemzeti irodalommal lelküket eltöltik s másfelől az étellel közvetlen érintkezésbe lépve, számára dolgozhatnak, eszméiket, lelkedésüket, ihletüket, tárgyukat innen merítik.

A tudást hozhatják bárhonnan; a tartalmat itthon kell megtalálniuk. S bárha tartalom és forma a szobrászművészetben már-már szinte azonos, azért egy igazi Germania – és egy valódi Hungária alak közt kell különbségnek lenni és pedig nemcsak a címerben, vagy fegyverzetben, hanem a jelvényeken kívül is valamiben. És ha valaki rám támad, hogyha már ezt követelem, akkor mondjam is meg, hogy miben: hát íme megmondom. Abban legelsőbben, hogy ne ragaszkodjanak a Hungáriákhoz és Germániákhoz, hanem annál jobban – a magyarok Magyarországhoz, a német Deutschlandhoz. Vegyék észre, hogy a Hungária egy fiktív női név idegen nyelven, vagyis appelláta abbéli fogalmunkhoz, melyet a női névhez kötünk s ezzel beleszalása képzeletünknek a kelepcebe, hogy egy drabális, sisakos asszonyember képében lássuk, vagy véljük látni Magyarországot. Ez igen ügyes fogás volt attól, aki először találta ki. Azóta banális alakja a lusta vagy kényelmes képzelőtehetségnek.

Fokról-fokra menjünk fel és közelítsük meg az Olympust. A pénzt ne sajnáljuk művészeinktől. Népesítsük be műveikkel csarnokainkat, templomainkat, kisebb tereinket. De a nagy monumentumokkal várjunk a nagy szobrászokra, akik megtalálják a modern világ nyelvét a vésett kőben, akik a mi nyelvünkön tudják megszólaltatni az öntött ércet s nem a régiek nyelvén beszélnek tökéletlenül. Ma, ebben a tíz évben, én nagy monumentumot nem csináltatnék, én most csak Munkácsyval festetnék egy pár nagy képet a nemzet számára. Mert Munkácsynk még nem volt, ki tudja, mikor lesz ismét, de most van az Isten kegyelméből.

(1891 ápr. 9.)

IBSEN.

Fölöttébb érdekes vendéget kaptunk kölcsön a bécsiektől: Ibsen Henrik, az északi germán költő, aki az osztrák fővárosban járt egy darabjának első előadásán, lerándult Budapestre, tisztelői hívására, hogy megnézzé a különös nemzetet, amely itt lakik, semmi európai nyelvvel rokon nyelven nem beszél, hanem egy anyagában éppúgy, mint formájában teljesen máson; mely nemzet mindazáltal részese az európai civilizációnak, benne van e műveltség közösségében, a művészetnek ugyanazon isteneit imádja és jár a tudásnak ugyanazon ösvényein. Ma este a nagyhírű norvég költő hallhatta saját alkotását megszólalni magyar nyelvvel pár napon át látni fogja megnyilatkozását a magyar szíveknek. Megengedik-e olvasóink, hogy ez eseményről ezen a helyen beszéljünk, holott semminek sincsen tán kevesebb köze a politikához, melynek itt helyét bitorlóm, mint Ibsennek és az ő ittlétének?

Ibsen, aki ma korára nézve a hatvanon túl van, a jelen idők legnagyobb és legérdekesebb költői közé tartozik. Kis nemzetben keletkezett s onnan indult útra a hírneve, tehát lassan ment előre. A költő megöregedett, mire nemzetközi dicsőségre tett szert. De csak években öregedett meg, a dologhoz való kedve ma is fiatal, tehetsége férfias erejét nem vette el az idő.

Nagyságának alapja természetesen a talentum. Keleendővé teszi tehetségét az, hogy kiválóan korának a költője, jobban, mint valaha valaki lehetett. Gondolkozásának filozofikus mélysége, ítéletének biztossága és éle, szívének jósága és az emberek ismerete: ezek eszközei és munkatársai. Ez előkelő fegyverzet, mellyel csatába indul, lehetővé teszi azt, hogy művészetének szinte minden egyéb segítőeszközét megvesse, másszóval, hogy a legnagyobb egyszerűséget és legálmélkodtatóbb természetességet engedhesse meg magának. Mindaz, amit a magok céljaira a színpad és írói magoknak kitaláltak s amivel ezer és ezer diadalmas estén hősökké lettek egy elragadott közönségen: mindaz nem létezik Ibsenre nézve. Ő arra rá nem szorult, annál a *mesterségnél* öneki van erősebb fegyvere: az egyszerűség.

Igy forog az eszme állandó körben a művelődés történetében. Az összes modern civilizáció alapja az ó-klasszikus irodalom. És az ó-klasszikus irodalom főjellemvonása az egyszerűség. És Ibsen, a legmodernebb drámaíró főjellemvonása az egyszerűség. És ez így lévén, ki kell mondanunk, hogy mind az egész ó-görög költészet és a rajta fejlődött összes európai költészet közt egyfelől, Ibsen közt másfelől semmi közösség nincsen. Nem lehet kiáltóbb ellentétet képzelni az ellentétnél a régi iskola és Ibsen közt. Ibsen drámákat ír; de nem azért, hogy színpadi sikereket arasson; nem is azért, mert költői képek merülnek fel lelkében, melyeket természetes vágya szerint az örökkévalóságnak óhajtott átadni, valószínűleg nem is azért, hogy hírt szerezzen s dicsőséget nyerjen. Ibsennek egyszerűen mondanivalója volt kortársai számára s ő e célra választotta a drámai formát. Fölállítja és megszólaltatja az

embereket, nem azért, amiért más drámaköltő, hogy egy vonzó, érdekes vagy megrendítő fejleményben egy hőst és történetét velünk közölje, hanem, hogy egy tételt, egy tanulságot, minekutána a fogékonyságra közönségét megszólaltatott személyeivel kikészítette, neki beadjon. Ami fogalmat a drámáról az esztétikai tudomány tanít, az kibékíthetetlen ellentétben van Ibsen drámáival. A drámai formát ő önkényesen, sőt erőszakosan használja fel céljaira s egy nálánál kisebb tehetség véres kudarcot vallana az ő merészségével. Ő diadalmaskodik, de saját értékének a rovására. Semmi zseni a világon fel nem döntheti azt a szabályt, hogy a formának a tartalommal kongruensnek kell lennie, különben nincsen tökéletesség. Ibsennek a dráma nem cél, hanem eszköz, vagyis célja nem az, hogy halhatatlan drámát írjon, hanem drámát ír, hogy közvetlen intézhesse szövegét, a lehető legmeggyőzőbb formában, kortársaihoz. Ibsen erkölcsi és társadalmi filozófus és minden drámája egy szociológiai filozoféma, melyet a színpadról nyújtva, be kell a közönségnek vennie. Már most ezek vagy helyes, életrevaló tételek, vagy tévedések. Első esetben valósulni fognak, sőt túl is szárnyalhatnak és Ibsen műzsája elavul tartalmilag. A második esetben minden érdemük kimerül abban, hogy egy léhának szidalmazott kor izgalmainak lehettek szolgáló eszközei.

Mindezeket sem nem gáncsképpen mondom, sem nem azért, hogy jeles vendégünket és érdemeit kisebbítsem. Beszélek róla ily kiváló helyen, mert e férfiú szörnyű ereje ellenállhatatlan hatást tesz kortársaira s különösen a különféle irodalmakra és munkásaikra. Szeretném, ha az emberek megismernék ezt: a zseniket utánozni

nem tanácsos, azoktól csak tanulni jó. Utánozni csak az elérhető és túlszárnyalható tehetségeket kell és lehet haszonnal. Ibsen egyoldalú hatása, amely nézőinek szeretlen felizgatásában áll, végzetes lehet egy egész drámaírói nemzedékre, amely nem bír Ibsen tehetségének fegyvereivel, úgymint filozofikus elméjével, penetráns ítéletével, szívének tisztaságával, emberszeretettel és emberismeretével, hozzá az adománnyal, hogy mind e tulajdonságokat csodás egyszerűséggel képes az általa megszólaltatott alakok dialógjában határozottan és világosan megeleveníteni, élővé tenni. Az ő embereinek keresetlensége, jelenetezésének egyszerűsége, viszonyainak mindennapisága, mentül keresetlenebb, mentül egyszerűbb, mentül mindennapibb, annál nagyobb virtuozitást takar el. E virtuozitás nélkül a keresetlen közönséges, az egyszerű együgyű, a mindennapi unott volna. A lelkek rajzának csodás előkelősége, finomsága és igazsága lüktet az ő egyszerűségében. Nézzétek a szobrászt: mentül nagyobb, mentül merészebbet, mentül tökéletesebbet alkot, – annál kevésbé takarja a testet, annál kevesebb ruhát ad alakjára. A legmeztelenebb a legtökéletesebb. Így vés Ibsen is. Természetesnek rajzolja alakját. Nem fedi el köpennyel, ahol hiányzik az izma, nem, ahol aránytalanságot hagyna. Embereinek megvan minden izmok, alakjait nem hagyja arányosság nélkül: nincs hát takaróra szüksége, megengedheti magának egyszerűsége luxusát. Aki hozzá hasonló Krózus: az menjen utána. Akinek átalakító és javító kérdésekben forrongó társadalmunk számára új mondanivalója van, (mert hiszen a társadalmi reform kora a miénk s ennek poétája Ibsen) az menjen utána; de az övéinél ne silányabb fegy-

vérekkel: különben a legirtózatosabb vereség vár rá: a közhahota!

E kis tanulságért írtam e cikket, inkább ifjabb íróink számára, akik koruk természetes fogékonyságánál fogva könnyebben megszedülnek a rendkívüli emberek hatásán.

És ezzel üdvözlöm a tengerszemes Norvégia költőjét nálunk. Mi kedves ünnepléssel szeretjük körülvenni az idegeneket, akik látogatásukkal megtisztelnek bennünket. Kétszeres örömmel tölti el társadalmunkat, hogy korunk egyik legelőbbkelő költői szellemének van alkalmunk hódolni.

Ibsen hazája messze van ide. Nemzete közt és közöttünk semmi kapocs, semmi érintkezés, semmi érdekközösség nincsen; de a kultusz, amellyel mindenki tartozik a szellem, a tudomány, a művészet hőseinek, íme közel hoz egymáshoz bennünket. Mi őszintén köszöntjük a norvég népet, amely halhatatlansága egyik elsőrangú hősét bírja a mi vendégünkben. Ibsen pedig elmondhatja rólunk hazájabelieinek, hogy vendége volt egy népnek, amelynél van számban nagyobb akármennyi, de nem fogékonyabb nálánál az iránt, ami szép és nemes, és nem hálásabb az iránt, aki szívével közeledik hozzája, a számban legnagyobb sem.

(1891 ápr. 21.)

PRIELLE KOENÉLIA.

Egy ötvenéves pályát összefoglalni s másfélszáz nyomtatott sorban megünnepelni, sőt talán méltatni is, nem csekély föladat bárkinek. Én nem merek reá vállalkozni. Ha azzal, amit ideírok, sikerül a holnapi jubiláris nap hangulatához valamivel járulnom, elértem annyit, amennyi becsvágyamat kielégíti.

A nagy, az igazi nagy művészet jellemvonása az örökifjúság. Ötven év tehát az igazinak csak annyi, mint ötven perc; öregebbé lélemben nem lesz. összetörhet, de meg nem öregszik. Megsemmisülhet azonban egy perc alatt is. Ha ez a szerencsétlenség nem éri, akkor ötven év múlva is oly ifjan, frissen, épen és harmatosan kapjuk, mint bármely szakában istentől megáldott pályájának.

Ilyen a mi Kornéliánk.

Ennek az örökifjúságnak a titka pedig a teremtő erő, mely a művészlélemben lakik, ötven évvel ezelőtt megalkotta ihletése pillanataiban a Melindákat és vidám atyafiságát, most megalkotja a nagymamákat. De nagymamáin az újszülöttség egész bája és ereje éppúgy rajta van, mint a Melindákon volt. Nem egy megöregedett, gyermekeinek gyermekeitől körülvelt, kifáradt, töredezett mama a művészet nagymamája, hanem egy ideál, az alkotó művész friss ereje, pezsgő szelleme és elmúlhatatlan bája által a darab céljaira

kistaffirozva, központja egy akciónak, amelyet biztos kézzel intéz, fáradság nélkül visz a vállán és fényel áraszt el. Hogy ősz haja nem a fodrász műve, az mellékes. A fő az, hogy a lelke a magáé, szelleme nem kölcsön érték s az illúziót nem az ősz haj csinálja, hanem ezek az értékesebb tényezők, amelyeknek termékenységét az idő nem csökkenthette. Mert a művészet, a valódi, örökéletű s ajándékai folyton ujonszületnek előttünk, amíg a test fel nem mondja a szolgálatot.

Az ilyen művészet a mi Kornéliánké. Mélység, őszinteség, báj és ízlés: ezek az ő ragyogó fegyverei; de nem ez minden fegyvere. Szívének jósága, művészetének szeretete nélkül híja maradt volna nagy sikereinek. Az a lányos szemérem, mely rajta előmlik és lényének idealizmusa ismét sok diadal forrásává lett fényes pályafutásán. Minden nagy művész hamva: a lélek naivitása besorozta őt örök időkre a húsz éven aluli lelkek sorába. Két szeme van, mint mindenkinek, de ezer ember helyett beszél ez a két szem. Aki látta karikára nyílván, meredten a levegőbe nézni ezt a két szemet, annak lehet fogalma vagy legalább érzete a feneketlen mélységekről. A néma fájdalom, a kétségbeesés egész világa néz ki ilyenkor e két szem megdermedt örvényeiből. És gyöngyöző beszéde, bájos csicsérgése és azok a megrendítő mellhangok, melyek szívéből szakadnak fel: a természet egész nagy klaviatúráját bocsátják át az ő művészetének rendelkezésére.

Sokan és legfőképp kiváló tisztelői őt különösebben a könnyebb francia stílus virtuóz ábrázolójának tartják s ezek nyilván fejcsóválva olvassák, ha azt mondom, hogy egyik nagy fegyvere a mélység. Hogyan? A szeretetreméltó felületességnek e találékony mestere? Ezt

jellemezné főleg a mélység? A művészetben ez úgy van. Akinek a lelke magában felületes, az egy-egy felületes szerepben jól eljátszhatja magát, de művészetével sohasem fog sokra menni. A művészi bájt és biztosságot a felületesben is a mélység adja meg, amelynek soha nem lehet a fenekére látni, mint a tengernek. A művész sohasem mozgósítja egész tartalmát, csak ha nagy katasztrófákat ábrázol. Ott koncentrálna egész erejét egy hangba, egy tekintetbe, egy taglejtésbe. A patak nem tud egyebet, mint a hátát fodrozni. Ebben ki is van merítve tudománya. Tengerhez kell a művészeknek hasonlítania, hogy igazi legyen. A tenger mélysége, tömegei, veszedelmei pihennek lelkében és hatalmában vannak a tenger szelidsége, fénye, játéka.

Legkülönösebb talentuma ennek a halhatatlan aszszonynak, hogy idealisztikus hajlamait a realizmus szeretete kíséri. Oly finom és pontos szeme van az iránt, ami illendő, ami helyes, ami szokásos, ami divatos, ami izléses, hogy megjelenésében és magaviseletében sohasem szakad el az igazi élettől és mindig mustrául szolgálhat a színpadról a nézőtér számára és viszont, bármily vastagon festett alakot kell magára vennie, ha a leggroteszkebb figurát is: ő a magából annyi idealisztikus tartalommal látja el, hogy az alak megáll és kedves lesz tőle.

Ötven éve lebeg előttünk, mint egy tündére a magyar Tháliának. Ötven évi színészet-történet változóságai vannak szívébe írva. Nagy könyv ez, cifra tartalommal, édes és keserű sűrűen váltakozik benne. De a könyv kötése (bocsánat, hogy megtartom a hasonlatot) bájos, vonzó, kedves. Ötven éve, hogy forgatjuk és élvezzük tartalmát: az Isten adományából kelt és az élet

tanításán iskolázott művészetet. Sok fejezete vérrel, sok könnyel van írva. De ebből jő fel minden szava, minden mosolya, ebből minden kiáltása, ebből minden tekintete, azért oly szép, azért oly értékes, azért oly nemes.

A művész mezítláb jár. Senkit sem vérez több túske, senkit sem sebez több kő. Ötven éven át járni ez utat és mindig föllebb menni és sohasem lefelé: ez a nagy művészek kiváltsága s ilyen a mi Kornéliánk.

(1891 nov. 4.)

CSIKY GERGELY.

Gondolom, 1862-ben volt, hogy egy szép nyári napon két fiatal embert hozott össze a véletlen a gyönyörű Balaton partján, Bogláron, az odavaló kocsmában. Az egyik Somogyból jött oda. Víg bált terveztek a nem sokkal azelőtt megnyílt Déli Vasút hivatalnokai s ez csalt ki Somogyból néhány mulatós fiatal embert. A mi emberünk gazdasági írnok volt s kasznárja kisasszonyait megtáncoltatni jött Boglárra. A másik fiatal ember messze földről, az ország túlsó széléről való volt s a szép Balatont megnézni volt vakációs utazásának a célja. Mestersége szerint tanárjelölt volt. Szó szót adván, rájött ismerkedés közben a két legény, hogy mind a ketten negyvenkettesek, vagyis egykorúak. Megvallottak egymásnak, hogy törvényes foglalkozásukon kívül van szívökbe elrejtve titkos szerelmök is, a múzsa, még pedig éppenséggel a drámai múzsa s a tudós tanárjelölt beszélgetés közben bőven ellátta a parlagibb foglalkozású gazdasági írnokot irodalmi tanácsokkal, hasznos tudnivalókkal a drámai költés rejtelsei körül s aztán elváltak s megszűntek egymásra nézve létezni.

Egyszerre csak, 1866 őszén, előadnak bizonyos fel-tünéses hatással egy új darabot a Nemzeti Színházban, a címe volt *Aesopus*, szerzője Rákosi Jenő. Nagyot dobbant erre egy temesvári teológiai professzornak a

szíve s ajka e szavakra nyílt: «Az a somogyi fiatal ember ugyan lefőzött. Én adom neki a tanácsot s íme ő az, aki jobban tudja a dolgot».

Mert mi ketten voltunk azok a fiatal emberek, Csiky Gergely és Rákosi Jenő. Ő beszélt el nekem életünk ez epizódját. Mert mire ő utánam jött bebizonyítani, - s egész tegnapig minden évben kétszer is bebizonyította – hogy mégis ő tudja jobban a dolgot, énnekem akkor már ismét új volt az ő neve. Az enyim hamarabb jövén e találkozás után forgalomba, még megvolt találkozó társam emlékében.

1875 tavaszán jegyeztetett be neve a drámairodalom törzskönyvébe. Nem nagyon kedvező körülmények közt ugyan, de végérvényesen. *A jóslat* című darabja futott az Akadémián. Az akadémiai bírálókat ekkor ezt mondta: «Az idei pályázat a lehető legszomorúbb eredményt tünteti fel, melyre a pályabírák régóta emlékeznek. Tizenkét mű között *egyetlenegyben csak figyelemreméltó tehetségnek*, vagy csak gyakorlatnak *nyomait* sem lehet látni».

Így ítél, ily éles szemmel az Akadémia. Csiky Gergelyben a figyelemreméltó tehetségnek a nyomát sem látta. Nem gáncsból mondjuk, mert hiszen az Akadémia övele szemben sokat helyreépített; de fölemlítjük, hogy bírálóit nagyobb szerénységre intsük, bírói tisztókben.

1842-ben született, 1875-ben lépett fel első darabjával. Szép férfikorának, harminchárom évének teljes erejével, nagy klasszikus műveltséggel s azzal a hatalommal lépett a porondra, amely ezekben rejlik, ha tehetség járul hozzájuk. Igen kevés amaz írók száma, akiknek ekképen alakul a pályafutása, de mind kiválik munkáinak döntő erejével és termékenységgel.

Nekem úgy tetszik, hogy a dráma- és az újságírás rokonfajjai a szellemi munkásságnak. Nem nevezi-e Hamlet ajakán Shakespeare a színészeket a kor krónikásainak? De az újságírás az írói vénát erősen megcsapolja a maga céljaira s a termékenységet megcsökkenti. Hogy Csiky Gergelyt korunk irodalmi polipja: az újságírás bűvös öleléssel körébe nem ragadhatta, annak tulajdonítom, hogy immár a kifejlett férfiú erejével és akaratával lépett az irodalom csarnokaiba. Céljairól, föladatáról, hivatásáról immár konkrété megalakult terveket és anyagot hozott magával, melyek lelkét hozzáférhetetlenül elfoglalták s keresték, követelték az utat rendeltetésükhöz. A papi ember, a könyvek, az elmélet embere természetesen elsőben is a minták benyomásainak a formáját adta mondanivalóinak. De irodalmi pályája első éveiben állandóan érezte, hogy nem a maga hangján beszél, nem a saját formáit használja, hogy idegen területen jár és nem érzi magát otthon. Az Akadémia, amely immár a legnagyobb drámai díjjal is kitüntette egy klasszikus formában írt vígjátékáért, nem volt képes nyughatatlanságaitól megszabadítani. Annak a meghasonlásnak volt rabja, amely nálunk tudós intézeteink és közönségünk ízlésében ma is még fennáll. Gyötrő kényelmetlenségei elől, amelyek már-már a meghasonlás erejével rohanták meg, végre Párizsba menekült, oda, ahol ily szakadás az irodalmi tudás és az irodalmi élvezés között nincsen, ahol immár megbizonyította az irodalom, hogy a legfőbb tudás és a naiv sokaság mindig találkoznak az egyszerűségben, az igazságban és megértik egymást. Itt meg is termékenyült, meg is gyógyult, mert megtalálta útját a saját talentumához

és hazajött diadalt aratni *A proletárok-kat*. És e diadallal nyílt meg óriási munkaereje, példátlan termékenysége, és sikereinek fényes sorozata. Ettől fogva lett azzá, aminek készült s aminek anyagát mint egész ember magával hozta, amikor közénk lépett, besorozta magát az írói sorhadba.

Figyeljétek meg pályáját ti mind, akiknek becsvágya a toll. Világos, első a tehetség, azt Isten adja, a nélkül hasztalan minden törekvés. De vigyázzatok ide: ez a kiválóan modern író, sokan éppen realiztikusnak mondják némelyek még Zola hatását is emlegetik (ámbár, azt hiszem, kisebbítik vele); ez a modern réalista elsősorban teológiai tanár, a latin remekírók növendéke és fordítója, aki mesterének nézi és átülteti a görög Sophoklest: ezekkel a fegyverekkel győz és harcol. Megkísérti a klasszikus formákat mind, akadémiai díjakat is nyer velők, de igazi hódító hadjáratában csak annál modernebb, mentül nagyobb tudója, mentül buzgóbb művelője és híve a Plautusoknak, Euripidéseknek, Sophokleseknek, akiktől fegyver-forgatását tanulta. Ez az író igazi iskolája, nem a modern iskolák, melyeknek fejlődési történetük van s haszonnal át nem vihetők idegen irodalomba, mert meg nem fogannak, akármily verejtékkel műveltetnek is.

Az író iskolája csak a remekirodalom, amelytől tanulni lehet, melyet azonban utánozni lehetetlen. Csiky Gergely, míg a forrongásban vergődött, tanulmányai bilincseiben vala. Mikor kétségbeesve Párizsba fut, neki e nagy város nagy tükör lett, amelyben hirtelen meglátta önmagát. Mit hozott onnan? Kitől tanult az odavaló jelesek közül? *Magát* hozta és nem tanult senkitől. Hiszen a párizsi jelesek műveit itthon

is láthatta, amit tőlük tanulni lehet, itthon is eltanulhatta volna. De műveiben éppoly kevéssé van akármilyen Sardouból, Dumasból, Augierből és a többiből, mint megfordítva, ezekben valami öbelőle. Ő ott a viszonyokat, a színházakat, a közönséget, a színészetet, az írókat nézte, azt a közvetlenséget, mellyel mindez az utcával, a társadalommal, az erkölcsökkel, az életmóddal kölcsönhatásban van: egymást érzi, egymást kiegészíti, igazítja, formálja, terveibe, törekvéseibe, hangulatába belejátszik, és hazajött darabot írni *nekünk*. Mert az ő lappangó egyéniségének rugóját pattantotta fel mindaz, amit ott látott s csak akkor lett ő ő, amikor így magát megtalálva hazajött és *A proletárok*-ban közénk dobta magát és fenekestől felkavart mindent, amihez annak előtte a mintákat és akadémiai tanításokat dolgozva, hozzá nem fért. Nagy tudása, klasszikus képzettsége tette lehetővé, hogy oly szörnyű tevékenységében, oly lázas termeléssel, oly emésztő munkában, aminőre alig van példa, nemcsak hogy ki nem merült, de még csak meg sem lankadt s ereje teljében élt végső lehelletéig.

A legtanulságosabb írói pálya és a legtisztelőre méltóbb. Csüggedten állunk ravatala mellett, melyen egyik leghatalmasabb munkaerőnk időnap előtt terítve fekszik. Akkora a veszteségünk, hogy önző gondolatunk elhanyagolják boldogtalan családját, mely összehullásának romjai mellett ontja keserű könnyeit. Az alakuló modern magyar társadalom kohójában ő volt egyik leghatalmasabb forrasztó elem. Egymaga egy tábor író és egy tucat színház föladatát teljesítő, sikert sikerrel tetézvén, évről-évre és az elméket megtermékenyítve, vonzva, foglalkoztatva, izgatva tehetsége ereje-

vei s alkotásainak ingerével. Ily hatások elsőrendű szerepet játszanak egy alakuló kultúra fejlesztésében s Csiky Gergely hatása és érdeme e téren megmérhetetlen. Méltán teszi magáévá családja gyászát a nemzet, mert kevesen tettek neki szerényebb állásban, kevesebb hivalkodással és több önfeláldozással nagyobb szolgálatot.

Az Isten vegye könnyőreletes kezére özvegye és árvái bánatát.

(1891 nov. 21.)

HERCZEG FERENC.

Mutamur.

Most már ebben a dologban mindenki megelőzött, az összes kritikustársaim, sőt, mint a *Budapesti Hírlapban* olvastam még a díszkiadás is: most már bátran következhetem én is, hogy Herczeg Ferencről beszéljek. Nem könnyű dolog. Mert ha abból, amit kritikusok rendszerint feleletül szoktak kapni, következtetni lehet, akkor kétféle emberről nem szabad és csak egyfeléről illik írunk. Nem szabad írunk sem arról, akit szeretünk, sem arról, akit ki nem állhatunk, mert elfogultan írunk; hanem csak arról, aki éppenséggel ismeretlen előttünk, vagy ha nem is ismeretlen, legalább teljesen közömbös. Ez utóbbi kategóriákba természetesen Herczeg Ferenc nem tartozik. Már írói egyénisége is olyan, hogy az ember kíváncsiságát fölgerjeszti, személye iránt. Az a pedáns óvatosság, amellyel a saját útján iparkodik haladni és kerüli a közutakat, valamint az a pokoli félelem, mely tartóztatja a közönségestől, akárhányszor kompozícióinak vagy legalább is világosságuknak rovására – a kacérság egy nemével izgatja olvasóit. Aki nem is ismeri, provokálva van arra, hogy magában megalkossa valamely képét e szerencsés kezű írónak. Az emberek hibája, nem az övé, hogy sohasem talál a képök. Senkinek sem jut eszébe egy – kissé a hórihorgasba vágó – nyúlánk, szöke, kékszemű fiatal embert látni benne, akinek hozzá igen csendes, szerény

a modora. De nehogy ábrándosan fogják fel ezt a dolgot. Az a szerény kék szem nem nefelejts, hanem lesben álló vércse, amely mindig a prédáját keresi. Irtóztató adománya ez írónak a megfigyelés. Te azt hiszed, ő jámboran rád mosolyog, pedig voltaképpen a veséidet bontogatja. Legvonzóbb és legmegkapóbb vonásai közé tartozik, hogy helyre tudja állítani a közvetlen összefüggést a lélek és a külső megnyilatkozás között. Ez a jellemző ereje. Innen van, hogy egy tárca keretében egész drámákat, tragédiákat, regényeket tud felállítani, természetesen művészi skurcban. Egy vagy két alak egy helyzet teljes eleven élességével domborodik ki, az eleven élet határozottságával és biztosságával az előtérben, körülötte néhány vonal, egy kis árnyékiás és egy sejtelmes gazdag háttér rajzik ott, mely mélységet ad képeinek, titokzatosságot, jelentőséget elbeszéléseinek.

Herczeg Ferenc aránylag gyorsan jutott szép írói hírnévhez és megfelelő kelendőséghez. Ez maga kötelességévé teszi annak, aki vele foglalkozik, hogy erősebben próbáljon a szeme közé nézni. Konkurenciája nem kicsinyelhető. Igen sok tehetséges író műveli ma azt az irodalmi fajt, mellyel Herczeg a maga sikereit aratja. Mi a különbség közte és társai közt, akik a siker ily mértékét nem érhatték el? Nyilvánvaló, hogy a siker tényezőit művészetük lényegében kell keresni, nem alárendeltebb részeiben. Elmondhatjuk, hála Isten, hogy tárcanovellistáink közt szép számmal akadnak, akik stílus dolgában bizonyos virtuozitással tudnak valamit leírni. Fölléptetnek, megszólaltatnak embereket s úgynevezett hangulatokat írnak meg s ezzel bizonyos illúziót keltenek az olvasóban. Ez azonban nyilván

nem elég a teljes sikerhez. A töredékesség, vázlatosság benyomása jár velők s fele erejétől megfosztja hatásukat. Dolgaik vagy elintézve nincsenek, vagy sablonosán intéztetnek el. Amaz függőben hagyja az olvasót, kielégítetlenül, ez azt az érzést kelti, hogy az író elég találegonyság nélkül nyúl tárgyához s nem tud többet, mint az olvasója, csakis írni tud jobban. Ha az ember magába száll és vizsgálja a dolgot, kisül, hogy az öreg Aristotelesnek mai napig is igaza van még a művészetek dolgában és szükséges, hogy minden mű, ha jó akar lenni, egész is legyen, vagyis legyen eleje, dereka és vége. De az egésznek fogalma is kettős: külsőleg kell egésznek lennie s ez a kompozíció, belsőleg is egésznek kell lennie s ez a koncepció. A kettő úgy függ össze, ahogy az utóbbi az elsőbe – elosztva – beillesztődött, benne elhelyeztetett. A forma és a tartalom kérdése ez, amely az időkön át soknemű változáson ment át, iskolák alakították különféleképpen, de soha e kettőnek szép ölekezése nélkül semmiféle iskolában senki maradandó sikerhez nem jutott. Így kell lenni a dolognak ma is és ezt a kérdést kell bolygatni, ha valamely író erős hatásának a tényezőit keresi az ember.

Herczeg Ferenc a legmodernebb írók közül való, akik csak valaha megszólaltak a mi nyelvünkön. Tárnya, eszejárása, bogarai, tévedései, anyaga, alakjai mind a mi napjainkból valók, a lélek, amely a műveiből lehel, az való a mi időnkől.

A műfaj és a modor, melyben ír, tisztán a mai századvégi. Passziói, érdeklődése tárgyai, szokásai, mind a mai napról valók. Filozófiája, színei, kifejezései velünk élő elmékből, hozzánk beszélő ajkáról, osztályainkból, társadalmunk sokadalmából vannak véve,

kegyetlenül biztos kézzel. A biztos kéznek a találó volta maga megdöbbenő. De nevezetesebb az, hogy mindig a lényegest, mindig a jellemzőt veszi. Ki van zárva, hogy bőbeszédűvé legyen s véletlen találja meg, amire szüksége van, fecsegés közben. Mikor munkához lát, már össze van rendszerint hordva készlete s ő kérlelhetetlen pontossággal, magában teljesen megérelve tárgyát, rakja fel színeit, a lehető legkevesebb szóval. Tömör tehát és lapidáris és folyton abban a jó érzésben tart bennünket, hogy nem kell többet olvasnunk, mint amennyire okvetetlenül szükségünk van, hogy megtudjuk a legszükségesebbet. Ritka az olyan munkája, hogy azt ne óhajtsuk, végére jutván, hogy bár még ne volna vége.

Mi érdekesebb a világon művelt emberre nézve, mint hogy ha egyszer módjában van világosan belátni abba a csodás titokzatosságba, amit emberi léleknek nevezünk? Az írói művészet teteje az, amikor valakiről úgy tudunk beszélni, az illetőt úgy szólaltatjuk meg és úgy szerepeltetjük, hogy mindaz, amit róla mondunk, amit ő maga mond (általunk) s amit cselekszik, a szemlélőben azt az illúziót kelti, hogy egy igazi emberrel, egy igazi sorssal, egy igazi valósággal van dolga. S ha munkáját az író vele (vagy róla) úgy végzi, hogy a néző érdeklődése kielégítettik, hogy az érzése azt mondja: érdemes volt az illetővel és sorsával foglalkozni, olvasmánya felér egy tapasztalással: akkor biztos lehet benne, hogy ott művészettel, írói hivatottsággal, becses talentummal áll szemben.

Ez a kvalifikációja van meg Herczeg Ferencnek, ez szerzi neki a sikert.

Ugyanaz a műfaj, melyről itt mint modernről szó

van, ismétlődik a festővilágban is. Tele vannak festőink tárca- és adomaképekkel. Az eredmény is ismétlődik. Csinos, ügyes, kellemes, néha meglepő dolgokat lát az ember, de csak ritkán valamit, ami teljes, ami egész. Megvan a legtöbben a szín, a hangulat, az ötlet; de hiányzik belőlük a tartalom. Hiányzik a külső valóságból (amely minuciózus) a belső valóság, azt mondhatnám, a gondolat. Az az igazi talentum, amely az ehhez szükséges tényezőket össze tudja szedni és egymáshoz viszonyítani. Ezek sokszor igen jelentéktelen dolgok magokban; jelentőséget a költő kezéből nyernek csak. Szolgálják a költői kielégítés célját, amely felé az író evez. Külső eszközei a legbelsőbb tartalomnak. E dolgok iránt a felvilágosító példákat pazarul szolgáltatja a *Mutamur* című kedves, vonzó, mondhatnám bájos elbeszélés. A címe egy latin közmondásból van véve s azt jelenti, hogy *változunk*. De a történet azt mutatja, hogy nem igaz, csak látszólag változunk. Az igazság az, hogy ami vagyunk, azzá is csak a szükséges körülmények vagy föltételek mellett lehetünk. A legszerényebb körülmények közt, kisvárosban, szerény háztartásban él egy friss szellemű, vállalkozó, elmés, nagyakarátú, pezsgő életkedvű leány, a maga természetes jóságával simulva sorsához. Persze, hogy egy közönséges falusi liba kíváncsiságának látszik benne az, ami voltaképpen mélyen letakart lelkének szomjú vágya s nem egyéb, mint az, hogy félig nyitott ablakon át kémli a városkába érkező huszárokat. Ők is kapnak kvártélyba egy hirtelen szöke hadnagyot, egy uralkodó herceg örökösét. És mi történik? A lány megszereti a huszárt *magát*, a huszár is a lányban magamagát. Mert a huszár azt látta a lányban, ami

ő maga: a kényelmes, csendes, nyugalmas otthon anygálat; a lány is magát látta a huszárbán: a kalandos, vállalkozó, merész, férfias lelket. És összekelvén, lesz mindenikből az, ami eddigi sorsa által benne rejtve élt, eltemetve volt: a lányból a fess, büszke, vállalkozó, versenyfuttató huszárné; a huszárból a kényelmes nyárspolgár, a férj. De mily kedves találékonysággal, mily szellemes fordulatokkal, a lélek munkájának mily találó jellemzésével megy ez végbe, azt itt természetesen csak érinteni sem lehet. E darabtól vette Herczeg Ferenc kötete a címét. Igaz, hogy ez a legnagyobb is. Ezenkívül van még egy pár katonatörténet benne, köztük kiválóan elmés a *Kardaffaire*, amelyben valami polgári mulatságon holmi rebellis szövegű nótákért rendőr elé kerül egy pár civilruhába bújt idegennyelvű katonatiszt, míg a cs. k. érzületért velük szemben egy pár Tuhutum nevű rezervtiszt áll síkra. Katonadolgai egyébként mind szatirikusak, de szellem, jókedv, a katonaészjárás humora, fordulatai, szavai mind a közvetetlen megfigyelés friss és jóízű gyümölcse.

Érdekes, ahogy Herczeg Ferenc a dolgait bevégzi. Munkája igen sokszor bevégetlennek látszik. Mintha abba hagyná, a helyett, hogy befejezze. A történet szélső megszakításának látszik inkább, mintsem művészi kibonyolításnak az ő dolgainak a vége. Nem mindig, de sűrűn. Ez azonban csak látszat és két okból ered. Egyik az, hogy az ő eredeti szelleme irtózni látszik a megszokott, mondjuk *banális* befejezésektől. Ez természetesen jogosulatlan idegesség. Ha története jól indul, helyesen emelkedik és megfelelően végződik: akkor az, hogy a régi novellisták módjára fejezi be, semmit, egy hajszálnyit sem von le az értékéből. A régi

forma csak ott unott, kopott és ott tűnik fel sablonnak, ahol megfelelő tartalom nélkül marad. De megfelelő tartalom nélkül az újmódi is csak sablon és banális, mert hiszen van régi divatú szobafestés és új divatú. Azonban ki mondja, hogy az új divatú, már azért, mert új, művészetszámba megy és nem sablon, vagy – mert ez ismertebb szó e mesterség körében – patron segítségével készül? Ez az első ok tehát csak az író hiúsága, dologilag nem motiválható. A másik ok érdekesebb. Herczeg Ferenc abbahagyja valamely elmés fordulattal, vagy valamely szellemes mondással a munkáját abban a pillanatban, amikor megoldotta. A felületesebb olvasó nem veszi észre a dolgot és azzal a kellemetlen érzéssel teszi le a munkát, hogy az író valamivel adósa maradt. Néha ismét az író hibás. Nem volt elég precíz, tehát nem is elég világos. Pedig az elbeszélés nem találós mese. A módhoz, ahogy Herczeg Ferenc a maga műfaját kezeli, igen illik a befejezés e módja. Az ő ökonomikus módszere, epigrammatikus stílusa, az a szerencsés írói tapintat, mely mindig a fontosat emeli ki és virtuóz kézzel rajzolja meg elmondani valójának döntő, karakterisztikus kontúrjait, mindez tiltakozik egy részletes, bőbeszédű, secundum regulás artis készült befejezés ellen.

Briiliáns világosságot vet írói módszerére és öntudatosságára a modern elbeszélés hajlandóságaira írt ama kritikája, amely könyvében e cím alatt foglaltatik: *Lélekanalízis*. Egy simplex kutyalélekben vannak oly kifürkészhetetlen ellentétek, melyek előtt a lélekbúvár ostobán megáll és nem tud tovább menni s a mai írói nemzedék mégis fennhéjázó önteltséggel boncolja a legösszetettebb emberi lelkületeket, fiziologikó, pszicho-

és patológikus novellák és regények árasztják el a világot; egy sereg író, mint ahogy a gyermek egy kivájt tökbe gyertyát gyújt, – úgy helyezi mécsesét az emberi lélek kivilágíthatatlanságaiba s izgatja és ijesztgeti nagy képpel olvasóit, tapogatózva a sötétségben és elhazudozva állítólag látottakat, ami pedig mind csak képzelgés és hallucináció.

De nem megyek tovább. Már is többet írtam, mint amennyi helyesen kiszabott tér megilletne, de valóban kevesebbet Herczeg Ferencről, mint amennyit szerettem volna és mint amennyit – élvezetet és tanulságot vegyest – tőle meríteni lehet. Mert – többek közt – s ezt már megokolatlan mondom, senki sem fog a most ismert magyar írók közül az előbbkelő francia szellemek termékeivel versenyző modern magyar drámákat írni, ha ő nem. Ez az egyik legerősebb benyomásom, amelyet munkáiból tehetsége természetéről és feladatairól nyertem.

(1892 máj. 21.)

SZIGETI JÓZSEF.

A gyermeket ritkán érdeklik a természeti tünemények. A világ a gyermeknek egy adott keret, amelybe beleszokik attól a pillanattól fogva, hogy látni kezd. A természet periodikus tüneményei ehhez a kerethez tartoznak. Figyelme inkább az esetlegességeket keresi és különösen a nagyok dolgának szeret a sarkában járni. Én gyermekkoromból nem emlékszem arra, hogy természeti tünemény valamely benyomást tett volna rám. Ama gyönyörű romok is, melyek a zalamegyei hegység ormaít koronázzák, csak akkor kezdtek vonzani, amikor már Kisfaludy Sándor regéit ismertem. Addig jobban érdekelt a kavicsos gödör, ahol játszani, vagy a pusztta téglaszín, ahol megint játszani, néha egyikben is, másikban is fürdeni lehetett.

Csak egy ilyen dolog volt, ami különösebben érdekelt: az őszi köd. Az a reggeli páraság, amely hűvös őszi reggeleken lomhán heverész a faluban. Meg-megszakadozva, óriás darabokban, ide-oda imbolyogva, hogy szinte bujkálni lehet benne. Ezt gyakran nézegettem. Mulatságos és különös volt, mikor egyszerre csak valami sötétséget láttam a méhében, amely mozgott, lassan emberi formát vett fel, végül kilépett a homályból. Eémesebb volt, mikor az én irányomból ment valaki a köd felé. Most belép, a sarkán átvág s ismét rája süt a nap. Aztán pár lépés után megint belelöp és

tovább megy és elveszti körvonalai élességét, majd az egész formáját és immár csak egy sötét folt marad belőle, mely tova mozog, végre eltűnik: elnyelte a köd.

Hetek óta minduntalan a szememet kísérti ez a gyermekkori benyomásom. Hetek óta látok egy kedves alakot a végzetes köd-labirintus felé ballagni. Már ott van. Már az egyik ködtömeg sarkán áthatolt. Ismét rásüt az édes napfény. Megáll. Mintha visszanézne. Énrám néz? ... Kire néz? Mindnyájunkra? ... Vidámság ül a szemében, szomorúsággal ölelkezve ... De minő káprázat! Azt mondtam, egy kedves alak? Hiszen én kettőt látok, sőt hármat ... ötöt ... tízet, egy egész mozgó tömeget. Minden egyes alakon ugyanaz a fej, ugyanaz a szomorúság mindeniknek a szemében, vidámsággal összeölelkezve. Mintha utolszor nézne ránk vissza, hogy belépven a ködbe, a köd elnyelje az életet.

Íme, most lép be, akinél vígabb cimborát, kedvesebb gazembert, munkásabb henyélőt, a gyávaságban hősebb fickót, elmésebbet és szemtelenebbet, ki tudja, mikor látunk újra. Vesszen el minden gyáva pimasz! És a hideg köd ráborul Falstaff hájtömegőre, elnyeli furfangos nagy fejét, eltemeti szívének elpusztíthatatlan vidámságát.

Nem fogom többé viszontlátni halhatatlan fiatal-ságot, jókedvű öregem!

– De la Souche úr, hogyan, ön is megy? Kedves nyaralójából, az ön édes gyötrelmeinek kényelmes kis tanyájából, a *Nők iskolájának* ez egyeteméből kilép, bele a ragadozó őszi ködbe? Oh, hiszen önnek, ha jól sejtem, szarvai vannak, tépje foszlányokká e rút ködöt, fűjjon rá kifáradhatatlan beszédű tüdejéből... Hogyan,

ön megrázza álfürtös fejét? ... Menni kell? Isten veled, Ágnes ... és belép a ködbe és szétfoszlik ... Mért nézném meg még egyszer a *Nők iskoláját*, csak azt a ködöt látnám s Molière vidámságai könnyet csalnának a szemembe érette, akinek most már csak mozgó árnyékát látom, eltűnőfélben, örökre.

S ki integet ott felém, hosszú, kampós római botjával? Te vagy, fejedelmi Agrippa? Jókedvű, derék, fényes római lélek, öreg Meneniusom? Viszed fehér szakálladat a fehér ködbe? Hiába mentetted meg Rómát a Mons Saceren egy adomáddal? Isteni humorod elől nem tér ki az éhes köd? Egy toppantásodra, egy tekintetdre kővé merednek a volszkus strázsák Aufidius sátra előtt... Csakugyan elmégy? Futó tekintetet vetsz miránk vissza? Szemrehányó tekintetet? Hogyan, te fényalak, mintha már nem a szemedben, nem a lelkedben fészkelne olympusi származású jókedved, hanem iszákban, a hátadon vinnéd magaddal a szennyes ködbe, mely befogadja patyolat-tógás alakod a bíbor prsetextussal. Tudod-e, hogy téled búcsúzva, Koriolántól búcsúzom és nagyszívű anyjától? ... Egy egész világomat viszed magaddal... Isten veled!

És Menenius Agrippa után megy Poloniusz, Poloniusz után Sass István uram és Sass István uram után egész sora a halhatatlan alakoknak, kiktől örökreszóló búcsút veszünk.

Egy emberben nem lehet többet veszteni. Ezt jelenti az, hogy Szigeti József megválnak a színpadtól. Megválnak? Nem, megvált. Mosolyogva, nevetgetve, zsörtölődve mendegélt, egyszerre csak ott volt a csalfákód szélén, csak ott vettük észre a játék fordulatát. Az öreg Faun az ő meghasonlott mosolyával ránknyilazott

és belépett. Még látom elmosódott kontúrjait, még a fülemben csendül egy-egy szava, de mindenben, amire emlékezem, túlsír az őszi szél fuvalma, amely megmozgatja a ködöt, amellyel együtt ingadoznak, tovalebegnek a távolodó alakok s amely a fülemben sírja:

– Nem fogjuk többé látni halhatatlan fiatalságodat, jókedvű öregem!

(1895 jan. 24.)

KUPA ÁRPÁD.

Íme, Kupa Árpádról beszélek és Gyulai Pállal kezdem. Az öregúr nincsen velünk megelégedve, velünk újságírókkal, és a Kisfaludy-Társaság ünnepi katedrájáról egy irodalmi kukli-prédikációt bocsájt a nyakunkra. És hihetetlen, hogy a mi zsémbes nesztorunk milyen komolyan veszi naiv kifogásait. Hogy a sajtó mennyire megváltozott. Léha, föltűnéshajhászó lett. Riporter munka! Külön silány tárcafajt nevelt. Mellőzi az essayket és a komoly könyv bírálatot stb. És mindebből a régi újságírásnak negatív dicsérete szól hozzánk, mert az viszont kultiválta azt, amit a mai elhanyagol és nélküle maradt annak, ami a maiban virágzik.

Természetesen nem fogom azt az ízléstelenséget elkövetni, hogy magunkat és munkánk értékét földicsérjem. Az lehetséges is, valószínű is, hogy mi csak nagyon közepes legények vagyunk a mi dicső elődeinkhez képest. Hiszen egész Magyarország epigonokkal van benépesítve, mért volna a dolog másképpen a sajtó világában? De, amely mértékben fölülmultak bennünket a sajtó halhatatlanai, olyan magasan áll viszont a mai újságírás fölötte a réginek. Ennek pedig egy általános oka van: az, hogy a sajtó fejlődése lépést tartott a nemzet, az ország, a világ fejlődésével. Úgy alakult, hogy a mai élet szükségéit kielégíteni képes legyen.

Gyulai Pálnak most is jobban tetszhetik a régi vegyeskereskedés, melynek állványain mindenfélét lehetett kapni: cserzett bőrt, süvegcsukrot, barchent inget és koszorúfügét is. Ma egy ilyen kereskedés a házbérét sem keresné meg a fő- és székváros belső területén, hacsak le nem mondana arról a díszről, hogy kereskedőnek neveztessek és be nem érné a patriarkális szatócs nevezettel.

A sajtó a modern élet fő- és nélkülözhetetlen orgánuma. A nyilvánosság elsőrendű közege. Pontosabb és nagyobb szerepű a parlamentnél és a könyvnél egyaránt. Az élet szeme, amellyel lát, füle, amellyel hall és szája, amellyel nyilatkozik. Nagy törvények kényszerítő erejétől lett olyanná, amilyen, nem szeszélytől, vagy munkásai léhaságától. Az, hogy a kapcsolat közte és az irodalom közt megszakadt volna, Gyulainak, az akadémiák vezéralakjának optikai csalódása. Annak az irodalomnak szakadt meg az összeköttetése az *élettel*, amely irodalom világában Gyulai él és tapogatózva álmodik. És ha még találkozik és néha érintkezik a kettő: az mindannyiszor a modern sajtó munkájából és segítésével tud csak megtörténni.

Minden megváltozott, amióta Gyulai Pál megöregedett, csakis ő maradt meg fiatalnak. Megváltozott az ország és alkotmánya. Dániel Ernő miniszter úr, de még inkább Ludwig igazgató úr megmondhatja Gyulai Pálnak, hány ezer kilométer vasút épült Magyarországon, hány százezer kilométernyi telegráfrótot húztak póznára, mióta Gyulai Pál élete huszonnegyedik évét elhagyta. Megváltozott a főváros, megváltozott az egész élet. Megsokszorozódtak szükségai. Mindezek szerint változott a sajtó, ezek változásához alkalmaz-

kodva, s virágzása mutatja, hogy az új élet és fejlődés szükségeinek meg is felel. Csak Gyulai nem változott és az akadémiák és talán a – főrendiház, noha ez még reformáltatott is, de nem lett jobb, mint azelőtt volt. Hogy az élet s a sajtó és Gyulai és azok a különben tiszteletreméltó testületek, melyek Gyulai gondját és szeretetét élvezik: Akadémia, Kisfaludy-Társaság és főrendiház egymást újra megértsék, ahhoz vagy az élet és sajtó visszafejlődése, vagy Gyulainak és a nevezett testületeknek alkalmazkodása kívántatik a modern élethez.

Ha a komoly irodalom érdeke az, hogy a jeles tehetség hírhez és munkája kelendőséghez jusson: akkor soha csak megközelítőleg is olyan becses szolgáltatokat a sajtó nem tett az irodalomnak, mint manapság. Ha egy nemzet fölvirágzása abból áll, hogy a tevékenység minden neme és faja meglelje orgánumait, amelyek által érvényesül s erkölcsi és anyagi jutalmát elnyerheti érdeme szerint: akkor ugyan nagyon hátra volnánk még ma, ha minden tudomány, ismeret, szakma és foglalkozás a mi tárcarovatunkra volna bízva érdekeire nézve s nem állana rendelkezésére irodalmi, tudományos és szakfolyóiratok sokasága.

Nem, nem! A tárcarovat magának az újságnak a céljait szolgálja. Csak egy szempont dönt: érdekesebbé, becsesebbé, vonzóbbá tenni a lap egy-egy számát. A rovatok nagy része szolgálja az élet különféle égető érdekeit, a tárca egy további szükségét elégíti ki; nem a könyvíró, nem a könyvkiadó, nem az irodalom szükségét, hanem az – olvasóét.

Ami pedig a kapcsolatot illeti sajtó és irodalom közt: azt külön keresni csak egy elmúlt világban élő naiv

embernek juthat eszébe. A sajtó maga egy része az irodalomnak. A sajtóban az írók javának jelentékeny része állandóan mozgósítva és fegyverben van. Az egész irodalom állandó összeköttetésben iparkodik lenni a sajtóval. A sajtó huszonnégy óra alatt oly hírnevet és oly elterjedést ad, ha szárnyaira veszi, a jelesnek, aminőért régen egy életen át hasztalanul küzdött a legjelesebb. A tehetség régen nyomorúságra, tengődésre, vándorlásra, megalázkodásra, a vaskalap lenezésére, a közép-szerűség packázására volt ítélve egy féléleten keresztül; a tehetség ma játszva boldogul, mert a sajtó sok mindenfélének ellenáll, de nem képes ellenállani az írói talentumnak, ami az ideálj a, a bálványa, erkölcsi és anyagi életének az alapja, a kezében fegyver, szívében álom, vágyain a korona.

És most térjünk át Kupa Árpádra.

A *Budapesti Hírlap* karján ma egy új ember, egy új alak vonul be az irodalomba. Álmélkodásra méltó dolognak fogják találni, ha megtudják róla a valót. A múlt év utolsó havában jött a fővárosba Turkevéről kezében egy íráscsomóval Tóth Béla kollégánkhoz. Tóth Béla elküldte őt Bákosi Jenő kollégánkhoz. Rákosi Jenő elküldi őt a *Budapesti Hírlap* olvasóihoz.

Az az iratcsomó egy regény, címe *A napszamosok*. Nem modern naturalizmus, amely a nemzeti kaszinóban is azt keresi, ami piszkos; hanem a modern ideálizmus, amely a modern kubikos nép közt is megtalálja azt, ami tiszta. Egy erős fej, egy erős lélek és egy nagy szív: ez Kupa Árpád. Azt mondjam-e, hogy a toll kezelésében dilettáns, azt mondjam-e, hogy az ismerekben autodidakta? Akármelyiket mondom, feltűnő igazságtalanságba esem. Mert jóllehet műkedvelő, de

égő talentuma a legszebbre, legművészibbre képes őt inspirálni és ragadni. Egyenletlenségei árulják el csak a műkedvelőt. És a mesterember, aki autodidaxis útján jutott el ismereteihez, a felfogás oly mélységét, az erkölcs oly filozófiai magaslatát és az ismereteknek oly bőségét árulja el gyakran, aminőt magára csak a legfogékonyabb tehetség sajátíthat el. Az élet céljai, bajai, örömei és egész nemesebb tartalma iránti érzékenység tölti el szívét. Az emberszeretet sugárzik lényéből, a faj- és hazaszeretet mellett, amely lelkében ég.

Napszamosai nem éppen a kubikosok. Napszámos neki minden önzetlen munkás, aki ha kénytelenségből, ha nemesebb szenvedelemből, másokért, egyesekért, vagy az összességért dolgozik.

Munkájában egy sajtószerű ellentét hamar szemébe ötlök a bírálónak. Álláspontja, vagy mondjuk, világnézlete egészen modern: az embert látja csak kicsinyben és nagyban egyaránt és az emberi jogokat reklámálja minden ember számára. Végre is Kupa Árpád legénykorában résztvett a munkásmozgalmakban. E mozgalmak eszmei tartalmát magával hozta tudással, tapasztalással, tanulással megtisztult érettebb éveibe és hirdeti munkájában, mint emberszeretetet. A forma pedig, melyet regényéhez használ, minden inkább, mint a modern analízis és önkényes lélekbuvárság. Művészi temperamentuma-e, a nagy példa benyomása-e, vagy tiszta, hamisítatlan, ősi, tipikus magyar természete-e az, amely tollára Jókai Mór módszerét adja – nem tudom. De szeretem magamban azt ismételtetni, hogy ez a rokonvonás talán faji tulajdonság. Jókai egyetlen a maga nemében: ahogy elbeszél, ahogy a világot nézi, ahogy, művészete tükrével nagyít, torzít, vagy

eszményít, talán ez a magyarságában rejlik, talán ez a specifikus magyar természet az írás művészetében.

Kupa Árpád műve az epepeisztikus regények sorába tartozik. Széles nagy kompozíció, nagy – szinte egy nemzet ügyét felölelő tartalommal; csodás fényben és erővel tündöklő hősével; lassúbb folyással, de mély mederben, vonzó és elmés bonyodalommal és az író lelkesedésének fényében, tüzében ragyogva.

Úgy tetszik, sokat is mondok. De csak másnak, magamnak nem. Hiszen itt vannak tőlem balkéztől a kifogásaim is, de minék hordjam az olvasó elé. Nekem egy szép és kecsegtető talentummal véletlen találkozni annyi, mint a természetnek valamely tündérsége, csodajátéka. Szívem örömmel, kéjjel és hálával telik el. Hiszen egy fűszál, egy fa magában is kész csoda. Az erdő gyönyörűség. Hát ahol hegy, völgy, rét és erdő, sziklaorom, zúgó folyó és az ég végtelensége és változatosága fognak össze, hogy az én szememet gyönyörködtessék. Minek, kinek hordjam föl ilyenkor, hogy e felséges látványban egy falu leégett; amott egy púpos vagy nyomorék ember lábatlankodik és egyéb nyomorúság is van summásan benne. Nézem az egészet és szívem megnyílik Istennek.

Még csak azt mondom el, hogy új regényünk szerzője – valahol a 30 és 40 év közt – Turkevén a becsületesebb asztalosmesterséget folytatja. A közönség fogja megítélni: volt-e okom e csodálatosan érdekes tehetségért lelkesedni s jól tettem-e, hogy szárnyához csatoltam a modern sajtó hatalmas erejét, hogy egy szárny-csapással juthasson a helyre, amelyet érdemel.

(1895 febr. 13.)

AZ ÉSZAKI NAPRÓL.

Ezt már minek tagadjam, azért írom, hogy olvasóim közül azokat, akik szeretnek külföldön utazni, hogy természet dolgában olyat lássanak, ami itthon nincsen, arra buzdítam, hogy menjenek el Svédországba és Norvégiába. Különösen Norvégiába, amelytől maholnap elhalványodik a szép Svájcnak a híre. Ez ország szép vidékei ma már be vannak turisták számára rendezve. Megfelelő távolságokban friss lovat, tisztességes vendéglőt talál az ember olyan árszabással, amely meg nem erőltet senkit. Innen hazulról a menet jegyiroda kiválasztott kötött marsrutával elindítja az embert, Krisztiániában, Bergenben vagy más nagyobb norvég városban fogad bennünket, ha levélben értesítjük, Bayer irodája s időnk, pénzünk és kívánságaink arányában összeállítja további utunkat. Még csak fejtörésünkbe sem kerül a dolog. Aki pedig csak az északi Kapra kívánczik, az is, ebbeli szándékát ha megírja a Bayer-féle ügynökségnek Bergenbe, útjában semmiféle nehézséget nem talál.

Én az északi Kapra Krisztiániából indultam. Vasviten lementem délnek Skienbe, onnan nyugatészaki irányban, ahol Norvégia legszélesebb, hajón, kocsin, megint hajón és egy kis rövid vasúton négy nap alatt Bergenbe, az Óceán partjára. De micsoda egy út ez, mily változatossága és mily gazdagsága a természet látnivalóinak!

Vizén fölfelé menvén, tizenhét zsilipen emeltek föl bennünket hajóstul együtt, mindannyiszor természetesen egy-egy nagy vízesés mellett, összesen közel 100 méter magasságban. Este végére jutottunk gyönyörű vízi utunknak s másnap folytattuk kocsin. Harmadnap is kocsin, negyednap is kocsin. Ennek az útnak a gazdagságát lehetetlen leírni. Természetesen mindig patak partján mentünk. Órákig megy szemben az ember egy-egy ilyen hegyi patakkaival, amely ugrik, szökik, kanyarog, tavakat alkot, egy pajkos pogányistenfiú minden csínyjét és hóbortját produkálja: sziklát ostromol, gőzölgő habbá verődik, mélységbe veti magát, örvényt sodor sima smaragd főlszínnel, aztán óriás kövek közt csapong, kőodúk, alagutak, kapuk és szorosok közt bujkál és a lehetetlenre mindig lehetlenebbel lepi meg az ámuló utast.

A Hankelisaeter-nyergen a tó környékét hó csipkézi s a hegyeket, mintha az óriások a fehéreneműjüket szárogatni terítették volna ki; te pedig egy barátságos fogadóban ebédelsz s ebben a látványban nagy ablakokon át gyönyörködöl.

És utad folytatva, még magasabbra hágsz, egy hegyorom oldalán pedig bebújsz lovastul, szekerstül egy alagútba s mikor a másik oldalon kibújsz – jobbra-balra 3-4 méteres hósáncok között mégy tova. Aztán betérsz a *Grundegálba* és a *Rölldálba*, és ámulva ámulsz, hogy a természet mindig föllebb licitál. Leszállva, Odde felé, a vízesések oly sokasága, oly pazarsága, oly tömege és zaja fogad, hogy el lehetne vele látni, csak ezzel magával még egy Svájcot.

A *Buerbrae* nevű jégmező pedig – nem hiába jelenti ez a szó azt, hogy a *lepedő csücske* – lóg hozzád, szinte

a völgy fenekére. A hegytetőkön vagy öt mérföldnyi területet fog el.

Az Odde-völgye aztán, ahova leértél s ahol hajóra ülsz, egy kis bájos paradicsom, egy vendégháztelep. Gyönyörű fjordján tovaevezel, aztán még egy kis kocsiutat teszel, itt is egy fenomenális vízeséssel találkozván, beérsz egy tó partjára, ahol megint vasutat találsz, amely elvisz egy pár óra alatt Bergenbe.

Innen indulnak a *Bergenske Dampskibsselskap*, vagyis a bergeni gőzhajó-társaság gyönyörű turistahajói meghatározott napokon az északi-foki kirándulásra. Az utat voltaképpen Thronbjemből számítjuk, de a hajó innen indul. A legdrágább hely – ami csak a kabinra nézve tesz különbséget, mert a hajó hosszú lévén, a kabinok hosszában elhelyezve, tehát nem egyformák területben és kényelemben, a legdrágább hely tehát vagy 300 korona, a legjutányosabb 220 korona. A mi pénzünkben tehát hetvenszer annyi krajcár, vagyis 210 forint az első, 150 forint az utolsó kabinra váltott hely. Ezért a pénzért az ember vagy két hétig a hajón lakik, ott eszik reggelit, ebédet és vacsorát (az italt fizeti külön) és megjárja a norvég partokat hosszában, a sziget rengetegében a szárazföld legészakibb csúcsáig, ahol meredek hegytetőn tölti az éjfelet és – ha szerencséje van – látja a napot lejönni, közel a szemhatár széléig és ott le nem áldozni, hanem megfordulni és ismét fölkapaszkodni az égre.

Erről az éjféli napról nevezik ezt az egész utazást. Ez az utolsó célja, ez az úgynevezett pièce de résistance ennek az útnak. Elsőbben is, mert ott megfordul a hajó, hogy visszahozzon bennünket, másodsor, mert valósággal a legpikánsabb dolgok közé tartozik ránk

nézve a gondolat, hogy éjjel 12 órakor szemébe kacag-hassunk a napnak, amit a mi égövünkön halandó nem tehet. És igaz, hogy az éjféli nap csodás színjáték, még ha magát a napot nem látni is, mert sűrűn meg-esik, hogy az ember csak egy ádáz birkózás szem-tanuja lesz a nap és az északi sarki felhőtömegek közt, de a nap ábrázata nélkül is ott az év bizonyos részében – nyáron – világos nappal van s az éjfél olyan, mint nálunk a júliusi este 7-8 órakor. De ez az éjféli nap csak egy programpont a látványok sokaságában, melyeket ez úton jövet és menet élvez az ember, kivált ha jó társaságot talál magának a 70-80 ember és asszony közt, aki egy-egy hajón ezt az utat megteszi. Magában az, hogy a virágos kertnek nevezett Molde városán, az öböl körül és szigeteken épült bájos és kacér Kristiansundon és derült, gazdag tenyészetű Thron-djemen túl miképpen fokozódik le lassan-lassan a termé-szet termő ereje, amíg az ember el nem éri a legészakibb várost, *Hammerfestet*, ahol már se fa, se bokor, ahol a fa-házak sorai pusztán, mint egy letarolt mezőn fölrakott skatulyák sorakoznak egymáshoz. Kietlen és szomorú látvány a máshoz szokott szemnek. Irtóztató elgondolni, hogy itt születnek, élnek és meghalnak – különösen asszonyok, mert a férfinép elhajókázik messzebbre is, - akik sohasem láttak sudárfát, nem tudják, mi a kert, sőt azt sem tudnák, mi a virág, ha minden ablak egy-egy kis üvegház nem volna, amelyben az asszonyok - öt-hat cserépben – szegfűt, muskátlit, effélet tenyész-tenek. Közel élnek már az északi sarkkörhöz és nyáron át nincsen éjszakájuk. Az éjfél, bár a nap itt még le-nyugszik egy-két órára, olyan világos, hogy írni-olvasni lehet. Ellenben e szegényes emberek tele viszont nappal

nélkül van, félévig éjszakában élnek, ez időszakra immár berendezték magukat villamos világítással. Reggel hattól este nyolcig fényes utcai ívlámpáik vannak s akkor pedig eloltják a lámpást s ez náluk a nappal s az éjjel.

— Mivel foglalkoznak ezek az emberek, — kérdeztem Eilersten kapitányt, a Neptun kapitányát, amely bennünket vitt, bizonyára nemcsak a norvég vizén, de sok vizén a legkedvesebb hajóskapitányt.

— Ezek — monda ő — három dologgal foglalkoznak: halásznak, isznak és alusznak.

Mikor az ember a Kapra utazik, kiköt Harstadtban is. E városkához közel egy lapp telep van nyáron. Mintha az ember a mi csikósaink vagy gulyásaink közé menne a kecskeméti határban. Gunyhó az embereknek, bekerített hely a réncsordának. De valóban a lapp ember is úgy áll a mi szép és délceg pásztornépünkhöz, mint az elkényszeredett réncsorda (a legszebb is elkényszeredettnek látszik) a mi gyönyörű szarvasmarhánkhoz. A lapp ember eltanult angol frázissal árulja rénből, agancsból, csontból készült holmiját. Az angol szó lábra kap Norvégiában, mert minden része tele van angol utazóval.

Kiköt a hajónk egy bálnatelepen is. Mikor ott voltunk, tizenhét ilyen tengeri csodaállat feküdt a tenger sós-vizében, várva, hogy kihúzzák szárazra és földolgozzák. A cetvadászok ez állat erejéről legendákat beszélnek. Hogy egyszer egy cet, testében vivén a belelőtt szigonyt (amelyet a hajó orráról ágyúval lönek ki) a tenger mélyébe menekült s már magával vitte volna a hajót is (olyan 20-25 méter hosszú gőzös), — az orra már víz alatt is volt, ha hirtelen el nem vágják szigonyköte-

lét. Egy másik eset az, hogy egy megsebzett cet a hajó alá került s szilaj dühében iszonyú farkával akkora-léket vágott a hajón, hogy a hajó és vadászcsapat ott-veszett, nem volt menekvése.

Maga a telep egy kis öbölben érdekes, de oly dögletes bűz van a levegőjében, hogy tengerre edzett emberek itt partraszállván, majdhogy tengeri betegséget nem kaptak.

A *Szvartizen* talán a jégmezők királya. Mérhetetlen hegyek tetején terül el, egyik hegyről a másikra kúszván. Fél napig kanyarog az ember öblökben, szundokban, fjordokban s mindig újra meg újra ennek a jégrengetegnek látja valamely részét. Egy helyen partra tesz bennünket a hajó, mi gyalogolunk a tenger mentén vagy 10-15 percet, a nélkül, hogy csak dombnak is mentünk volna, s ott vagyunk a jégmező' alatt, rátesszük iszonyatos, hasadékaiban kéket ragyogó tömegeire a lábunkat. Ő felsége, a gleccserkirály legkegyelmesebben le méltóztatik jönni hegyi trónjáról a tengerpartra.

Ha ezekre a félelmes óriási arányokra ezt a szót, *bájós* alkalmazni lehet, akkor nincsen bajosabb dolog, mint a *Troll-fjord*. Egy óriási drágakő befoglalva égbe-menő sziklákba. Egy keskeny szoroson megy be az ember, hogy két hajó tán el sem férne rajta egymás mellett. Itt is kikötöttünk. Egy órai hegymászással behatoltunk Troll-stind sziklacsúcsok fekete családjába. Iszonyú szúrós, szöges koronáikkal félelmesen meredeznek az égre. A legnagyobbnak egy jégmező kacagany van az oldalára vetve, amelyről folyton csurog le a víz s ebből egy kedves szép tó képződik s ott ring, mint egy tükör a sziklacsoport lábánál, a fekete óriások a felhők közül néznek le, bele a kacér tükörbe.

A Thorgathen egy sziget-sziklahegy, amelynek a bel-seje bedült, úgy hogy egy óriás alagút képződött rajta. Ott is kiköt a Neptun, a társaság felsétál az alagútig és keresztülnéz a sziklán. Túl ismét tenger van, a tengerben apró szigetség és átnevet hozzád a goromba lyukon a mosolygó tenger és benne pihenő sziget.

A madárhegyről, melyet Herman Ottó is leírt, nem mesélek. De csodálatos és különös, hogy a meredek szikla előtt, ha madár milliói fölrebbennek keskeny terraszairól, a kóválygó szárnyas népség tisztára azt a benyomást teszi, mint a szapora hóhullás. Minden csapkodó madár egy-egy hópéhely szakasztott mása. De nem beszélek egyes ily látványosságokról. Maga az egész út, az embernek nyári gondtalanságától megfűszerezve, valami bájos mesének az epizódja. Az a bujkálás 800,000 sziget országában, csatorna, szund, fjord, öböl s egyszer-eyszer a sík tenger s körül és oldalt és távol és közel sziget, égbe ágaskodva, a vízben meglapulva, smaragdos mohával belepve, vagy meztelen sziklacsontjait mutogatva az örökös víznek; itt-ott egy házikó, egy-egy tanya, egy-egy ember, egy pár állat; majd egy magányos csónak az iszonyú víztömegben; csapkodó rucák, bujkáló bűvármadarak, csapongó halászmadarak, kik tovakisérik a hajót; a víznek, földnek, égnek buja színváltozásai, a hajón folyó élet: mindez érdekes, vonzó, kifogyhatatlan tárgya a figyelemnek. És utad harmad-negyednapjától kezdve minderre örök nappali világoosság borul. Ha olvasmányod van, nem vagy kénytelen abbahagyni, éjjélkor épp úgy olvashatsz, mint déli 12 órakor a szabadban.

Ha szerencséd van, meglepetés is érhet. Éjjel föl-ébredtem arra, hogy áll a hajónk. Mikor reggel nyolckor

a legény végigcsöngette a hajó belsejét, hogy fölöstökökre hívja lakóit, még mindig álltunk. Fölsietek, jó reggelt mondani a kapitányomnak, megkérdezem, hogy mi ez?

— A köd – feleli ő. – S valóban olyan ködben voltunk, hogy a hajón végig nem lehetett látni. Aki tőlünk a hajó derekáról elejére sietett, mintha kiballagott volna a világból, mindjobban elhalványult az alakja, egyszer csak eltűnt, nem volt.

— Hát iránytűvel nem lehet menni?

— Itt nem. Sok az apró sziget és a víz alatti szikla éppen ezen a helyen, ha különben jól ítélem meg a helyet, ahol vagyunk.

— Hát hol vagyunk? – kérdezem én.

— Itt jobbra – s ezzel kinyújtotta a kezét – egy sziklaszigetnek kell lenni, ha ugyan ott vagyunk, az egy jel, az oldalára mázolja: igen veszedelmes hely, azért állottunk meg.

Én megnézem az irányt és letelepszem a kapitány mellé. Itt fogom megvárni, míg a köd fölszakad. Konstatálni akarom, hogyan tájékozta magát jó kapitányunk, akire testünk, lelkünk e pillanatban bízva van a sűrű ködben. A kürt minden második-harmadik percben rémesen tutúl, a kapitány ezalatt elmondja nekem egy vigyázatlan hajó katasztrófáját e szirtes tájakon. Kürtünk jelző üvöltéseire egyszerre csak távoli felelet érkezik, egy másik hajó túlkölése, amely a ködben bolyong. Minden szem nagy izgatottsággal a ködbe mered s íme, mint a ködfátyolképeknél, a sűrű ködbe egyszerre csak belerajzolódik egy nagy hajó halavány árnyékképe. A kép lassan-lassan intenzívebb színt kap s végre mintegy kétszáz méternyire kibontakoznak a hajó

részletei. A két kapitány átkiabál egymásnak s a jövevény hajóbeliektől megtudjuk, hogy a fokról jönnek, egész éjjel tiszta egük volt s csak reggel hatkor jutottak ködbe. Mi már akkor kilenc órája benne csücsültünk. Egy másik hajó itt ebben az elhagyatottságban kelleme-sen fölzigatta a mi utazó társaságunkat. De már a nap is megszánt bennünket. Egyszerre csak elláttunk magunk előtt messze, láttunk egy kék sávot, amely mintha futva közeledett volna felénk: a tenger volt, melyre a nap sütött. S mint mikor a színpadon felemelkednek a fátyolfelhők, úgy tűnt el szemünk előtt a köd, kiragyogott az ég fenn, a sík víz lenn. Én jobbra nézek, amerre kapitányom a befestett bordájú szigetet kereste, íme néhány puskalövésnyire ott feküdt a sziget, hátán a jellel.

– Brávó, kapitány – mondom, s ő vígan adta meg a jelt. A hajó csavarja elkezdte zavarni a vizet s mi könnyen indultunk tovább a ragyogó északnak, a másik hajó pedig mögöttünk elveszett a ködben.

Három olyan napunk volt, amikor az égi boltozatot nem hagyta el a nap. Egy éjfelet töltöttünk el úgy, hogy a nap egy sziget oldalán lenyugodott fél 12 órakor, a másik oldalán fölkel 1 órakor. Mily ragyogvány ez ott a vizén és mily szokatlan, különös, kedves ragyogvány az emberek kedvében!

Fütyülő széllel érünk az északi fok komor szikláinak alá. Igazán olyan, mint amilyennek az ember egy ilyen fokot képzel. Egy kiugró térd a tenger fölött. Balján egy öböl, jobbán egy másik. Elsőbben bemegyünk a balsó öbölbe. Előszedik a matrózok a halászhorogot s húsz-harminc ember elkezd halászni.

De a szél úgy megkavarja ez öbölben a hullámot,

hogy a hajónak nincsen nyugta, fõlszedjük a horgonyt és átmegyünk a másikba, amely védettebb.

Egypár cetvadász-hajó pihen itt. Minket kiszállítanak csónakjaink a partra s az egész utazó sereg, ember-ember után egyenkint kapaszkodik föl a meredek úton a hegyhátra. Este tízkor indulunk – természetesen nappali világosságban – és fél 12-re fenn vagyunk magán a Kapón. Egy-két emlékoszlop s egy menedékház van ott. Bort, sört, pezsgõt kapni bőven s egy hevenyészett postahivatal árul levelezõlapot, amelyet ott meg lehet írni, föl lehet adni. Egy német hölgy volt velünk, aki harminc levelezõlapot írt és adott fel. Az éjféli napot nem figyelte, de nem pihent, meg kellett fél Európának tudnia, hogy õ július ennyedikén ott fönt ült és levelezõlapot írt. A többi német vígan volt a menedékházban. Mi többiek, egy kedves francia társasággal, benne egy két hét óta nászutazó fiatal brüsszeli házaspár, pléden ülve néztük a végtelen tengert és a nap küzdelmét a felhõkkel. Júliusban éjféli 12 órakor, egy tengerbe kiszökõ hegycsúcs tetejérõl téliesen felöltözve, egymást védve a ruhánkat tépõ szél tõl, az európai szárazföld legészakibb pontján, bizonyosan különös helyzet, megindító látvány és felejthetetlen pillanat.

(1897 nov. 3.)

ITÁLIA.

A Szent Cecilia katakombáiba Rómában egy igen eleven szellemű francia trappista barát vezetett le bennünket. Kalauz-kötelességét szinte lelkesedéssel teljesítette, nem tagadta, hogy ezt a dolgot ő mindig bizonyos térítő szándékkal cselekszi, de ezúttal nem sok reménnyel. Miért? Hiszen mi is emberek vagyunk.

— Igen, – mondta ő, de – újságírók.

— Azok, – mondám én – s azt tartjuk, hogy az apostolok egyenes utódai. Azok akkor terjesztették, mi most terjesztjük a világosságot.

— Hagyja el, – feleli ő. – A legjobb újságíró még mindig rosszabb, mint a legsilányabb ember, aki nem az.

És bár kitűnően szolgált ki bennünket, azt, hogy mit tart az újságíróról, mindenuntalan új fordulattal szötte bele magyarázatába.

Tőle hallottuk ezt a mondást: Eómában nincsen csak három dolog: a pápa, a Kolosszeum és a katakombák. Minden egyéb alárendelt jelentőségű e három mellett. És ez a három, uraim, a kereszténység dicsősége.

– De hisz a Kolosszeum pogány római alkotás.

– És a mártírok! – kiáltá ő szikrázó szemmel. És igaz. A vértanúk adtak csak megfelelő tartalmat ennek az óriás keretnek. Ami azelőtt ott történt, az silány, kegyetlen, durva mulatság, amelyre emlékezni

nem érdemes, amelyért ezt a rengeteg követ összehordani, irtóztató fal-hegyekké összeróni nem volt érdemes.

A Kolosszeum azért épült és iszonyatos romjai azért maradtak meg, hogy a keresztény mártíriumot dicsőítsék. Hogy hitében fölmagasztosult, lelkében égő, Istent dicsérő tömegekre rászabadítsák a fenevadakat, hogy ott a porondon vértkóstolt bestiák bőgése szent énekkel, a halál félelmének kiáltásaival, az extatikus rajongás kitérésével, a cinikus nézőtömeg vérszomjas ujjongásával vegyülve égre törjön: ennek a rémes színjátéknak méltó kerete csak ez a Kolosszeum és rengetegségéhez semmi egyéb nem méltó, ami a világ históriájában megtörtént.

Ezeknek a mártíroknak a csontjait aztán elvitték a katakombákba, három-négy emeleten le a föld alá, hogy elrejtsek, megőrizték, tiszteljék és ebből épült meg a pápaság csodálatos trónjának az alapja.

És amiért a művelt európai sokaság Rómába zarándokol: a múltnak a föld alól kiásott soknemű dicsőségén, romokon, szobrokon, oszlopokon, múzeummal alakított templomokon és kolostorokon, mindenütt ott fénylik egy-egy pápa neve, aki kiásatta, helyreállította s az emberiségnek visszaadta. Áskálnak most is, de az olasz királyság budgetje alig bírja már el csak annak a fenntartását, gondozását és őrizését is, amit a pápától elvett. Gondolom, évi harminc millióra rug ez a költség. A pénzforgalmat is, amit az idegenjárás Olaszországban évenként csinál, harminc-negyven millió lírára teszik.

Micsoda különös érzésekkel jártam én az olasz nép és az olasz műkincsek, a gyönyörű festői tájképek és a sovány, kizsárolt olasz termőföld között. Minden kis föld kénytelen volt egyszerre szedret, szőlőt s valamely

veteményt vagy gabonafélét teremni. Egy ép, fekete, tömött búzatablát nem láttam egész utamban. Vézna, sápadt, ritkás ott minden, csak a lóbabnak van dísze, az kövér és leveles. A római, a nápolyi kocsikorzón megszámlálhatatlan hosszú kocsisorát látni az úri fogatoknak, és hanyag, lármás, rongyos kolduló nép áll sorfalat hozzá keretnek. Azt gondolom, csak milliomos és - amennyiben nem hivatalnok – koldus van ebben az országban. Középső rétege – független munkás jómód mintha hiányoznék. Azért kerül ki minden anarkista, gyilkos és merénylő onnan. A vegetációja merev szikla és – narancsliget. A históriája zsarnokság és zendülés; társadalma milliomos és koldus; városi nemes ízlésű paloták és zeg-zugos pizsokfészkek. Jelene tengődés, él a múlt maradékából.

Amíg ott nem jártam, amíg csak könyvből és hallomásból tudtam erről a nevezetes országról, én is csak úgy voltam, mint a többi halandó. Lenéztem szegényes elmaradottságunkat. Sóhajtoztam mindenféle szépért, ami Olaszországról könyvekben meg vagyon írva. Haj, egy dicső múlt rengeteg műemlékei: minő kincs egy nemzetnek! Felvehetjük-e mi, a mi meztelen szegénységünkben a versenyt ezekkel a népekkel? Utcán, házakban, múzeumokban mindenütt a művészet remek alkotásai: véső, ecset, cirkálom szédítő emlékei léptenyomon! Elet az, amely e nélkül van; jövő-e, melybe ezek segedelme nélkül megyünk? Mennyit gyötörték engem, szegény magyart, ezek a gondolatok.

El velök! Megtértem!

A kék ég, amely állítólag örökké mosolyog (most ugyan, amíg ott jártunk, erősen és sűrűn járt fátyolban), ez a kék ég csak arra való, hogy elkényeztesse az em-

bért. Egy marék rizs, két cserebogár vagy tengeri pók és egy fej saláta elég egy embernek egy napra, nadrágot lop az ember, hozzá kabát nem okvetlenül szükséges, az inge árát az eledellel együtt összekoldulja az ember könnyen. Ki dolgoznék és minek? Itt jár a sok bolond külföldi ember, bámulja a műkincseket: ezeket mutogatják, töredékeiből gyártott emlékeiket árulgatják, hozzá borralalót koldulnak és megvan minden. Centesimókra váltjuk Laokoón gyötrelmét, a kapitóliumi Vénusz szemérmes báját, Ráfael ecsetjét és Michel Angelo márványát. A föld is háládatlan. Kár a verejtékért, ami behullana. El is van aprózva. A mi szép címeres fehér szarvasmarháink hazája Alsó-Olaszország. Onnan hozták be eleit az Anjouk korában. Láttam belőle néhányat. Talán három párt huszonnégy órai vasutazás alatt. Talán egy alföldi vagy dunántúli gulyára való sem kerülne ki egész Olaszországból.

Nem, nem irigylem többé Olaszországot összes műkincseivel együtt. Nem irigylem azt a nemzetet, amely a múltban él és úgy él, mintha jövődöt nem remélne. Az egész ország rám újra, meg újra azt a benyomást tette, mintha egyetlen óriási múzeum és egyetlen óriási panoráma volna. Kétféle ember van ott: az idegen, aki nézi a természeti és művészi látványosságokat és a bennszülött, aki őrzi, mutogatja és él belőle. A föld és a munka hálátlán. A politikai háborúság kicsapongó mérveket ölt. A spekuláció, a befolyás, a hatalom lett a vagyonszerzés forrása és eszköze. Az élet az egyik rétegben luxusos, tele finom és graciózus ízléssel és érzékiséggel, a másik rétegben olcsó és nyomorult.

Hogy dobogott ottan jártomban érted a szívem, termékeny magyar föld, amely gazdagon jutalmazod a

munkát, ha Isten jó idővel kedvez; érted, magyar paraszt, te szép zömök, tatárfejű, ravasztekintetű, kevésszavú faj, amely lustának vagy ellenségeidtól kiáltva, mely azonban takarás idején emberfeletti munkát jókedvvel végzel. Micsoda őserő vagy te azokhoz képest, akik odalenn az örökké kék ég alatt lézengenek a mezőn, futkosnak, kiabálnak és koldulnak a városban. Te vagy szilárd talaja egy leendő nemzetnek, egy jövődönék, amelyre nem esik letűnt korszakok tündöklő alkotásainak fekete árnyéka. Az Isten mikor azt mondta: *legyen* és lett ez a világ a semmiből, gyönyörének és mindenhatóságának a delelőjén állhatott. Egy ép, erőteljes, verejtékező nép semmi nélkül a magyar paraszt, a kialakulóban levő magyar polgár és a magyar város. Erejében van a gyönyörűsége és abbeli bátorságában, amellyel merészen kimondja, hogy: *legyen*. És – *nem volt, hanem – lesz*, mint a nagy próféta hirdette.

Egy kissé bánt a lelkiismeret, mikor mindezt leírom, mert voltaképpen hálára és köszönetre vagyunk mi újságírók lekötelezve úgy olasz kollégáinknak, mint az előkelő világnak, kezdve a királytól, le a minisztereken, a polgármestereken keresztül a lóvasúti kalauzokig, akik mind olasz gráciával, izléses fénnel és szinte önfeláldozó szívességgel tették elfogadásunkat felejthetlenné, elhalmoztak mindenféle előzékenységgel, kedvezménnyel, művészi élvezettel, ünneppel.

De mint a Laokoón művészin eltorzult, halhatatlan szoborcsoportja fogvatartja rávetett döbbenő tekintetünket: azonképpen mered föl előttünk szoborképpen benyomásaink rettentő igazsága s nem ereszti szememet, szívemet s ajkam kénytelen azt beszélni. És ezt be-

szélve, igaz pénzzel fizetek. Mászt beszélve, hamis bankót hoznék forgalomba. Hallgatva adós maradnék. Mit válasszak, hanemha az igazságot?

De ha szinte minden egyébben, az antik művészetekben kiiskolázott művészi érzékét leszámítva, természetlennék látszik e tartományok lakossága: avagy honnan vette a régi lakosság azt a kimondhatatlan gazdagságát és azt a halhatatlan alkotó erőt, amelynek romjaiból a mai nemzedék megélni képes? Akkor más volt Itália és népe? Nem az a kék ég és a sziklás hegység és a szórványos televény föld volt-e a bölcsője?

Feleljünk röviden: nem.

A régi Róma meghódította magának az egész ismert világot és sanyargatta, kizsarolta, kifosztotta és minden zsírját Itáliába összehordotta. A régi pogány római viláგuralom helyét elfoglalta azután a pápa viláგuralma és megteremtette az antik romjaiból a kereszténységgel a megújhodást isteni művészeivel.

Az új Itália csak Itália, nem *viláგuralom* többé, szegény tehát és elégtelen önnönmagának. Él a két réginek árnyékában és rombadólt, múzeumokba hordott dicsőségéből.

(1899 ápr. 20.)

ITÁLIÁBÓL.

Ha az ember egy kissé bejárja Olaszországot, mindjárt mint művészeti szakértő kerül vissza hazájába. És nem lehet csodálni, ha a legtöbb ember egy kevés tudománnyal igen sok elégedetlenséget és egy tömeg jó tanácsot hoz magával abból a művészeti csodabirodalomból.

Én is lenn jártam és majdhogy *úgy* nem jártam; de mintha mégis beláttam volna azt, hogy az elégedetlenség nem föltétlenül szükséges, a jó tanács pedig nagyobb-részt fölösleges, mert meg nem valósítható.

Mért kelljen elégedetleneknek lennünk, ha másutt valamely gazdagságot látunk? Avagy ingyen, az égből hullva kapták-e az emberek azt a gazdagságot? Ajándékba talán?

Szó sem lehet róla. Minden gazdagságnak, minden virágzásnak megvannak a föltételei, amelyeket teljesíteni kell.

Sem minden gazdagság, sem minden virágzás hozzá nem is egyforma. Mindenik a föltételek szerint fejlődik egyénivé, amelyek szerint keletkezik. Mi nem irigyelhetjük helyesen Itália kincseit, mert a mi földünk, a mi klímánk, a mi életmódunk más, mint az olaszoké s másmilyennek kell lenni mindennek, ami itt keletkezni, élni és virágozni hivatva van. Az olasz--római-görög művészet mögött egy harmadfélezer éves múlt van. Aki nekem az olasz művészettel dobálózik és a mi

paraszti elmaradottságunkon kesereg és kísérleteinket az olaszokéhoz mérve ítéli meg: az nekem nem tekin-tély. Nekünk is, igaz, van egy ezredéves múltunk. Hogy az a múlt, szinte teljesen művészet nélkül maradt, annak van egy igen nagy oka – nem volt ez a mi múltunk *nemzeti*; a művészet pedig csak egyéni ízlés-ből születik meg életrevalóan és ebben a vonatkozásban az egyéni egyazon értelmű a nemzetivel. Hozzá a ma-gyar nemzet ezer éven át másnemű tehetségeit volt kénytelen harcba vinni, hogy megállhasson ott, ahol megtelepedett. A művészi tehetségeire nem volt harcai-ban szüksége. Ez a tehetsége tehát szunnyadt. Most kezd ébredezni, amikor nemzeti életre, nemzeti jellemre, nemzeti államra törekszik a magyar. Amikor a városi életet kezdi a maga képére átalakítani. Amikor a nemzeti értelmiség kezd közös és nyilvános szerepet ját-szani.

A magyar nemzet a maga történelmi második évezre-dében még mindig ifjúságát éli. Irigyelni az olasztól művészi kincseit és kisebbiteni magunkat ebbeli sze-génységünkért, annyi, mintha a deli, izmos, szép fiatal-ság irigyelné az öregséget szerzett vagyonáért, annyi, mintha az erőnek szemére hányónok, hogy nem – bölcs. Az ifjú erő a maga idejében jókedvvel, játszva van el a bölcsesség nélkül, viszont az agg bölcsesség rezignációval pótolja az erőt. Természetes állapot mindenik és csak idő kérdése.

A szerencsétlenség az volna, ha itt is, ott is a termé-szet törvényei helyébe az irigység és a zsörtölődő kor-látoltság utasításait tennők, a szerint ítélnők meg ma-gunkat, a szerint tűznénk magunk elé föladatokat, a szerint kényszerítenők életünk fejlődését.

Ennek a veszedelemnek igenis ki vannak téve előbbre-ment nemzetek szomszédságában élő ifjabb nemzeti egyedek. És ha a nemzeti jellem ezeknél gyöngének, elég ellenállás nélkül valónak bizonyul, akkor az a veszedelem fenyegeti őket, hogy az idegen kincs, idegen művészet, idegen műveltség megrontja lelküket, átalakítja őket nyers anyaggá, amely az idegennek prédájává lesz, beléje fölszívódik.

Ez azt teszi szükségessé, hogy idegenbe kerülve, ne csak a káprázatos eredményt nézzük, hanem inkább a fejlődését, a históriáját, a föltételeit, hogy okuljunk magunkra nézve,

Soha életemben semmi sem tett rám, amit szememmel láthattam, mélyebb, vonzóbb, megkapóbb hatást, mint Párizsban a milói Vénusz szobra, Eómában a Vatikánban a Laokoon-csoport rémlete, az Apolló ideálisan szép márványalakja és Rafael falfestményei a pápák szobáiban. *Látni* láttam még egyebet is, de alig *néztem* mást, mint ezeket, a templomokat és egy régi magánpalotát Rómában. Ámde mentül többet néztem az emberi művésztehetség e dicső remekeit, annál bizonyosabb lett előttem egy dolog, ez: ha nekünk, magyaroknak egy ezeréves, hatalmas és gazdag műtörténetünk volna is: soha sem Laokoón, sem Apolló, sem a többi megcsodálnivaló olasz-római-görög műremek itt létre nem jött volna. Már most ebből indulva, be kell látnunk, hogy ezután várható virágzásunk sem ezeket fogja teremteni. Minek irigyelném tehát, mikor tudom, hogy nem az én földem, nem az én egem, nem az én levegőm hozhatja létre. Azt gondolom, egyáltalán nem a szobrászat az, amiben hivatva lettünk volna arra, hogy felkerüljünk a Parnasszus

csúcására; hanemha a szobrászatnak oly iránya, oly fejlődése, amely ma egyáltalán ismeretlen.

Ennek a délszaki művészetnek a külső körülmények mellett két alapja van: a reális kitapogatható emberi test és a gazdag fantázia, amely idealizál. Ez a kettő hozta létre a plasztikus művészetet.

A görög éghajlat, amely nemcsak megengedte, hanem kívánatosá tette, hogy az emberek félmeztelenül járjanak, ruhát is – egy lepedő, utóbb tóga alakjában – a legfestőibbet viseljenek; életük nagy részét szabad ég alatt, utcán, köztéren, piacon töltsék: ez az éghajlat a görög szobrászat szülőanyja. Gyermekkorától fogva élete végéig folyton látta mindenki ember-társa meztelen testét. Az élet és öltözködés e módja mellett nagy áldás volt a szép fej, de távolról sem volt elégséges, mert a hozzávaló termetet és tagokat az akkori ruházkodás mellett nem pótolhatta vattával a szabó. Nem a katonáskodás, hanem az esztétikai érzés, az ízlés tette szükségessé a gimnasztizálást a görög emberre nézve. Aki karjait, combját, félfelső testét is szabadon mutogathatta, arra nézve nem volt közömbös, hogy milyen testet mutogat. Szépnek, kidolgozott-nak, rugalmas izmoktól ékesnek kellett lenni annak, aki adott is magára valamit. A szem hozzá volt szokva a test folytonos látásához, nagy és tökéletes képzete volt az embereknek a szép és arányos embertestről és ennek kellett a művészet föladatának is lennie. A görög szobrász nem könyvből, lerajzolt ábrákból tanulta az anatómiát, nem akkor látott meztelen testet, amikor egy modellt pénzért levetkőztetett; hanem egész nap folyton azt látott, rengeteg változatosságban, szeme hozzá volt szokva, be volt iskolázva, tudta, mi a rendes,

mi az általános, mi a különös, mi a kivételes abban, amit egyesekben lát. A plasztikus testidomokban olyan járatos lehetett a szeme, mint a mienk a színek megkülönböztetésében. És természetes, hogy minden görög ember, szemének ilyen gyakorlott, iskolázott volta mellett, mérhetetlenül tudott gyönyörködni a szobrász tökéletes alkotásaiban. Hiszen a legtudottabb dolgát ábrázolta, a legszokottabb látványt, az emberi meztelen testet elbájoló tökéletességgel.

Micsoda szegénység, micsoda tökéletlenség a modern szobrász iskolája ehhez! A modern élet föladatot sem nyújt neki, de iskolát sem hozzá! Divattól elkorcsosított testeket vetkőztetnek le modellnek, a szegények; vagy egyoldalú muskulatúrával való mesterlegényeket, vagy cirkuszi munkára kidolgozott birkózókat, súlyemelőket, nyújtóművészeket stb. Csak természetes fejlődésében se nem gátolt, se nem erőszakolt, harmonikus mozgással tökéletessé lett alakokat nem láthatnak.

De minek is? Micsoda szoborföladatokkal kínálkozik a modern élet? (Mert hisz a mi művészeink föladata csak az, hogy minket ábrázoljanak, a magunk életének a tartalmával.)

Igaz, hogy nálunk is kötelező tárgy az iskolában a gimnasztika. De ez csak egészségügyi és erkölcsi szempont, nem esztétikai. Ruházkodásunk elrejtí a test szépségét, csak az alakja marad meg, abból is a részletek bája nem szerepel. Mit csináljon velünk a szobrász? Nincsen is immár más becsvágyuk, minthogy elnyerjék egy-egy monumentális emlékmű elkészítésének a munkáját. Görögország be volt népesítve a szoborművek rengetegével. És nem a monumentális művek ennek a java.

Be kell látnom, hogy a mi művészeinknek meg kell tanulni, meg kell ismerni az antik művészet remekeit. De nem azzal a cézzal, hogy a mi számunkra csináljanak Vénuszokat, Apollókat, gladiátorokat, birkózókat és egyéb efféléket, amikben a régieket el nem érhetik. Hanem meg kell tanulniok azért, hogy ebből megvilágosodván, megtanulják, mit kell a mi számunkra alkotniok. Mert nekünk dolgoznak, nem a görögöknek.

Az antik művészet megmaradt majdnem kizárólag a mythológiája, mondái és az arckép-mintázás keretében. A renaissance, megújodva az antikon, a kereszténység vallásos misztériumait, legendáit és elbeszéléseit aknáztta ki, szinte abban a mértékben, mint az antik a maga világát. Ezek a források részint bedugultak a modern művész előtt. Egy-egy nagy alkotó tehetség, akit sorsa az átmenetnek e boldogtalan mesgyéjére vetett, minő, teszem azt, Munkácsy Mihály, visszatér az egyházi tárgyakhoz, de nem egyházi, hanem, hogy úgy mondjam, világtörténeti tartalommal adja vissza. A jelen idő lelke lélezkzik bibliai képeiben. Kisebb szellemek keresik az utat, amely átviszi őket egy új világba és látjuk, mily eszeveszett megtévedéseknek lesznek e keresésben áldozatai.

Mert a renaissance kikelt az antiktól, miből keljen ki a modern művészet?

A mai festészet és szobrászat csodálatos kicsapongása alig egyéb, mint lázadás a régi tökéletességek ellen, amelyek nem a mi világunkba valók, mert tárgyai és tartalma *egy* már nem létező világnak. Sem gondolkozásában, sem külső életében az a világ, melyből a Vénuszok, Apollók, Laokoonok valók, nem létezik többé. Ellenben összes elméleteink Apollókra és Vé-

nuszokra, Ámorokra és Psychékre tanítanak bennünket. Művészeink iskolája mindvégig az antik művészet és nem az élet. Az életben nem is keresnek semmit, csak modellt a piacon. Inspirációikat nem belőlünk szedik, hanem az antikákból. Művészetükben csak a kisebb vagy nagyobb ügyességök az egyéni, nem pedig a tartalom, így marad ki azután festőinkből és szobrászainkból a nemzeti elem.

Mily különös jelenség az elméletnek ez a meddő uralma a mi művészetünk életében. A tanítás természetesen az, hogy meg kell alapítani és előbbre kell vinni a hazai szoborművészetet is. Mit kell ez alatt értenünk? Azt, hogy mesteriskolákat csinálunk, ösztöndíjakat adunk és nagyjaink számára emlékműveket tervezünk. És, amint egy-egy ily mű költsége részben vagy egészben összegyűlik, akkor minden egyes esetben megindul két nagy vita: az egyik, hogy csak hazai vagy nemzetközi pályázatot hirdessünk-e és ugyanilyenképpen alakítsuk-e meg a bíráló bizottságot; a másik az, hogy – hová állítsuk a szobrot. Az elsőben kifejeződik a nemzeti öntudat és becsvágy hiánya, a második, a szoborhely kérdése, az már szinte mulatságszámba megy.

Mert az elmélet könyveket képes arról összeírni, hogy hová lehet, hova tanácsos, hova kell a szobrot állítani, hogy, mint ők mondják, *hasson*. Mekkora legyen a tér, mennyi előtte, mennyi mögötte, mennyi kétoldalt. Milyen épület lehet a háttérben és így tovább. Ádáz harc folyik ezért, magát a munkát is akadályozó, mert a művészeinkben is benne van, hogy az ő alkotásuknak milyen tér kell. és kisebb szobrainkat is, bár kicsinyeljük, de nagy térre állítjuk.

Ha pedig az ember elmegy a szoborművek klasszikus hazájába, látja, hogy tekintet nélkül térre, helyre, levegőre, körüleső épületekre, jóformán mindenütt, ahol egy kis hely akad, van szobor is, néha még olyan helyen is, ahol minden térviszony kedvez a szobormű érvényesülésének.

Mért?

Mert ott a szobor esztétikai közszükség; nálunk importált művészi luxus és divat.

És mért luxus és mért csak divat, amelyről az elmélet civakodik, mellyel azonban a közönség rendesen nem törődik? Mert külső és belső mivolta szerint idegenen importálódik. Nincs fejlődése, nemzeti művész-hagyománya, magyar egyénisége, hanem ápolás tárgya maga az idegen képművészet, üvegházi rendszer szerint, a helyett, hogy akklimatizálva meghonosíttatnék.

A kiásott Pompeji kisdud falai közt, szűk utcáin járni nemcsak érdekes, megindító és különös mulatság, hanem sok más mellett témánk tekintetében is igen mulatságos szórakozás, föltárul előttünk egy igazi régi római város egész mivolta. Csekély körültekintéssel a fantáziánk be is népesítheti a várost. Húsz-harmincezer ember lakott itt együtt, mielőtt a Vezúv öldöklő hamuja s lávatörmeléke eltemette volna. Az egész várost fal veszi körül, melyen két-három kapun lehetett csak bejutni és azok megkerülésével senki be nem mehetett a városba. A falakon nyilván őrtanyák is voltak. A várost egymást derékszögben metsző, jóformán keskeny utcák szelik darabokra. Igen keskeny utcák. Hozzá árokszerűen mélyek, úgy hogy zápor esetén az utca inkább vízárok volt, mintsem utca. Az árok közepén, a házak előtt óriási lapos tetejű kődarabok, ezeken

léptek az emberek az árkon át az egyik utcaszerről a másikra. Az utcán ház-házhoz építve szorosan, minden köz nélkül. Minden ház eleje keskeny, rajta egy nyilas: a bejáró-ajtó és semmi ablak. Másfelől, mint az ajtón, a házba épp úgy, mint a városba, nem lehetett bejutni. Az ajtón túl egy előtér, azután az átrium, köröskörül apró, szobáknak nevezett fülkékkel, azután a perisztílium oszlopsora, közepén tetőtlenül, rendszeren víz-medencével és körül szintén lakó- és egyéb helyiségekkel, azután leghátul a kertecske szökőkúttal és szobrokkal vagy anélkül, a háztulajdonos módja szerint. A legnagyobb szoba: az ebédlő is szerény terjedelmű, de falai szép freskókkal díszesek.

Világos, hogy ezekben a házakba csak bizalmas dolgokat végezni, nappal hűsölni, éjjel hálni jártak az emberek. Minden egyéb dolgukat szabad ég alatt végezték. Jóformán ott tanyáztak, a nap javarészen ott laktak az emberek az utcán: a kézművesek is az utcán dolgoztak, a boltosok is az utcán árultak, csak egy nagy ajtaja volt a boltjuknak, semmi egyebe.

Föltehetjük, hogy minden római város ilyen volt, csak a méretek változtak az illetők módja és társadalmi állása szerint. A középkori római városok is mind egyformák és benső elrendezésük szerint ilyenek voltak. A lakás, a városi sokaság lakása ott sem olyan volt, hogy otthon való tartózkodásra csábította volna az embereket. A klíma kicsalta őket a szabadba, a házuk csak menedékük volt olyan teendőkre, amiket az utcán nem végezhettek, olyan időre, amely tető alá verte az embereket.

Mi természetesebb, mint hogy az ilyen nép fölcicomázta az utcáját, ahol élete javát töltötte, jobban,

mint a lakását. Fölcicomázta elsőbbben fórumait, ahol mindig tömegesen volt nyilvános dolgait intézni, pletykázni, hírt hallani, vásárt csinálni, ismerőseivel érintkezni, ögyelegni; föl kellett tehát virágoznia annak a művészetnek, amely arra alkalmas, hogy az utca dísz legyen: a szobrászatnak s az építészetnek egyaránt.

Es ezek a népek, amennyiben vissza nem vadultak, mint példának okáért a görögök, s amennyiben a középkorban végbement renaissance körébe estek, ma is fanatizmussal kultiválják e művészeteket. Folyton csinálnak szobrot utcáikra is, de temetőik valóságos szobrászati erdők, amelyekben elevenen lüktet ritka alkotó erejük, évszázados iskolájuk gyönyörű gyümölcse.

Mind e föltételeivel szemben egy virágzó szobrász- és építőművészetnek hogy állunk mi? – Elsőbbben is klímánkat nem képes elviselni a szobrok természetes és legbecesebb anyaga: a márvány. Ha kőből csinálunk valamit, azt az esztendő négy-öt hónapján át – bundába kell dugnunk. További két hónap olyan, hogy a kő már nélkülözheti ugyan a téli gúnyát, de magunk még nem igen, így nem is sokat ténfergünk esetleg levetkőztetett kőszobraink körül, hogy gyönyörködjünk bennük, mert nem arra való sem a tavaszi, sem az őszi időjárásunk. Micsoda ellensége az Olaszországban virágzott művészetnek már a klímánk is!

Alig marad józanul egyebünk, mint ahová el is jutotunk: a monumentális bronz emlékszobor; de valóban, ha megmosolyogják is, kimondom, mert magamon kellett tapasztalnom, éppen ezen a télen, hogy megrázódtam, amikor egypárszor elmentem a Baross-szobor mellett és ott láttam a téli időbe meredni a talapzatán lévő meztelen munkásalakok megfeszült izmait. A hó

hullott rájuk, az emberek fülig bundába húzódva szaladoztak el mellettük, megrémült és szánakozó pillantásokat vetve rajok. A meztelen szobor nem esztétikai látvány minálunk téli időben. A bronz szobor kiállja a tél fogát, a néző azonban megborzad a látásába.

Világos dolog, hogy a mi szobrászatunknak ehhez kell simulnia, e szerint átalakulnia, hogy a mienk legyen, miránk azt a hatást tegye, amelyet a délszaki emberre tesz az ő számára teremtett művészet. A mi szobrainknak hajlék, fülke, védett hely kell, hogy a mi gondolatainkat, vágyainkat, érzéseinket, a mi világunkat fejezhessék ki, nekünk érthetően és érezhetően.

Valamikor az irodalmunk is tele volt citherékkel, nimfákkal, gráciákkal és kháriszokkal; Vörösmarty, Petőfi és Arany óta magva szakadt az antik nemzetségeknek költészetünkben s azóta lett az, ami azelőtt csak az irodalombarátoké volt, a nemzeté, sőt a népe is a nemzeti irodalom. Szobrászatunk még most is ezekkel a képzetekkel van tele. Nem találta meg még sem tartalmát, sem formációit. Ha ki akar tenni magáért egy-egy szobrász s nem történelmi emlékművön dolgozik: Vénuszhoz, Faunhoz menekül. Mert neki ez a művészet teteje. Nép és nemzet még távol van attól, hogy megértse, érzéseit érezze és élvezhesse szobrászatunk alkotásának művészi tartalmát. Tudását ám egészítse ki minden művészünk Itália bűbajos, remek alkotásain, de tárgyát, motívumait, gondolatait és inspirációját - azt szedje innen tőlünk, belőlünk alkossa meg, a mi számunkra, a mi érzéseink és gondolataink köréből, a mi klímánk szerint, mert különben meg nem értjük és méltányolni nem tudjuk mi itthonvalók, s művészeink arra lesznek kárhóztatva, hogy a nemzetközi ízlésre szert

tett műkritikusok veszekedjenek rajtuk, ami elég szomorú sorsa a művésznek is, alkotásának is.

Bocsánatot kérek, ha ez odavetett – nem is rendszeres, csak rapszodikus – észrevételekben többet beszéltem magunkról, mintsem meséltem Itália csodáiról. De én ott minden remek tárgyban csak magunkat láttam s látván az utat is, mely a tökéletességre visz, s látván szerencsés fajunknak csodálatos és pazar művészi képességeit, közeinek sejtettem azt az időt, amidőn a magyar meg fogja találni önnönmagát e művészetben is. És bizonyos, hogy Európa is csak akkor fogja meglátni és megbecsülni. Mert művész hazája bár a nagy világ, a művészet nem nemzetközi, mert csak nemzeti jelleme tud neki igazi becset adni. Aki a maga fájának jellemző vonásaival nem tudja ellátni alkotásait, az arra van kárhóztatva, hogy ellássa valamely idegen nemzet vonásaival: csinál francia vagy olasz, vagy német szobrot s magyar ember létére olasz vagy francia művésznek fog neveztetni.

Hogy ezt elkerüljük, annak nyilván csak egy útja van: iskoláink irányával, módszerével, szellemével és az oktatás főtárgyaival a nemzeti nevelést eltörülhetetlen bélyeggel rányomni ifjú nemzedékeink lelkére, hogy minden további fejlődésükben, akár kalmárok, akár törvényhozók, akár tudósok, akár művészek lesznek - ez a nemzeti jellem legyen gondolkozásuknak, érzésüknek, becsvágyuknak, kezük és elméjük munkájának az alapja.

(1899 ápr. 27.)

OBERAMMERGAU.

Aránylag igen hosszú neve ez egy kis bajor községnek, amely világraszóló hírre tett szert, azzal, hogy immár közel négyszáz éven át hagyományosan ápolja, őrzi és fenntartja játékát Krisztus kínszenvedéséről. A régi misztériumokból tisztult és fejlődött ki az oberammergaui passió bizonyos tökéletességére a maga nemének. A színpad históriája azt tanítja, hogy úgy a régi görög időben, valamint a kereszténység idejében is a dráma a vallásos misztériumokból alakult ki profán művészetté. Vagyis a szülőanya belehalt abba, hogy életet adott gyermekének. A gyermek: a keresztény dráma hallatlan tökéletességre fejlődött, fejére nőtt összes irodalmi testvéreinek, a többi műfajoknak; mint irodalmi foglalkozás is a legjutalmazóbb; mint a dicsőség osztogatója minden írónak legkívánatosabb, mert a legeslegnagyobb közvetlenséggel osztja a babért. De, ismétlem, anyja életén vette meg ezt az elsőséget, mert a misztérium megsemmisült, csak az irodalomtörténetben él, mint a holt nyelv a grammatikájában, mint a kivészett állat a spirituszban, a kivészett növény lepréselve. Tenyészni nem tenyészik sehol.

Én azonban ezt a tanítást, amelyet az irodalom professzorától tanul meg az ember, ezúttal megszorítom. Ott jártam Oberammergauban, megnéztem a passió

főpróbáját, azt kell róla mondanom, hogy az a tökéletes-ségre fejlődött misztérium. Négyszáz éves történet, fejlődés, tisztulás, változása nélkül a lényeges ismérveinek. Az maradt lélekben, ami volt, ami esetlegességeiből is a lényegéhez tartozik, – mint teszem azt, a *játszók* – az is a régi maradt. A falubeli nép játssza úgy, hogy, teszem azt, a házigazdám néhai atyja ezelőtt tíz évvel Júdás volt, a házigazdám a kórusban tenort énekel, a kocsisom, akivel a játék utáni napon Hohen-schwangauba utaztam, az előadáson *Sámsont* ábrázolta egy élőképben; egy müncheni barátom pedig éppen-séggel *szűz Máriának*-nál lakott. A községnek 1200-1300 lakosa van s ebből az előadáson hétszáz körül van a színpadon, jóformán a falu épkézláb népe. Csak az apró gyermekek, öregek, betegek, nyomorékok maradnak ki a játékból. Magából abból a családból, ahová engemet szállásoltak, hárman játsztak. Reggel nyolc órától fél-tizenkettőig a színpadon voltak, fél 2-ig minket szolgáltak ki az asztal körül, fél 2-től 7-ig ismét a színpadon voltak, mert ennyi ideig tart Krisztus kinszenvedésének csodálatos és megható játéka, májustól szeptember végéig minden vasárnap és ünnepnapon, minden tizedik esztendőben.

Az oberammergauiak polgári foglalkozása a képfaragás. Farag az egész lakosság. Gazdaságuk nincsen, mert a bajor havasok ama völgye, amelyben a község fekszik, három oldalról el van zárva, csak egy oldalról van nyitva, de ez az egy az – északnyugati oldal. Szántani, vetni, aratni ott nem lehet. Csak éppen rétjei és legelői vannak, de mérsékelten ez is. Faragószerszámukkal keresik a kenyerüket s minden tizedik esztendőben eljátsszák Krisztus kinszenvedését. A fa-

ragás elég tisztességes kenyéradó a hegyi lakos szükségét tekintve, de a passiojáték világraszóló hírt szerzett nekik. Házigazdám, Anton Lechner uramnak, a néhai híres Júdásnak, egyik asztala körül ültünk, egy kedves, new-yorki asszonyság, a leányával, egy chicagói szeretetreméltó kisasszony, egy sanfranciscói katolikus pap és én. Elég messziről jöttünk mind, hogy a főpróbát megnézzük. Eajtunk kívül volt ott ez alkalommal még vagy kétezer idegen. A nézőtéren voltunk közel 4000-en. Ennyi ülőhely van ugyanis benne és hézagot keresve is nehezen lehetett itt-ott találni. A helyárak 10, 8, 6, 4 és 2 márka; egy márka 120 fillér. Legtöbb a tízmárkás hely s így egy tömött ház bevétele fölérug 28 ezer márkára. A környék népe úgyszólván vallásos gyakorlatnak nézi a játékokat és néha processziókban jár el rája. A teljesen ágrólszakadtakat ingyen bocsátják be, erre is vannak helyek, amelyek nincsenek a négyezer ülőbe beleszámítva. Egy-egy esztendőben huszónhét előadás van rendszeren. De gyakran megesik, hogy valamely ünnepnap kétannyi nép jön, mint amennyi befér a nézőterre s ilyenkor a következő napon megismétlik a játékot.

A játékos esztendőben és a játék előtt majdnem egy évig, összesen mintegy húsz hónapig szünetel minden polgári munka s ilyenkor az egész falu a játékra készül. Van a falunak rajziskolája, ének- és tornatanítása. Minden, ami a játékhoz kell: az összes jelmezek, mind a faluban készül. Egy éltes odavaló leány áll a szabóműhely élén. Ő szabja ki a jelmezt s a falubeli lányok varrják. De valamint az előadók nem képzett színészek, ő sem tanult szabó. Tehetsége van a szabóságra, mint Lang Antalnak alakja, hangja, lelkülete, szíve a

Krisztus szerepére, a másiknak a Judáséra, egy fiatal lánynak Szűz Máriáéra. Mert Mária, a szűzanya, nem lehet vénleány. A polgármesterük tartja a kezében az egész rendet. Evidenciában van minden gyermek, hogy kiből mi válik. Némely 12-14 éves gyermeknek az álma, hogy tíz év múlva Krisztust játszhassa és az autoszugesztio alatt, melyet áhítatos becsvágya rája évek során át gyakorol, fejlődik a gyermek, talán még a szakálla is a szerint nő ki. Mert az oberammergaui játszóknak nem maszkírozzák ki magukat, mint a színészek. Sem festéket, sem parókát, sem semmi efféle kiegészítőt nem használnak, hanem úgy növesztik és viselik hajukat, úgy gyakorolják a járásukat és egész maguktartását, ahogy az alak megkívánja, akit tíz évenként játszaniok kell. A mester a rendező. Ő válogatja össze a ruhák színét és ő állítja össze az előképeket az ó-testamentumból, amelyek a passió egyes következő részeit szimbolizálják. Van zenekaruk és énekaruk és a karbeliek éneklnek, hol egyik, hol másik, némelyik igen fényesen, a magánrészeket. Nem kevesebb, mint 27 éneklés és prólószóvalat van egy előadáson. Ezt mind tanultatják hónapokkal az előadások megkezdése előtt. Az idei ciklusra tavaly februáriusban kezdték meg a tanulást. Bevételük – belépőjegyből – lehet 4-5 százezer márka. Ebből fedezik beruházásaikat, a tiszta jövedelem kétharmada közcélokra megy, egyharmada a játszóknak közt osztódik szét, azaz közel 700 ember közt. Ez tavaly azt jelentette, hogy Krisztus személyesítője kapott 2000 márkát, a legkisebb (gyermek) szereplő 20-20 márkát. A közbülsők jelentőségük szerint jutalmaztatnak. Mindez igen szegény jutalom másfélévi munkaszünetért, mely idő alatt nem-

csak nem dolgoznak maguk, hanem vevőik is másfelé néznek, úgy, hogy mire újra munkába kezdenek, vevőik száma erősen megapad. De ez kiegyenlítődik a forgalom által. Mert mindenkinek van kiadó szobája, sokaknak terített asztala, azután fotográfiában, faragott munkában s minden egyébben esik ilyenkor kinek-kinek gazdag vásárja.

A közcélok alatt kell érteni vízvezeték, kanalizációt és közkórházat, amit építettek. A jó oberammergauiak mind e három intézmény nélkül el lehetnének. De a nagy idegenforgalom szükségessé teszi ez egészségügyi intézményeket. Ők maguk kórházba is csak elvértve kerülnek, de mondták nekem, ha véletlenül valamely utasembert a látogatók közül baj érne: azt csak el kell látni illendőképpen.

Beruházás alatt értendő a színpad, a nézőtér, a kiállítás, – amely az idén vagy 130 ezer márkába került, maga a prologus olyan hímzett szövetű ujjast visel, amelynek métere 60 márka — és a szükséges műhelyek, a zenekar, énekkar, iskola stb. fönntartása. Az idén építették a fedett nézőteret, amely 200,000 márkájukba került. Azelőtt fedetlen volt s megesett, hogy a hirtelen jött jégeső iszonyú pánikot okozott a közönségben. A játsszók egy része teljesen ki van téve most is az idő viszontagságainak s akárhányszor meg-esik, hogy a szakadó esőben játsszák végig rendületlen nyugalommal fenséges játékukat.

A telep maga két részből áll: a nézőtérből és a színpadból. A nézőtér egy nagy téres, egyszerű, négyszögletes deszkaalkotmány, vasíveken, de elvakolva. Kül-seje graffitó-alakokkal van díszítve, egy-egy szent templomi stílusban. Az ülőhelyek alkalmasan eltagolva

erősen emelkednek hátrafelé, úgy, hogy minden sor kényelmesen ellát az előző sorok fölött. Leghátul egy pár páholy van, nevezetesebb vagy előbbkelő személyiségek számára. Ha ez nem akad, akkor huszonöt márkáért bárki megveheti az előadásra. Hátul, a páholyok körül, a fennmaradó nagy falon kétfelől két kép van ügyes ecsettel festve: az egyik a közeli ettali bencés-klostrom, híres búcsújáróhely; a másik az oberammergau-i passiók régi primitív játszóhelye. A nézőtér elülső része nyitva van s vele szemben áll a színpad. Középen a szorosabban vett színpad szintén egy négyszögletes, hosszúkás, mély ház, zsinórpacl nélkül; mélysége körülbelül hét színfal. Itt váltakozik a díszlet, itt játszódik le a jelenetek egy része, itt vannak az élőképek. E színpadnak van egy nagy előtere, melyre a játzók a szükséghez képest ki is jönnek. Oldalt, kétfelől csatlakozik e színpadhoz egy-egy nagy kapu, melyen keresztül Jeruzsálem utcáiba látni: a kapu után következik mintegy 45 foknyi szögben egy-egy görög oszlopcsarnokos ház, vagy tíz lépcső magasán, az egyik, a nézőtől balra, Pilátus palotája, a másik, a jobboldali Kaifás lakóháza. E házakhoz ismét szögletben úgy a jobb, mint a baloldalon oszlopos folyosó csatlakozik pompeii falmezőkkel. E folyosókból lépnek föl a prológus és a karok, jobbról és balról egy hajlott sorban fölállnak a színpad peremére, középen a prológus, jobbról a basszus és alt, balról (a nézőtől) a tenor és szoprán. Mindez – színház, a függönye, a kapuk, a két ház és a folyosók elég élénken, de ízlésesen vannak díszítve, úgy hogy a szem kellemesen jár ide s tova rajta.

A közönség áhítatosan üli meg s tömötten a pad-

sorokat. Taps nincsen. Színpadi hatások a mai dráma technikai értelmében nincsenek. Magábaszállás, áhítat, könnyhullatás a hatás.

Az előadás tárgya Krisztus kinszenvedése: Jeruzsálembe való bevonulásától kezdve egész mennybemenetelig az evangélisták előadása szerint. A játék minden jelenetét megelőzi a prolog, az ének és egy vagy két élőkép az ó-testamentumból, amely Jézus életének előadásra kerülő mozzanatát szimbolizálja.

A darabot, ha szabad annak nevezni, amelyet most játszanak, az oda való pap rózsa össze és egészítette ki az idők folyamán kialakult szövegekből. Ő költötte a prologust is és az énekszöveget. A prologust, amely himnusi hangban, kizárólag antik verselésben célzásokat tartalmaz az elkövetkezendő képekre s a jelenetre, följajdul vagy fölujjong a tartalom ihletétől, fenségétől: egy méltóságos fejedelmi alak mondja nemes egyszerűséggel, kiváló értelemmel és rajongó hittel. Ez az ember, akit csak Christus Meyernek hívnak Oberammergauban, mert harminc éven át háromszor játszta Krisztust, mindenkinek, akik látták, felejtethetlen. A prologust követi az ének, az ének alatt föltáruul az élőkép.

A leggeniálisabb és a legszebb dolgok közé tartozik néhány e képek közül, amit valaha láttam. Semmi az operai és egyéb színpadi káprázatos tündérségekből ehhez nincsen fogható. Mert itt világításbeli hatások nincsenek. Amennyi és ahogyan a nap világából véletlenül ráesik, annyi a világítás. Itt tisztán a remekül tagolt tömeg, a geniálisan állított csoport, a fenséges színharmónia, a közönséges nappali világosság nyugalma és az ember ihlete, martiriumos szilárdsága dönt. Nyolc

éves gyermekek percekig, mint az acélkapcsok, úgy állják helyöket. A profán színpad rafinériájának nyoma sincs. Ez a klasszikus festői remekművek egyszerűségét, biztosságát, varázsát és kerestelenségét adja nekik. Sohasem láttam olyan szépet ebben a nemben, mint a képet, amelyben a zsidókra a pusztában a manna hull. Test testen, fej fejen, egy meg nem szakasztott tömeg emberből, asszonyból, gyermekből. A tömeg gyönyörűen eltagolva színekkel és egy-egy – nem tudom másnak mondani – kontra-állással, ami abból áll, hogy valaki egy váratlan elhajlással, háttal vagy fekvve van beillesztve, – és a képből Mózes és Áron kiemelkedő alakja. Csodásan szép, harmonikus tömeges és nyugodt kép. A gyermek olyan biztosan állja benne a helyét, mint a meglett ember; a szem éppoly szilárdan állja szerepét, mint a kar s a láb.

Nem tudtam levenni a szememet az én Sámsonomról, akiben másnap kocsisomra ismertem. Félig dült helyzetben, magát hátravetve, fogta jobbával a repedező oszlopot, szemét pedig kimeresztette az ürbe, hogy szinte tündöklött nagy, világos két szeméből a világtalanság. Körülötte a rémület csoportjai, amelyekre rászakadandó volt a királyi palota padmalya. Nevezetes zseni lakik abban az egyszerű emberben, aki ezeket az ő egyszerű társait ilyen tökéletességek kész anyagává tudta megihletni.

Az utolsó vacsorában, bár az elrendezés más, meg-elevenedik az ember előtt da Vinci képe. Bemek az apostolok ruházata, mindenik két-két színben s e színek csoportosítása az asztal körül. Júdás ruhája éppoly elmés, mint szerencsés, sárga sárgában, de ez már nem élőkép, ez jelenet, amely a cselekményhez tartozik.

Magáról az előadásról szeretnék egy nagy szót mondani. Mindenekután, amit tanultam s amit magamnak elképzeltem, az volt az illúzióm ezen a nevezetes vasárnapon, amelyen reggel nyolctól (másfél órai ebéd idejét leszámítva) este félhétig a színházban ültem, hogy egy klasszikus ó-görög előadást nézek. Nem egy színpadi szórakozás, hanem valamely nemesebb tartalmú ünnep ez. A görögök mythosbeli hőseik, fél-isteneik szenvedését, gyásszal és irtózatokkal telt kiengesztelő sorsát nézték, nagy ihletű költők szövegét hallgatták, a szabad ég alatt, reggeltől-estig, napokon át, nemzeti ünnepre gyűlve, nem professzionátus színészekről, hanem a szerző által összeválogatott és betanított lelkes barátoktól és ihletett emberektől.

Itt is. Azt a történetet, amelyet mindnyájan tudunk. Az új-testamentum szövegéből századokon át kialakult dialógokkal, melyeket megihletett szívű emberek formáltak, kiegészítettek és kiválogattak, e szöveg hitében fogant, született és nevelkedett emberek mondanak el rajongó lelkük közvetetlenségével és lelkes szeretetével. Ez emberek olyan szilárdak a hitükben, mint az evangélisták, akiknek könyveiből nőtt ki a szöveg. Azt merném mondani, hogy ez az egyszerű, keresetlen, naiv könyv, amiben semmi sincsen, amit ne tudnánk, amiben minden új, ami van, igazságától és hitétől, egy nagy alkotás. A misztérium, kialakulva műfajjá, naivságát megmentve tökéletességgé.

Olvasmánynak is élvezet, imádságos könyvnek is a legjobbakból való.

A játékról mit mondjak? Sűgójok nincsen. Úgy mondja mindenik a szövegét, mintha ő találná föl. Mindenik szereplőnek a szavába mintha hallottam volna

beledobogni a szívét. Természetesen, vannak jobbak és gyöngébbek. A fiatal, huszonötéves Lang először játszta Krisztust. Mondják, hogy messze elmaradt elődjétől. Ezt mondták Máriára is. Én mégis azt gondoltam, hogy itt-ott a régiiek talán szebben mondtak valamit; valamely tulajdonságukban jobban találtak föladatukhoz; de őszinteségekben, hitben, lelki elváltozásokban és ihletükben a maiak is föladatuk színén vannak. A mostani fiatal Krisztus az első szereplés izgalmával, föladatának megilletődésével, szerepének kiáradó isteni teljességével jött és iszonyú őszinteséggel emelkedett föl a keresztfáig s megrendítő volt rajta a halála. A vér kiment az arcából, a szeme megtört, a teste csuklóiban megoldódott s mintha elszálló lelkének szárnycsapása lett volna, úgy hallatszott a közönség sóhajtása végig a tömegben. Az ember szíve félelmesen dobogott arra a gondolatra, hogy mi lehetett 1900 évvel ezelőtt a Golgotán, amikor most egy közönséges ember, egy bajor faluból, magát beleképzelve az istenember helyzetébe és másolva szenvedését és halálát, aki se nem Egressy, se nem Garrick, hanem egy tanulatlan képfaragó ember, hite és ihlete segítségével így megrendíti a sokaság szívét.

De mégis, egy korlátozásom van. Nem hiszem, hogy mindenkinek ugyanaz ez a passió, ami nekem volt s azoknak, akik velem nézték.

Azt gondolom, háromból egy szükséges: vagy a lélek és elme naivitása, vagy egy felsőbbrendű irodalmi műveltség, vagy végre az, hogy az ember, akármilyen is a műveltsége, Jézusát már a szívében odavigye magával.

És ezt nem felekezeti szempontból értem, mert azt

gondolom, hogy manapság, mikor az európai emancipáció folytán a zsidók is a keresztény társadalom kötelékében élnek és nem külön kötelékben, Krisztus lelkének és tanításának szeretete nincsen egyházhoz kötve és felekezethez.

Egy azonban bizonyos, hogy a mai fölületes és cinikus műveltség szerencsétlenéi számára elrejtett kincs ennek az előadásnak a bája és hatalma.

Most már csak egyet és mást kell elmondanom, ami kiegészíti vagy megmagyarázza azt, amit eddig írtam a bajor falu előadásairól. Mindenekfölött azt szeretném kiemelni, hogy Krisztus kínszenvedéseinek ez előadásában semmi teatrálikus hatás nincsen, leszámítva a pazar kiállítást ruha dolgában. Ez valóban udvari színházi luxus, finom szolid kelme, fényes, aranyos és históriai oly értelemben, hogy a nagy egyházi festők képeiről van nagyrészt mintázva. Maga a darab inkább epikus természetű s egymásután adja az új-testamentum ismert jeleneteit: Krisztus bevonulását Jeruzsálembe számaron, impozáns néptömeg kíséretében; a kufárok kiűzését a templomból, a bethániai idilli jeleneteket (búcsú) és Jézusnak irral való megkenését Mária Magdolna által; Krisztus utolsó útját Jeruzsálembe; az utolsó vacsorát; a szinédriumot, mely elvégzi Jézus halálát; Jézust az Olajfák hegyén; ezután a jeleneteket Annáh, Pilátus és Heródes előtt, a törvénylátást Kaifás által, aki halálra ítéli Jézust; majd Krisztust a börtönben, ahol megcsúfoltatják; Júdás kétségbeesését és öngyilkosságát; Krisztust, amint a saját keresztyót

viszi a Golgotán; a keresztről való levételét, föl-támadását és mennybemenetelét.

Drámai izgalmak csak azokat a jeleneteket borítják el, amelyekben a farizeusok Pilátustól ítéletük megerősítését iparkodnak kierőszakolni. A többi jeleneten mind csak megilletődés ül, bensőség, áhítat, megindulás, meghatottság és néma fájdalom, a színpadon éppúgy, mint a nézőtéren. De hogy ez egyszerű, keresetlen jelenetek, melyekben csak az történik szemünk láttára, amit már mindnyájan tudunk gyermekkorunk óta, mily hatással közlődnek a nézővel, annak külső mértéke az, hogy reggel 8-tól este 7-ig ott ülünk, teátrális emóciók, taps és egyéb járulékaik nélkül a közönséges színháznak, ott ülünk és lessük az utolsó szót és az utolsó képet is.

Az ember azon csodálkozik a legjobban (amíg nem látta a dolgot), hogy a színjátszás mai raffinait, virtuóz képességei mellett, melyeket bőven élvez a modern közönség, miként érheti be a világ minden részéből összesereglett, tehát igen világlátott sokaság az egyszerű oberammergaui fakép-faragók játékával, amelynek bizony semmi köze, sem semmi rokonsága nincs a Novellik és Sarahk izgató művészetével.

A feleletet az ember csak ott a helyszínen találja meg.

Ez az egész, menetében, párbeszédeiben, fejleményeiben, motívumaiban oly igen egyszerű és természetes, megható történet csak igen egyszerű és természetes eszközökkel oly szép és fenséges és csak teljesen rokon, lélekben és elméjükben is igen egyszerű és természetes emberekkel, akik előadják. Nem színészi tudományukkal győzik, hanem megfelelő előkészületük – az értelmes és őszinte beszéd – mellett azzal, hogy teljesen beleélik magukat darabjuk kultuszába és őszinte hittel,

meggyőződésükkel és érzelemmel elmondják a járással-kelésükkel járó szöveget. Egészben művésznép, az igaz, amely az elemi iskolai tudnivalókon kívül rajzolni, muzsikálni, énekelni és tornát tanul s a foglalkozása is művészet. A lakosság általános foglalkozása a képfaragás. A szobrászi állás, szép vonalak, egyszerűség és báj természetökben van, évszázados gyakorlat után szinte velők születik. Ilyen plasztikus művészi eszközök az ő eszközeik is. Keresetlen, egyszerű, természetes, őszinte, mint a képfaragás, mely a legegyszerűbb dolgok: a vonalak szépségétől és korrektségétől függ. Teljes összhang van tehát a darab kompozíciója, a történet, az emberek lelki és elmebeli világa és mindennapi foglalkozása között.

A színészet technikájában sokszor föltették és vitatták, de soha el nem döntötték a kérdést, hogy a színésznek, aki sírást színlel, szabad-e vagy kell-e igazán sírnia, aki meghatottságot játszik, igazán kell-e meghatottnak lennie. Oberammergauban ez a kérdés nem vitás. Ott a játszóknak az érzelme, lélekzetvételükkel jár ki s be az ajakán. Ott semmit sem játszanak, ott mindent átélnek a játszók s mikor Krisztust leveszik a keresztfáról, az a Krisztus fizikailag él ugyan, de lelkileg meg van halva és a néző nem veszi észre, hogy fizikailag él. Borzalmas meghalást, megdöbentőt, megigézőt láttam akárhányat, nagy művészekről. Igazán halott embert színpadon életemben csak egyet: Lang Antalt a keresztfáról való levételekor és anyja: Szűz Mária ölében fekvő. Oly mély és igaz volt ez a benyomásom, hogy egyetlen bántó dolog volt benne, a sok mesterséges vérfolt, mely testére volt festve, holott ezenkívül semmi színpadi eszközt, se arcfestéket, se

parókát nem használtak. A színlelt vérfolt sértő volt az egész ember és alak lelki és testi igazságán.

Van az oberammergauiaknak gyakorló színpaduk is, amelyen közben – a passió közé eső években – magoknak és a környéknek játszanak. Van erre egy pár hazafias darabjuk és egy pár népszínművök. Nagy sajnálatomra, ezekből semmit sem tudtam megszerezni s ezeket nem vonhatom bele ítéletem okai közé. Csak olybá vehetem, hogy ezeken gyakorolják beszédüket, mozgásukat, úgy hogy 10 évről 10 évre a nagy alkalom nem találja őket gyakorlat nélkül.

Az oberammergaui játék eredete egy fogadalom 1633-ból, amikor olyan pestis pusztított ott, hogy három hét alatt az akkor kisdud faluból kihalt nyolcvannégy lélek. A pestis ellen fogadta föl a falu előljárósága, hogy ezentúl minden tizedik esztendőben előadja Krisztus kínszenvedésének a tragédiáját, mint ahogy a régi okmány mondja: die passions Tragedi Zu Ehren dess bitteren Leyden und Sterbens Jesu Christi zu halten und zu Exhibiren.

1634-ben volt az első játék s azóta tart rendszeren, kivéve, ha háború megzavarta. Így az 1871-iki német-francia hadüzenet már játékközben érte az oberammergauiakat. Abba is hagyták a játékot, de 1871-ben lejátsták a megzavart esztendő tartozandóságát.

A pap, a polgármester, a faragómester, a tanító s a zenetanárok rendezik és intézik ezt a csodás vállalatot.

*

A múlt vasárnapi főpróbára a falu előljárósága a müncheni írói és újságírói egyesület közbenjárásával hívta meg az európai sajtót. Ez egyesület kitűnő elnöke,

Schaumberg dr. meghívását egy kirándulás tervével tetézte, a néhai Lajos bajor király tündérváraiba, melyek azon a vidéken vannak. Vagy száznegyvenen a sok százból, aki Oberammergauban összesereglett, elmentünk Schaumberg dr. és Wetzstein müncheni hirlaptulajdonos kalauzolása mellett e kirándulásra: a bajor nép zsenijének élvezetéből, a fantasztikus lelkű bajor király alkotásaiban gyönyörködni. Megnéztük a linderhofi nyaralót, a miniatúr-Versaillest, amely megdöbbenő pazarsággal dicsóíti XIV. és XV-ik Lajos királyokat. Minden az ő ízlésükben van, minden őket ábrázolja, korukat, embereiket, szeszélyüket, ünnepeiket: festmény, szobadísz, bútor, minden, minden, minden. Képzeltetetlenül fényes, drága, szeszélyes, fejedelmi, terhelve arannyal, ezüsttel, márvánnyal, drágakővel, bíborral, bársonnyal, hímzéssel, műtárgyakkal, kigondolhatatlan sokaságban, egész az ebédlőasztalig, amely a padlón sülyed és megrakva jő fel. Egy mesterseges csepegő kőbarlang, villamos világítással, vízesséssel, fával és festménnyel; egy párizsi kiállításon vásárolt mór kioszk fantasztikus ragyogásával; vízművek játéka, szobrok, lépcsők és gloriettek: kábító látvány, melyből alig tud az ember magához térni, a régi, egyszerű kápolnában, ahol egymaga szűk falak közt lakik az Isten, míg a nyaraló csodás, észvesztő szobasorában egymaga bolyong a király.

Ezt gondoltam magamban s ez a gondolat mind metszőbben fészkelte be magát az agyamba, amint szobáról-szobára mentem, amelyekben a legutolsó szék árán meg lehetne venni egy bajor parasztházat: hány-szor nem kiáltozhatott ez a szerencsétlen király arannyal hímzett bíborágyával és pamlagaival szemben állva:

adatok egy ágyat, amelyen egy kicsit henteregni, egy dívánt, amelyen kényelmesen elnyújtózkodni lehet!

Hohenschwangauban az új Neuschwanstein gyönyörű fellegrvár fenn a sziklán, éppen ilyen, csakhogy itt a német monda kultusza a fő- s a mellékdísz: a Szigurd, a Parsifal-legendák képbén, szoborban, faldíszben, mindenben. A keleti fejedelmek, az Ezeregy éjjel tündérsége, egy a világtól elzárt király fantasztikus álmái megvalósítva, terem terem után csodánál csodább. Hihetetlen a mai modern világban. Mintha egy régi, egy elmúlt rendből menekült volna ide a XIX. századba a régi századok bolygó lelke.

Régi várakat: a gúláktól kezdve a mi középkori várainkig, ha látok, egy elmúlt világ rendje elevenedik meg előttem; a fáraók rabszolgái, a mi középkori eleink jobbágyai nélkül ily alkotások lehetetlennek látszanak.

Íme azonban itt egy király, az egyenlőség forradalma után, a szocializmus ébredő századában szemébe nevet világrendnek, időnek, múltnak s jelennek s megcsinálja elmúlt századok passzióit modern eszközzel: a pénz iszonyú tömegével. Környezete megrettenve nézi a pazar szeszélyt, módokat keres, hogy segítsen a bajon és íme a nép, amely misztikus szeretettel nézte titokzatos királyát, suttogni kezd, gyülekezik, fegyverkezik, hogy körülvegye, megvédje és szökésében segítségére legyen. S egy végzetes pillanatban ez a mesébe illő király az orvosa elől, kinek hűségében nem bízik, menekülve, a stahrembergi tóba gázol. Az orvos utána siet, hogy kivezesse, a király birokra kél vele s mindkettőt örök halálos öleléssel fogja át a hullám.

Alançon hercegasszony valamikor menyasszonya volt

ennek a királynak. De az ideális férfi megcsalatkozott menyasszonyában s örökre elfordult nemcsak tőle, hanem minden asszonytól. És a Gondviselés, ez a rettentő poéta az egymásnak szánt, de egymástól elfordult két lelket, hogy a halálban se találkozhassanak – az egyiket vízbe temeti, a másikat emésztő tűzbe, a párizsi bazárégésbe.

Sokfelé el van terjedve II. Lajos király arcképe azon a vidéken. Szerették, mert a sokaság mindig vonzódik a szertelenhez, a kimagyarázhatatlanhoz, a titokzatoshoz. Ma éppenséggel lelkesedéssel beszélnek róla, mert szeszélyes alkotásai, amelyeknek fényében, mint arannyal kivert kriptában, szörnyű magányosságban élte napjait, – most meg vannak nyitva a világ kíváncsisága előtt s benépesítik a vidéket utas emberekkel. Mikor a király meghalt, az udvar elsápadt hátrahagyott adósságainak szörnyű listáján. Azóta azonban turistáktól belépődíj fejében a kastélyokért beszedett 17 millió márkát. És ezt mindig bővebben fogják szedni, úgy hogy a szerencsétlen király pazarlása végül ma üzletnek is fényesen beválik.

Arcképét, pedig általában igen szép férfi hírében volt. valahányat láttam, nem találtam szimpatikusnak. En alkotásaiban láttam az ő valódi képét. Mintha nem olyan királynak képzelte volna, vagy érezte volna magát, akinek uralkodó jogai és kötelességei vannak: akinek népet kell vezetni, hogy boldoguljon; hanem mintha az álmodozó gyermekfantáziában élő király lett volna, akinek a király fogalma, hatalma, dicsősége és egész valója aranyruha, gyémántkert, ezüst palota, fény és káprázat s amit csak egy szertelen csapongó képzelet az éj sötétségéből magának ragyogást elő tud

varázsolni. Művészei, magányos színháza, várai, kastélyai, egyedülvalósága és korlátlan akarata voltak az ő királysága, nem pedig a sörös Bajorország.

Magyarországra e kettő emlékeztet e tündérkastélyban: Benczúr Gyula két képe Linderhofban és Szent István és Szent László király alakja a neuschwansteini vár tróntermében, ahol az elefántcsontból tervezett, de el nem készült trón fölött való körfalat a kereszténység hét szent királyának festett alakja díszíti. Magyar hazánk az egyetlen ország a világon, amelynek trónján két szent viselte a koronát, Szent Istvánról még egy nagy kép is van e roppant fényben tündöklő' teremben: amint a pogány magyarokat a keresztény hitre téríti.

Müncheni újságíró kollégáink iránti hálás gondolattal zárom le e soraimat, a mért meghordoztak bennünket abban a tündérségben, amelyben tündöklenek a bajor nép, a bajor hegyi vidék és a legszerencsétlenebb bajor király álomlátásai.

(1900 máj. 24., 26.)

WAGNER RICHÁRD.

A Wagner-kultusz a lefolyt évszáznak egyik legnagyobbsz-rű jelensége. Én nagy sajnálatomra nem vagyok művelt muzsikus, hogy e kultusz becsét és jogsultságát Wagner zenei alkotásaiban keressem. Egészenben, azt hiszem, nem volt nagyobb muzsikus, mint az előtte élt nagyok, élükön Beethovennel, aki a muzsikának oly tökéletes, mélységekkel és magasságokkal bíró alkotásait hagyta ránk, amelyek minden összehasonlítást kizárnak, mert magukban abszolút művek, melyekkel más műveket összehasonlítani együgyű dolog. Nem lehet Goethét Shakespeare-rel, Shakespeare-t Homerosal összehasonlítani oly értelemben, hogy melyik volt nagyobb. Ezek egyszerűen nagyok. Sem nem nagyobbak, sem nem legnagyobbak. A komparativusz és szuperlativusz használatát a kisebbek számára kell fönntartanunk, ahol relatív értékekkel számolunk.

Wagner, azt gondolom, kiszélesítette, gazdagította a zeneköltészetet; a hangok és harmóniák használatában új utakat és módokat talált; mint operaszerző' bensőbb és közvetet lenebb kapcsolatot hozott létre költemény és zene között és végső kifejlődésében, tehetsége kibontakozásának tetején megalkotta az úgynevezett zenedrámát, amit bolondok elneveztek a jövő zenéjének (őt se veszem ki a bolondok közül, ha őtöle származik ez az elnevezés) és én erről a zenedrámáról akarok

egyet-mást mondani. De előbb miért nevezem bolondnak a jövő zenéjét? Azért, mert a Wagner zenéje a legteljesebben a jelen, azaz az ő kora zenéje. Mivel, ha volt is oppozíciója, kezdettől fogva voltak rajongói is és pályafutása nem a félreértett vagy meg nem értett zsenik pályája, hanem a diadalmas fejedelmeké. Senkin szebben nem valósult meg a szállóige, melyet Themistokles kiáltott oda zajongó hallgatóságának: *Tüfte mén okúé mu*. Üss, de hallgass meg. Akárhogy zajongtak Wagner ellen, mihelyst valahol meghallgatták, ott meg is nyerte a csatát. Megkoronázódott pályafutása azzal, hogy Németországban színház keletkezett, melyben a görög szokásokra emlékeztető ünnepi módon évenként csakis az ő darabjait játsszák és semmi mást nem játszanak.

Ehhez járul, hogy mindazok a zeneköltők, akik tőle nem azt tanulták el, amit ő a zeneírók számára újított s ami eltanulható, hanem akik azt akarták utána csinálni, ami benne egyéni, tőle el nem vehető, el nem sajátítható, azok lelketlen utánpótlások lettek, torzképei a mesternek, akik nem lelkesedtek, hanem megbolondultak rajta, saját magukat elvesztették, a nélkül, hogy Wagnert megtalálták volna. Ezeknek a muzsikáját és darabjait nézve, hallva, konstatálnunk kell, hogy Wagner zenéje nemcsak nem a jövő zenéje, hanem immár nagyon is és visszavonhatatlanul a múlté. Wagner maga tudná visszahozni, vagy egy második Wagner, aki azonban nem Wagner lenne, különben nem lehetne akkora.

Az igazi muzsikások, akikben élt a zene, azok megértették a mestert és tanultak tőle. Nem lettek fiók wagnerek, hanem maradtak annak, amik voltak és föl-

használták saját egyéniségük földíztetésére, amit Wagner minden muzsikus számára újtott a muzsikában. Ezek közé sorolom a világ egyik leggazdagabb muzsikusát, Verdit. Azok a szerencsétlenek, akik azt hiszik, hogy nekik Wagner-féle zenedrámákat kell komponálniuk, Wagnert nem értették meg és lehetetlenre vállalkoznak.

A fejlődésnek hosszú processzusa az, melyen keresztül Wagner eljutott a zenedrámához. Talán sohasem jutott volna odáig, ha nem inspirálja magát a görög irodalomból, amely rávezette őt a Nibelung-mondára. Mert abban senki sem kételkedik, hogy a Nibelung-tetralógia a görög mythologia inspirációja, senki, aki behatóbban foglalkozott a nagy német mester e kolosszális művével.

Engem a véletlen vezetett rá. Baráti körben fölmerült az eszme, hogy jótékony célra elő kellene adni drámai művészekkel a Nibelung-gyűrű darabjait. Elsősorban érdeklődtem a mű magyar fordításáról és kénytelen voltam megállapítani, hogy ezek a fordítások nagy ügyességgel vannak elvégezve, de egészben le-súlyesztik Wagner költeményeit a legközségesebb operai librettók színvonalára. Ezeket drámáknak előadni nem lehet. Áttértem az eredetire, melyet eddig nem forgattam, s kimondhatatlan benyomásokkal végeztem olvasásukat. Oly elemi erővel kerítettek a hatalmukba ezek a kompozíciók, hogy nyomban hozzáfogtam a kísérlethez, nem lehetne-e valamiképpen, ha halaványan is, oly fordítást készíteni, amely a magyar olvasónak fogalmat nyújtson az eredeti mű nagyságáról, fényéről, hatalmáról. Kísérletül választottam, el is végeztem a Walkür tragédiáját.

Eddig a legnagyobb három németnek tartottam Luther Mártont, Goethét és Bismarckot. Most négyet

tudok. A negyedik Wagner. Nem a muzsikájáért, hanem librettóiért – *sit venia verbo*. Muzsikus volt különösebben, amíg régebbi operáit írta. Amikor voltaképpen zenedrámáira tért át, költő lett különösebben. Az én benyomásom szerint a Nibelung-tetralógiában a *res principalis* a szöveg, a zene az *accessorium*. Emberi történeteket, érzéseket, szenvedélyeket festett és juttatott kifejezésre korábbi műveiben zenével és szépen szóló versekkel. Soha el nem felejthető ritmusok, hangképek, áradatok, indulók és melódiák gazdagsága van ezekben a művekben. Kiapadhatatlan gazdagságukkal elborítanak mindent: hőst, embert, helyzetet és történetet. Minden inkább csak arra való benne, hogy a zene által fölkelített érzéseknek konkrét értelmet adjon. A szöveg, az alak, a helyzet, a történet feladata, hogy a muzsikát egy-egy érzésben összpontosítsa, testen-lelken keresztülható erejének konkrét élt adjon, általános, képzetek nélküli elmosódását szilárd anyaghoz kösse és ezáltal hatalmát emberen megsokszorozza. A nibelungi zenedrámáknál ez megfordul. Egy szilárd, sziklába vésett tragikai kompozíció lép itt előtérbe. Iszonyú drámák játszódnak le, melyeknek minden szava, minden jelenete, minden fordulata szívedet és elmédet egészen követeli. Ha meg nem érted, nem érzed, ha nem érzed, veszve van az egész. A zene pedig kíséri e csodatörténetek változatait és fejleményeit, mintha a zenekar a maga földöntúli nyelvén ismételné azt, ami a színpadon történik, mintha a drámának nézőközönsége volnának a hangszerek s majd sírnak, majd kacagnak, most üvöltenek, egyszer tapsolnak annak, amit a színpadon beszélnek és cselekesznek s ami ott történik; de mindig zihálva, lélekszakadva ki-

sérik, futnak utána s ismételtetik egymásnak és magukban.

Meg-megálltam és elmerengtem olvasás és fordítás közben. Tűnődtem, kihez és mihez hasonlíthatom Wagnert, mint költőt. Nem tudtam hozzá hasonlót, csak Aiskhylost.

A görög tragédiaírók mind a mondából és mythológiából dolgoztak és darabjaikat óriási arénákban a pusztán ég alatt játszották el. Egyfelől ez az utóbbi körülmény, másfelől az, hogy hőseik mind a rendes ember méreteit meghaladó hősök, félistenek és istenek voltak, ellenben előadó színészeik közönséges halandók, akiknek sem alakjuk, sem hangjuk nem tölthette be az aréna mértékeit és – a távolságnál fogva, amelyből a közönség őket nézte, nem hogy megfelelhettek volna a mondák és a mythologia hőseiről alkotott képzeteknek, sőt ellenkezőleg, a közönséges emberi mértéknek is alája kellett zsugorodniuk, – mindez szükségessé tette, hogy valamilyen képp segítsenek magukon. Így hát a természetet megtoldották a koturnusszal, hogy megfelelő s illúziót keltő alakot mutassanak; elmosódó arcvonásaikat eltakarták a szerepük jelleméhez festett nagy álarcokkal és hangjukat megsokszorozták egy, az álarcba illesztett tubussal, melyen keresztül úgyszólván kitrombitálták a felséges áradatban hömpölygő verseket, közbe-közbe muzsikával kísérték a szólókat, így emelvén ünnepieségét, rendkívülségét, illúzióját előadásuknak.

A modern színpad ezt nem tűri. Ma zárt helyiségben, korlátoltabb téren játszunk. Látóüveggel hozzuk a színészt egészen közel magunkhoz s arcának leggyöngédebb kifejezését is biztosítjuk magunknak. A koturnusz s álarc által merevségre megkötött s csak

patetikus, kevés mozdulatra képes színész pátoszát föl-váltja a természetes mozgás, fürgeség, reális előadás. Mi marad illuziókeltő segítség a mai színpad emberének, ha ember- és természetfölötti lényeket kell a színpadra vinni? A dekoráció tökéletessége és a világítás raffmériája nem teszi a színészi egyént nagyobbá, méreteiben impozánsabbá. Ma is csak emberátlaggal dolgozunk.

Wagner a Nibelung-tragédiában mozgósította a holt természetet, az erdő madarait, a mesebeli sárkányokat, a tündéreket, sellőket, félisteneket, isteneket és az emberfölötti erejű hősokeket. Neki a görög tragódiáirok rekvizitumaiból használhatónak csak a – muzsika maradt. Amennyivel kevesebbje volt a koturnusz, a tubus és az álarc híján, annyival többet vett a zenéből. Mégis ez a zene, noha az ő mesterkezétől abszolút becsű, csak alárendelt szereppel bír a tetralógiában. Egyfelől akcentusokat ad a színpadon dúló indulatoknak és szenvedelmeknek: aláhúogatja a gondolatokat, érzéseket, helyzeteket; festi a jelenetek kedvét, a tünemények jöttét és mentét, a küzdelmek fordulatait és állandóan fokozza melodikus hullámszásával, összhangjával, hangzavarával, a muzsikának az emberi lélekre gyakorolt penetráns hatásával az érzéseket, amelyeket a dráma kivált, fölkel és eseményeivel munkára indít. A zene izgalmától, mámorától, mederbe nem szorítható hullámos áradásától minden, amit a színpadon látunk, erejében, nagyságában, külső és belső mértékeiben megsokszorozódik, megnő és szokatlan, félelmes, elragadó hatásokat biztosít. De csak úgy, ha mindent értünk is, amit a színpadon tesznek és mondanak.

Ezért kellett Wagnernek Bayreuth. Mert sehol közön-
 séges színházi vállalat az előadás e tökéletességét nem
 adhatja neki. Ott szent minden szó, minden lépés,
 minden mozdulat és minden kotta hozzá. Ott a színész,
 aki alkalmasnak találta arra, hogy az ünnepi játékok-
 ban részt vegyen, előbb deklamálva tartozik az opera
 szövegét pontosan megtanulni s csak mikor ezen túl
 van, bocsájtatik a zongora mellé, hogy elkezdje a
 szerepe énekének a tanulását. Az ideálja a tetralógia
 előadásának előttem az, ha a néző is betéve tudja a szö-
 veget. Ez Wagner-kultusz, a művekhez méltó. Ami
 nálunk s azt hiszem, Bayreuthot kivéve, egyebütt is
 történik, az Wagner kifosztása, meghamisítása. Mert
 ott a muzsika lép előtérbe, a dráma pedig alárendelt
 szerepre jut. Wagner-kultusznak ez annyi, mint divat-
 nak, ha kifordítva viselik a kabátot. Wagner ebben a
 művében századok munkáját vé-
 gezte el egymaga. Évszázak alatt fejlődik ki, mint
 sok nemzedék lelki és szellemi életének az alkotása,
 egy-egy mythologia. Wagner a germán mythologia és
 mondák törmelékéből egymaga megcsinálta a germán
 pogányság isteneinek a tragédiáját. Egy szoros láncban,
 logikusan, elmésen, stilszerűen fejlődő bukását a germán
 Walhallának. De nemcsak az ok szerint fejlődő törté-
 netet találta ki, megkonstruálta magának a pogány
 istenek morálját, filozófiai mélységeit, misztikus lénye-
 gét, amely az isteni hatalom és az emberi gyarlóság
 keveréke; csinált magának hozzávaló pátoszt, csinált
 szavakat, csinált hozzá stilizált nyelvet, amely ódon és
 teljesen a német nyelv mai fejlődöttségének magasságán
 áll. És mindehhez csinált magának zenét, amely épp
 olyan egyéni, éppen annyira kizárólag az övé, mint

történetének, misztikumának, filozófiájának és nyelvének megalkotása.

Én azt gondolom, ha egyikét e daraboknak a mi magyar közönségünk drámai előadásban látná, zenével csak ama néhány helyen, ahol a helyzet megkívánja: akkor venné csak észre Wagner-rajongóinknak kilenc tizedrésze, hogy voltaképpen miért rajongott eddig a laikusoknak, vagy mondjuk, nem-wagneristáknak oly bosszantó és kellemetlen tüntetéssel. Egy ily előadás külön fogalmat adna a világnak Wagnerről, mint az egész tetralógia értelmetlen és sablonos operai előadása.

(1908 okt. 1.)

HERMAN OTTÓ KÖNYVE.

Az én öreg barátom megtisztelt engemet azzal, hogy új könyve egyik első példányát személyesen hozta el nekem. Még meg is írta az első lapján, hogy nekem, – *Szeretettel Herman Ottó*. Én most megtisztetem magamat azzal, hogy írni próbálok róla. Mert ezt a könyvet olvasni gyönyörűség; írni róla, ha csak félig-meddig sikerül is – dicsőség. Hogy milyen dicsőségnek tartom magának a könyvnek a megírását, ebből világos.

De menjünk át a dologra, a személyeken keresztül. A könyv első mondatai ezek: «Az idő eljárt fölöttem, elértem a patriarchák korát; sőt végsőnek vett határa felé közeledek.» És fölvilan benne a gondolat, lesz-e még ideje elvégezni vállalt feladatát, amelynek ez a könyv csak harmadrésze. Mert még két hasonló könyv kell hozzá, hogy nagyszerű tárgya beleférjen.

Megindult szívvel olvasom e tünődést. Nem tudom megszámolni az évek számát, mióta egymást úgy ahogy ismerjük. Mert sohasem fűzött bennünket szorosabb kötelék egymáshoz, a szó közönséges értelmében. Nem voltunk elvbarátok, nem voltunk irodalmi pajtások, nem voltunk politikai barátok, társadalmi barátok sem. Soha semmiféle anyagi kötelék vagy érdekelttség se fűzött bennünket egymáshoz. Politikailag, mondhatnám, ellentett táborban voltunk mindig. Ellenben mindenkor igen megörültünk, ha valahol találkoztunk,

mintha egymást rég nem látott testvérek lettünk volna. Sohase kértünk egymástól semmit, nem is jutott eszünkbe egymásnak valamit adni is. De nagyon becsültük és szerettük egymást így, igazán distanciáról. Most adok magamnak minderről számot először és elejben tolul a kérdés, hogy – miért van mindez így?

Nem tudok rá más feleletet, mint hogy mindenkor mind a ketten kizárólag a kötelességünk útját jártuk, csak a lelkiismeretünk szavára hallgattunk és szakadatlanul dolgoztunk. Őt a politikája az utcára is elsodorta, de nem hogy szerepeljen, hanem hogy cselekedjék. Mikor a személyes cselekvés szüksége véget ért, mások szerepeltek tovább, ő visszament dolgozni. Én sohasem jártam az utcán, még a fórumon sem, politizálni. Az íróasztalomnál végeztem, ami ebből rám esett, sohasem szerepeltem; politikus íróasztalomon végezve kötelességemet, a másikhoz ültem – dolgozni. Közszeretet, közhivatalt, állást és ami a közéletben efféle kapós és csábító dolog van, se nem kerestünk, se el nem fogadtunk soha se ő, sem én. Így futottuk meg az életet s így öregedtünk meg a magyar közéletben. Ez a mi barátságunk. Ma sem szoros kötelék, de mikor könyvét elhozza nekem, nem azt írja bele, hogy kiváló tisztelettel és nagybecsüléssel s többefélét, hanem azt, hogy – *Szeretettel*. Ez csábított erre a hivalkodó bevezetésre, ha valaki csakugyan hivalkodást látna benne.

A könyv címe: *A magyarok nagy ősfoglalkozása*. Tudnivaló, hogy az ősmagyarok foglalkozása a pásztorkodás, a halászat és a vadászat volt. A halászatról már régebben megírta könyvét. Ez a kötet szól a pásztorkodásról. Ez tudniillik a könyv anyaga. A könyv tartalma azonban nem egy foglalkozási ág ismertetése,

historikuma, etikus és etnikus jelentősége, hanem valósággal a magyar nemzet lélektana, eredése, megtelepülése, államalkotása, fönmaradása problémájának a fölfejtése, valósággal a magyar história belső tartalma – érdekesebb, tanulságosabb, vonzóbb, mint a királyi udvarok és csatamezők története.

Mi a magyar birodalom? Egy pompás, csodás épület, amelyet egy ezredév munkája, küzdelme, szenvedése és öröme hordott össze, rakott föl emeletekre, cicomázott, díszített, tágitott, javított, ledöntött, újjraépített. Melynek emeleiteit, termeit, tornyait, pilléreit, oszlopaikat, megrongált részeit, ledöntött bástyáit, viharlátott falait és ablaksorait ámulva nézi szemünk, gyönyörködve, ábrándozva, elmélázva, el is keseredve, változó érzelmekkel.

Herman Ottó könyve nem ezt mutogatja nekünk. Herman Ottó arról az alapról beszél, amelyen ez az épület áll. Azt az agyag- és homokréteget szedi szemén, amelyből minden téglája kikerül s amely egymáshoz tapadva ezer év óta hordja egész terhét és súlyát ennek az épületnek. Se tatár, se török, se német földindulás nem tudta ledönteni, mert természetes, szilárd, megingathatatlan alapon épült: a nemzet ősfoglalkozásán: a pásztorkodáson.

Sem akik a századok során künn jártak Ázsiában, sem akik életüket moly-ette okmányokban búvárkodva töltötték el: a magyarok eredetéhez, a magyarok őshazájához oly közel nem jártak, mint Herman Ottó, aki az eredetet is, az őshazát is *itthon* kutatta, az ősfoglalkozások maradványaiban: a halászok és pásztrok primitív körében. Az Alföld, a lások, a szikések pásztorvilágában megtalálta hű képét azoknak az ő-

magyaroknak, ahogy őket, szokásukat, életüket, szekerüket, gulyáikat, méneseiket, vonulásuk módját és sorrendjét arabs és görög írók több mint ezer évvel ezelőtt leírták. Összeveti őket a szkítákkal (szittyák), akik előttük laktak Lebediát és Etelközt és természet szerint az élet ugyanolyan körülményei közt szakaszott úgy fejlődtek, mint a magyarok. És a magyar honfoglalás és a honalapítás és fönntartás ezeréves titkát abból fejt meg, hogy itt a nagy magyar Alföldön, a lebediabeli viszonyokkal azonos viszonyok közé kerülve, megtalálták mivoltuk, szervezetük, szokásaik, erényeik és kifejlett képességeik azonos föltételeit.

Mily érdekes és izgató dolog ebben a könyvben a pásztorélet folytonosságát és fejlődését szemléim évszázról-évszázra s látni, mint függ össze az ország fejlődésével és alakulásával s mint lesz és marad örökké élő forrásává a nemzet magyarságának.

Látni, hogy a vándor és letelepülő magyarok fő vagyona a ló, a ménes és az is marad a portyázások, a hadakozások idején keresztül. Látni, mint nyomul előre a viszonyok szerint elsőbbed a sertés, majd a juh a nemzet gazdasági tényezői közt. Majd, a földművelés terjedése szerint, a ménes mint szorul másodsorba s főgazdasággá lesz a szarvasbarom. Az a török hódoltság idején oly mértéket ölt, hogy a szabad gulyákban tenyésztett magyar ökör Európa élelmezésében elsőrendű tényező. Százezrivel hajtják lábán messze nyugatra és le Mantováig. Magdeburgban népünnepet, nyilvános játékot rendeznek egy ily csorda megérkezése tiszteletére, mikor már nagyon nehezen várták. A bécsi mészárosok megtanulnak a magyar ökörtől magyarul (a magyar Akadémia ezt sohasem tudta elérni) és az

alföldi magyar pásztornép tót, oláh és rác legények tömegét szedi föl és magyarosítja magába, a hajdúk eredetéről a *Budapesti Hírlap*-ban volt egy kitűnő tárcsa Takáts Sándortól. Bécsbe jártak (és messze nyugatra) a mi hajtóink és ott lettek a kancellária s az udvar okirataiban *heytek* és *hajtúk* és *heydukkok*. Oly virágzó jelentőségre emelkedett ekkor a magyar pásztornép termelése, hogy a bécsi császári udvar foglalkozott a kérdéssel, nem lehetne-e a jövedelmét megszerezni az -udvar számára.

Most nagy keveredést csinál a kartellbank és az önálló bank. Ezt a küzdelmet ez a magyar ősfoglalkozás is megküzdötte már a tizennyolcadik században. III. Károly király mondta ki a nagy szót: «A magyar marhára elsősorban Bécsnek van szüksége; ami ott nem kell, vihetik akárhová.» Ami a Vorkauf, Nachkauf, meg Unterkäufer intézmények, taksák, tilalmak és egyéb zaklatások mellett azt jelentette, hogy vihetik vissza -haza. Mert nem volt szabad másutt eladni, mint Bécsben, sőt elhajtani sem volt szabad máshová sem.

Már 1561-ben Bécsben a felhajtott magyar jószág után szedtek 1. vámot, 2. kövezetadó, 3. álláspénzt, 4. itatási díjat, 5. legelőpénzt és 6. Schreibergeldet. Magyarországon csakis a tenyésztésre és a földművelésre szolgáló marhát volt szabad eladni. Egyéb minden marhát Bécsbe kellett hajtani.

Jött a különben jogosult erdővédelem és a földművelés terjedése, ami az állattenyésztés ősi módját és koloszszális méreteit mind szűkebb térre szorította, míg végre a múlt században már csak a legszűkebb területre szorult; ott szedte még – jóformán a romokból – Herman Ottó könyvének drága és becses anyagát.

Tartalma e korszakos könyvnek természetesen e magyar tudós geniális agyában fogant meg. Abban lett a magyar pásztoréletből mint ösfoglalkozásból történeti tudomány, históriai reveláció.

De nemcsak a magyar nemzet létele szűkebb problémáját bontogatja Herman Ottó. Bekapcsolja kérdését magának az embernek a problémájába is és e téren valóban nehéz eldönteni, tudásának temérdekségét bámuljuk-e meg jobban, vagy tudós elméjének csodálatra méltó intuícióját. Évezredek, évmilliók perspektívájába állítja bele tárgyát. Keresi nemzetét, keresi magyarját, keresi az embert. És megtalálja nem a királyi palotákban, nem a modern városok nyüzsgő életében, nem a tudományok hetyke, fennhéjázó, kamatos modern hőseiben, hanem eltemetett földrétegek megszólaló csontjaiban, közserszámok néma beszédében és a magyar pásztoemberben, kinek egy alakja a könyvet díszíti. Ez egy pásztoember képe 1746-ból. Egy oly fenséges, komoly, jellemzetes alak, hogy ezer ilyenel újra el lehetne indulni s lehetne vele még egy Magyarországot alapítani, azt hinnéd s ha a nyugodt erő, akarat és értelem számára szobrot keresnél, nem találhatnál ennél különbet, kifejezőbbet.

(1909 márc. 14.)

KOMJÁTHY JENŐ.

Sikabonyi Antal könyve.

Sikabonyi Antal könyvet írt Komjáthy Jenőről. Nagy olvasottsággal, sok tudással, kiváló irodalmi ízléssel, nagy határozottság mellett tiszteletreméltó szerénységgel, a szépnak rajongó szeretetével, az ideál kultuszával és hőséért való kiapadhatatlan lelkesedéssel írta meg könyvét. Ennyi tulajdonság nyilván elég arra, hogy egy szép és jó munka legyen az eredménye, és ha egyikünk-másikunk talál is rajta kifogásolni valót, egészben ez a könyv az irodalom, a költészet és a költő becsületét és nemesebb érdekét sikeresen szolgálja és írja bő elismerésre tarthat számot.

Rám nézve könyve Komjáthyról, mely egyébként mindig érdekes és élvezetes olvasmány, roppant aktuálissá lett azokban a percekben, amikor a *Budapesti Hírlap* rövid tudósítását olvastam arról a koncertről, melyet múlt szombaton Ady Endre divatos költőnk rendezett a Royal-fogadó termében, ahol a költő játszott el az uvertürt, – azután hol Környey Béla énekelt, hol a költő szavalt, ketten egymást fölváltva. Tudósítónk azt mondja, hogy bevezetésében Ady Endre panaszos hangon szólt, halálsejtelmekről beszélt és nem hosszú életet jósolt magának. Eeméljük, ebben csalódni fog. Csalódott a koncert erkölcsi sikerében is, mert ez a szokatlan vállalkozás, tudósítónk szerint, inkább kijózanította, semmint elragadta a közönségét.

Sikabonyi könyve egy költőről mesél, akit a világirodalom legnagyobb költőivel mér össze, mint méltó szellemi társukat s aki csak nemrég élt köztünk, itt is halt meg és mind máig úgy nagyjában ismeretlen maradt. A lelkes Sikabonyi könyvének éppen az a célja, hogy Komjáthyt mintegy halottaiból föltámassza, vagy mondjuk, e csodálatraméltó költő halhatatlanságát a köztudatba bevigye és mintegy Magyarország s a magyar faj számára, a magyar műveltség számára élő értéké tegye. Mert hiszen csak koldus az olyan Krózus, akinek a viskója alatt a földben világokat érő kincs van elásva, a nélkül, hogy ő tudna róla.

Itt van a nagy probléma. Hogy lehetséges, hogy eshetik meg az, hogy egy oly titáni szellem, amilyen ez a Komjáthy volt, valóban volt, a mai világban, a mai fölvilágosodott és tanult korban, a nyilvánosság mai idejében, a mai újságkorszakban élhessen, írhatson, dalolhatson és – ismeretlen maradhatson?

Ady Endre íme nem maradt ismeretlen. Ady egy iskolának a feje; Ady híveinek hírlapok és folyóiratok állanak rendelkezésére és Ady kilép a koncert porondjára is és halálsejtelmekről beszél, koncert-toalettben előtte ülő közönségének. Ady Endre ma talán annyi idős, mint Komjáthy volt, mikor meghalt. Ady Endrének már egy csomó verskötete van forgalomban, *Vér és arany*, meg *Illés szekere* és más ezekhez hasonló sístergő címeiken. Komjáthynak egyetlenegy hatalmas kötete, *A homályból* című, azon a napon látott napvilágot, amelyen a költő maga utolszor látta a napot a Vöröskeresztkórház egyik betegszobájában. Ady Endre és társai a *Holnapért* nyújtják ki merész kezöket, Kom-

játhy nem tudta magának lefoglalni a *Má*-t, azt a rövid időt, amíg lélekzenie adatott.

Mily bizarr és kiáltó ellentétek! Hátha még a könyveiket veszíték a kezetekbe!

Nem mintha le akarnám kicsinyelni Ady Endrét. Még a koncertjét sem, nemhogy magát. Hiszen a dolog nem egészen új. Eddig is voltak szavalatok, recitációk s effélék. Igaz, válogatott és arra alkalmas verseket szavaltak koncerteken olyanok, akiknek ez a művészetökbe vág; a recitátorok pedig egy sajátosságos művészetet produkáltak, ami már nem szavalat és még nem színészet; ügyes fölolvások is kiálltak a pódiumra s találtak hálás közönséget. Csak az új, hogy versvirtuóz álljon ki saját verseinek valamelyes elmondására, hogy közbe-közbe a pauzákban – amit a dalénekes koncertzők egy-egy professzionátus zongorálással töltenek ki – énekeltesen meg egy népszerű operaénekest. De ez is kinőheti magát valamivé s azt el kell ismernem, hogy a modern szellemhez, amely mindent szeret értékesíteni, még a saját halálsejtelmét is, a dolog elég jól hozzáül.

Nem szabad minden újításon fönnakadni, főleg ha sikerül, az irodalmi érdeklődést, ízlést és forgalmat előbbre viszi. Igaz, hogy nem tudom elképzelni Arany Jánost (pedig az még maga szerette magát kísérni gitáron) koncertben szavalva verseit. Sőt, ez a naiv lélek oly szemérmes poéta volt, hogy inkább dugdosta kész verseit az asztalfiókban, ahonnan erőszakkal kellett kikaparni, nemhogy kiállt volna szavalni a felsőbbrendű piacra, aminek a koncert-terem nem ritkán joggal mondható. De még nem baj, ha Arany Jánost nem ebben követjük. Mert igaz, hogy Petőfi is

szavalta nyilvánosan a verseit, persze a Pilvaxban, meg a Múzeum lépcsőjén s nem belépti díjért és nem is saját halálsejtelmeivel szórakoztatta hallgatóságát, hanem a nemzet örökéletének a hitével lelkesítette. Pedig ő is fiatalon (s hozzá bizony *Illés szerén* repült a halhatatlanságba. Mindezzel egyébiránt csak azt a rémes ellentétet kívántam kiemelni, ami Komjáthy között van, aki homályban hal meg, és a modern költő között, aki koncertet rendez munkáiból. Ezek a mi borotváltképű kis felforgatóink nem halnak meg ismeretlenül. Ők szervezve vannak, ha nem is a halhatatlanság, de legalább a nyilvánosság számára, aminek az a haszna van, hogy nem is marad véka alatt, ha egyszer-egyszer sikerül valami jót is alkotniok.

De itt van a nagy probléma. *Ady* Endre a maga kétségtelen talentumával, de elég kétséges értékű verseivel kora figyelmét nagymértékben élvezte. Ellenben Komjáthy, az óriások közé való poétai szellem, teljesen kiesett a maga idejéből s vagy tizenhárom évvel halála után egy ismeretlen fiatalember vállalkozik arra, hogy könyvet írjon róla s reklamálja számára megillető elsőosztályú helyét a magyar Pantheonban.

Konstatáljuk itt az igazság érdekében, hogy ezzel Sikabonyi Antal a halhatatlanság bizonyos nemét a maga számára is biztosította. Őt magával ragadta Komjáthy szelleme s az irodalomtörténet beszélni fog róla, mint egy érdemes, tudós esztétikusról, aki az első könyvet írta az ismeretlen költőről. Mert valóban csak idő kérdése, hogy újabb könyvek íródjanak róla. Komjáthy Jenő a legnagyobb szellemek közül való, akik valaha magyarul verseltek és

méltán állítható minőség dolgában a világirodalom elsőrendű verselői mellé.

Hogy homályban maradt, annak okait külön vizsgálja Sikabonyi. Keresi benne, keresi a magyar viszonyokban, keresi a korban, amelyben Komjáthy élt, keresi alkotásai rendkívüliségében, melyek mérföldekkel előzték meg magának versirodalmunknak azt a fejlődését, melyet Sikabonyi törvényszerűnek és természetesnek állít; de ez a probléma mind e területek vizsgálata nélkül is könnyen megfejthető.

Komjáthy homályban maradt, mert nem érte meg tehetsége diadalát. Legszebb férfiassága első virágában törött össze a teste. Annak, amit alkotni hivatva volt, magával sírba vitte kilencven századrészét, csak éppen egy kötet mutatványt hagyott itt maga után. Ebből a kötetből meg lehet ítélni kaliberét; de nem lehet megmérni az értéket, melyet magával vitt. Az ő egyénisége és tehetsége nem volt az a nyájas, mosolygós, első látásra és hallásra elbájoló jelenség, amely kedvünket elkapja s mosolyunktól boldog. Nem vállveregető népszerűségre termett, hanem arra, hogy behódoljon neki a világ. Ez nem megy könnyen s nem egyszerre. Ezt hosszú hadjárattal lehet elérni. Erre nem volt elég életrevaló a fizikuma és nagyon rövid volt az élete. Ha a Gondviselés Arany János vagy Goethe életkorát adja neki, akkor bizonyára nem marad sötétségben, hanem még élve egyik legtündöklőbb vezércsillagává lesz a magyar irodalomnak ós fényben, díszben, elismerésben és koszorúval megrakottan száll sírjába. Ebben nem akadályozhatta volna meg az, ami így, ahogy volt, útját állta megfelelő érvényesülésének s ami a következő.

Síkabonyi Antal könyve egy helyén klasszifikálja a költészetet anyaga szerint. Alsóbbrendűnek mondja az érzelmek költészetét, felsőbbrendűnek a gondolatokét. Komjáthyt a költőfilozófok közé sorolja, ami végső potenciája a költői adománynak. Filozófus volt, – mondja róla, de ahol a filozófia a, filozófusokra nézve határt ért, ott Komjáthyt tovább vitte, föllebb ragadta költészete.

Szépen van mondva, igaz is, de nehezen érthető. Gondolom, ez van benne: Komjáthy nem az élet örömet, bűját énekelte, hanem a lőt problémáival vívódott, mint költő. A nagy kérdések középpontjában égett az ő lelke s onnan szórja felénk rengeteg fényét és tüzeit. A földi életben ő polgári és emberi kötelességeit teljesítette, de ezeknek a szűkes, nyugös, kicsinyes viszonyoknak semmi köze az ő lantjához, sem neki, mint költőnek, hozzájuk. Nemhogy tehát érvényesülését az ismert módokon és a kínálkozó eszközök mozgósításával kereste volna, sőt ellenkezőleg: kerülte. Nem kért elismerést, nem vágyott tapsra, nem követelt kortársaitól babért. Nem nézett pártfogók után, nem hajhászott összeköttetéseket, mert halhatatlanságra termett lelke irtózott ettől a profán dicsőségtől, amelyet ezen a már nem szokatlan úton kevés tehetséggel és sok ügyességgel bőven meg lehet szerezni, Szokásaiban s magaviseletében szerény volt, de öntudatában élt értékének az ismerete. Tudta a saját súlyát, hirdette küldetését ihletett versekben, kezében tartotta halhatatlanságát, az időt ezzel adósának tudta, de az idő, mint adós, akkor fizet, amikor akar. Nem is sürgette, nem is zaklatta: jön, amikor jön, de jön.

Élt hát a fővárostól, az irodalomtól, minden ránk,

irodalmi emberekre nézve fontos összeköttetéstől távol, vidéken, szinte az ország határán, mint tanár s meghalt fiatalon. Az idő nem fizetett neki, amíg élt. Most érkezik az első szele. Sikabonyi könyve megráz egy babérfát és a babérlevél kezd hullani a korai sírra. Jönni fognak erősebb szelek és a babér el fogja borítani az egész sírt.

Ha a kezembe veszem Komjáthy kötetét, amely, mióta Sikabonyi Antal könyvével megismerkedtem, mindig az asztalomon van s olvasom hatalmas sorait, úgy tetszik nekem, hogy egy második Faust vívódásait látom. Csak Goethe világraszóló műveiben találni még oly sorokat, aminők Komjáthy könyvéből olvashatók. De itt a Faust maga Komjáthy. Ez nem verselés. Ezek nem vegyes költemények. Ezek *egy* izzó lélek kitérései. Egy, a világegyetemmel szembenálló emberi lélek ritmikus monologizálása. Egy irtóztató birkózás, egy megrendítő mérkőzés a világfenntartó titokzatos hatalmakkal ez a könyv. Szárnyal, mint a vihar, vulkánok lobogásával lángol, az óceán fenséges mérhetlenségével tárul föl és az égi boltozat minden csodájával és változatosságával borul ránk. Ez az ember nem hozhatta el fehér szárnyait az irodalom tülekedéseibe, hogy elismertesse ragyogásukat azokkal, akik libaszárnyakon repülve élvezték a koruk adta mulandó halhatatlanságot. Ezekkel ő osztozkodni nem kívánt. Tehát homályban maradt. És *A homályból* címet adta első kötetének, amely utolsó is volt, mert maga akkor kelt utolsó vándorújtára, mikor versei az elsőre.

Föl vannak Sikabonyi könyvében sorolva azok a témák, amelyeket magának Komjáthy kidolgozásra följegyzett. Van ott minden: dráma, költemény, esz-

tétika, filozófia, nyelvészet, história. Ha még húsz évet ad vala neki a Gondviselés, láttuk volna benne az egész embert. Most egy torzót látunk. Isten jó kedvében megint egyszer, egy nagy ember-alkotásra szánta el magát. Ennek látjuk Komjáthy ban egy fényes töredékét.

(1909 nov. 30.)

AZ IDEGEN ELEMÉK BEÁRAMLÁSA.

Előadás a Kisfaludy-Társasájt 1913 február 9-iki
ünnepélyes közülésén.

Igen sűrűn hangzik fel mostanában a panasz és elismerjük, teljes joggal, arról, hogy az irodalomba, a nyelvbe beáramlik egy idegen irány vagy anyag, egy idegen szellem, mely ennek a nyelvnek és irodalomnak tisztaságát és eredetiségét veszélyezteti. De ha az életben egy kissé körülnézünk, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy ez a beáramlás nemcsak az irodalom és a nyelv területén történik meg, hanem a társadalom minden intézményében szemlélhető, megtaláljuk szokásainkban, multságainkban, szórakozásainkban, ipari készítményeinkben, ruhaviseletünkben, gondolkozásunkban, törvényhozásunkban és politikai intézményeinkben, szóval az egész életen keresztül mindenütt megtaláljuk az idegen beáramlások nyomát és hatását. Nem csoda, ha megdöbbenünk ezen a jelenségen, de igazán megdöbentő volna, ha csodálkoznánk rajta.

Ahogy mi magyarok a középkor sötétségéből átléptünk az új-kor világosságába, ez a mód igen természetesnek tünteti föl azt, hogy a mi társadalmunkban, irodalmunkban és közéletünkben ezek az idegen áramlatok szembeszökőek és veszedelmeseknek látszanak. Mert minket teljesen műveletlen állapotban talált az újkor; nem mintha tudósaink nem lettek volna, azok mindig voltak, de nem volt tudományunk; jeles íróink

is mindig voltak, de nem volt irodalmunk; voltak nagy művészeink, mint például Liszt Ferenc, de egyáltalán nem volt művészetünk; voltak művelt embereink, de nem volt művelt magyar közönségünk; sőt az ily elmaradottság mellett még ennek az országnak sem volt társadalmi, szellemi, politikai, kormányzati közép-pontja egész a múlt század kezdetéig. Még csak száz esztendeje sincs, hogy magyar fővárosunk van és harminc esztendővel ezelőtt még ez is jórészen idegen város volt. Hogyne csodálkoznánk, hogy ily körülmények között minden szellő, amely az idegenből jött és végigsöpört rajtunk, ki nem vitte belőlünk a lelkünket. Ebben az állapotban talált bennünket az újkor minden nagy mozgalma és minden nagy vívmánya, a vasút, a telegráf, a telefon, a gőzhöz és villamossághoz kötött minden új találmány. Megszűntek a világban a distanciák, megszázszorozódott érintkezésünk a világgal, az emberek, anyagok és eszmék kicserélése és behurcolása könnyebbé vált. Száz évvel ezelőtt pár heti készülődés kellett, ha Pestről Debrecenbe akart utazni az ember, a gyengébb szívűek még végrendeletet is csináltak. Csak kiváltságos nagy uraknak és vándorló mesterlegényeknek volt módjában külföldi nagy városokban, Párizsban, Londonban megfordulni, oda közönséges halandó alig jutott el. De mi az ma egy felvidéki tótnak, vagy egy alföldi parasztnak kétszer-háromszor megfordulni Magyarország és Amerika között? Minden közepsorsú ember már egy pár száz koronaért körutat tehet, társaságok is vannak rá, melyek olcsón és kényelmesen meghordozzák az embert a művelt világban.

Millió ajtó, ablak és kapu van állandóan tárva rajtunk, hogy betóduljon reánk az idegen kultúrák ha-

tása és hogy néha egyeseket és egész nemzedékeket megtántorítson a maguk önállóságában. Ez ellen panaszkodni lehet, de ezt panasszal elütni, meggyógyítani nem lehet. És ha panaszkodunk is, jusson eszünkbe, hogy vajjon csak a jelen kornak a jelensége-e az idegen elemeknek ez a beáramlása? Mert ha mi ma panaszkodunk, e mögött az a gondolat rejlik, hogy régebben nem így volt, régebben jobban volt. De a régi idő hasonlít a hegységhez, amelyet ha a távolból szemlélünk, gyönyörű kék köd borul reá és mi csak a kimagasló szép csúcsokat látjuk belőle, de nem látjuk a hegyeken a szakadékokat, a bennök lakó fenevadakat, kígyókat és férgekét, melyek benépesítik. Ha a múltba visszatekinünk, nem látunk mást, csak ami dicsőség, nagy esemény, nagy ember maradt reánk emléke belőle. A kicsinyes vesződéseket, egyeseknek kétségeeseit, jajgatását, melyek a múltban is elhangzottak, ma már nem halljuk. Nem énekelte-e száz évvel ezelőtt a híres magyar költő, hogy «Romlásnak indult hajdan erős magyar, nem látod Árpád vére miként fajul?» És ha a magyar már akkor «rút szibarita váz» volt, akkor a fejlődés törvényénél fogva azóta még százszor rútabb lett. S a nagy költő mindezt szép horáciusi versformában énekelte, amely elvégre is nem a magyar génusz találmánya. És ha visszanézünk anyáink korára, tudjuk, hogy ők még németül leveleztek s azt tartották, hogy nem művelt ember Magyarországon az, aki németül nem tud. Nagyra voltak a magyarságukkal, de magyar beszéd, magyar művészet, magyar műveltség akkor még nem volt, a magyar emberek műveltsége tisztán német volt, sőt még büszkék is voltak reá. Ezek a bajok tehát egész mértékben megvoltak a múltban is.

Nekünk azt kell néznünk, hogy vájjon ezekben a befolyásokban csakugyan olyan főbenjáró veszedelem van-e és hogy nincs-e meg, mint a természetben mindennek, úgy ennek is önmagában az ellenmérge? Konstatáljuk mindenekelőtt, hogy az idegen beáramlás nem mai, nem is csak száz éves, hanem oly régi, mint a história, és befolyása a nyelvre, a szokásokra, a viseletre, az élet minden tünetére kiterjed. Maga a kereszténység felvétele sem volt más, mint rettenetes kiforgatása a nemzetnek önmagából; természetesen jelentette egyszersmind a nemzet lelki és szellemi életének és nyelvének csodálatos gazdagodását. Azután a századok folyamán szláv, olasz, latin, török, német befolyás váltakozott s mindegyiknek megvan a nyoma irodalmunkban, nyelvünkben, építkezésünkben, ruházódásunkban és szokásainkban, sőt még a fajban is. Ez a beáramlás tehát ezer éve tart: ma csak tömegesebb, közvetlenebb és rohamosabb a megváltozott viszonyoknál fogva, de ezen se szabad elcsüggedni, se elbizakodni, hanem legjobb a székely közpéldaszót követni, amely szerint «nem kell félni, de ügyelni szükséges».

A múltnak áramlásait befogadta a régi magyar nemzet és fel is dolgozta. Mi volt az a régi magyar nemzet? A magyar nemesség, ötszázezer, nyolcszázezer vagy egymillió ember, amikor jól ment a dolga. De egymillió magyar nemes helyén ma tízmillió magyar ember van, aki a keblét kitárja ezeknek az áramlásoknak. Az ősi kúriák helyett, melyeknek pusztulásáról annyit hallunk, ma óriási lendülettel feltörekvő ifjú fővárosunk van, amelynek egy millió lakosából nyolcszázezer magyar. E mellett vannak rohamosan fejlődő magyar városaink is. Vannak e mellett évszázados küzdelmek eredményei

gyanánt tudományos és szépirodalmi akadémiáink, nagyszerű nemzeti iskola-szervezetünk, a tanárok és tanítók hadseregével, kultúrintézményeink és egyesületeink, társadalmi, irodalmi, művészeti szervezeteink, amelyekről ötven vagy száz évvel ezelőtt nagy embe-reink álmodni sem mertek volna. Művészetünk rudimentális alakjai betörték a városi lakosság alsó rétegébe is, elfoglalták helyeiket az orfeumok, kabarék stb. primitív eszközei a kulturális életnek. Mi igen büszkén mondtuk fiatal korunkban, hogy a magyar az ilyen alantjáró művészettel nem foglalkozik, hogy Budapest német és az is marad. Tévedés volt. Ma egy szerves nemzeti életnek a legfinomabb szerveire éppen úgy szüksége van, mint a legaljasabb és leginesztétikusabb szerveire, ha egészséges akar maradni. Nem a francia nemzeti színház szülte Molière-t, hanem a vásári bódé és a montmartrei kabaré szülte Molière-t és Molière szülte a francia nemzeti színházat.

Mit soroljak fel még? Itt van még egy soha nem álmodott mértékben fellendült sajtó. Tudom a vádak légióit, hogy a maga lázas, hirtelen, felületes, léha munkájában feltárja kapuit az idegen szellem és forma, az idegen erkölcs és gondolat beáramlása előtt. De nem egyszer fordult elő, hogy egy család reputációját, anyagi és erkölcsi szituációját az a fiú mentette meg, akitől legkevésbé várták s akit legtöbbet szidtak. Akármilyen léha, felületes és hirtelen a sajtó, de magyar; akármilyen magyarsággal egyelőre, de magyar; – és ha azt hiszi valaki, hogy Kossuth Lajos, Deák, Vörösmarty, Petőfi, Arany már a gyermekszobában azt a klasszikus magyar nyelvet beszélte, amely nagyságát hirdeti, – akkor csalódik! A dajkaszobában ők is a dajkák és a

gyermeknek nyelvét használták és idegen beáramlások hatása alatt nőttek fel, de amint gényusuk kifejlődött, nyílt ki zsenijük virága. És valamint ők a maguk pályáján elérték a dicsőséget, azonképpen a most még a gyermekszobák nyelvén és a dajkák dialektusán beszélő sajtó is, amint a nemzettel együtt nő és halad tovább, el fog érni arra a magaslatra, ahol meglesz az a relatív értéke, mely a nemzet életében minden céltudatos, nagy eszközt megillet.

Mert a százados változásokon és nagy behatásokon keresztülment nemzet egyet meg tudott magának őrizni rendületlenül: nyelvének azt a tisztaságát, mely remekíróinak *könyveiben* dokumentumképpen örök időkre le van téve. És most ezzel a nyelvvel, Vörösmarty, Petőfi, Arany nyelvével birtokunkban közeledünk ahhoz az időhöz, amikor egy milliós lakosságú főváros és egy sereg százezer lakosságú vidéki város intenzív szellemi életet élve, e nyelvnek és e nyelv gényusának kormányzása alatt fog tovább fejlődni. Ez azt jelenti, hogy ezentúl óriási magyarul beszélő embertömegek fognak együtt lakni, akiknek elméje, érzése, gondolkozása e nyelv törvényei szerint igazodik, a magyar nyelv gényusa által formáltatik. Mert tudni kell, hogy minden nemzet ízlése, szokása, gondolkozása, jelleme, művészete, életének minden nyilvánulása a saját maga által alkotott nyelv szerint alakul. A mi nyelvünk a legősibb, a legegyszerűbb, a leglogikusabb struktúrájú nyelv a világon. Nyugodt, méltóságos, kissé patetikus, hihetetlenül erős az egyszerűségében, nem hebehurgya, nem szeles, nem falja és nyeli el a hangok felét, kiejtése világos és nem szorul se nagy gesztikulációra, se éneklő hanghordozásra, hogy kifejező legyen. Plasztikus és

asszonyi ajkon oly búbajos melódiája van, hogy ellenállhatatlan, mert a magánhangzók teljes értékelését követeli a beszélőtől, ami a női hangnak csodálatos érvényesülésével jár.

Ez a mi nyelvünk tömérdek idegen anyagot szedett föl, de oly logikus erő lakik benne, hogy a felszedett anyagot jobban a maga képére teremtette, mint bármely nyugati nemzet. Az idegen nyelvekben meglátszik a szavak idegen eredete, de nálunk az idegen eredetű magyar szavak kilenczizedét tősgyökeres magyarnak lehet nézni: a magyar ember nem is sejti, – magyar tudósoknak kell jönni, hogy ellenünk bebizonyítsák, hogy ez vagy az a magyar szó idegen eredetű. Ilyen a mi nyelvünk, ilyen erő lakozik benne.

Most pedig képzeljük el ezt a várost, hogy milyen lesz száz év múlva. Itt akkor két-három millió ember fog nyüzsögni, aki négy nemzedéken keresztül mindig csak magyarul élt, magyarul beszélt és magyarul imádkozott, magyarul kereskedett, minden funkcióját magyarul végezte és minden gondolatát magyarul mondotta ki. Lehet-e oly befolyást gondolni, melyet ez az őseréjében tisztán megmaradt nyelvalkotás fel ne szívjon, a maga hasznára és gazdagítására ne fordítson? Mert minden csak attól függ, mint képes valamely nemzet a felszedett anyagot feldolgozni, a maga képére átformálni. Az idegen beáramlás csak egy neme a táplálkozásnak; amíg a szervezet a felvett táplálékot föl tudja dolgozni, addig csak haszna van belőle.

Vannak példák rá, mikor az idegen elem megölt egy nemzetet. Ilyen a bolgár nemzet; ma szláv, pedig fájára, eredetére nézve nem szláv nemzet volt. Ez nem tudta megemészteni a befolyásokat, megemésztetett

tehát maga. De a magyar itt van; ellenállott minden ily beáramlásnak, mert meg tudta óvni a nyelvét. De a beáramlás nemcsak a nyelvben, a szokásokban ment végbe, hanem a legnagyobb mértékben végbement a vérben is. Mert honnan van, hogy Magyarország asszonyai a legszebbek a világon? Onnan van, hogy sehol a világon annyi vérkereszteződés nem ment végbe, mint itt, a kelet és nyugat csataterén, ahol a nemzetek évszázadokon át felváltva törtek reánk és mind itt hagyta a nyomát, – ahol bevándorlások áradtak a pusztító harcok után s ahol ezek a népek fajuk legszebbjeit itt hagyták. Miért mutatkoznak nálunk az oly ritka nagy tehetségek, mint Pázmány, Madách, Széchenyi, Munkácsy, Lotz, Székely, ebből a kis nemzetből oly nagy számban, mint hasonló arányban sehol a világon? Azért, mert a vérkereszteződés által, az idegen vér beáradása által a mi vérünk újból, meg újból felújult s a fajjavítás nagyszerű produkciója ment végbe. Miért szeretik és becsülik sokra Párizsban a magyar iparost, holott nálunk ipar sincsen? Mert innen került ki, ebből a vérből, melyet a magyar nemzet tart fenn Európa számára.

Mert vérünk éppen úgy, mint nyelvünk, a századok folyamán ismét és ismét megújult, testi és lelki szépség dolgában azért van annyi adományunk.

Egy beáramlott szellem kiváló előszeretettel becs-mérli a magyar történeti osztályt. Pedig nincs még egy ember-típus, amely oly érdekes, vonzó és hódító volna, mint az igazi magyar gavallér. Erényeiben tündöklő, mert ez csinált itt mindent; ami Magyarországon van, annak alapját ez vetette meg. Elszántsággal és lemondással, önfeláldozással küzdött, csinált irodalmat, szín-

házat, fizette vérével és vagyonával a politikát, mely a szabadság kivívásában merült ki és feláldozta magát, hogy a többieknek szabadságot adhasson. Ennek a történeti osztálynak mi, városi lakók, mind jogutódai vagyunk: ezt az osztályt nekünk, mint öseinket tisztelni, becsülni, szeretni kell és nem szabad emléküket bántani. Át kell tőlük venni azt a hódító erőt, amelyet ők gyakoroltak másokra, mert roppant hódító ereje van a magyarságnak. Gondoljunk csak egy áldott emlékű királynéra és egy tragikus sorsú királyfira, akik, a népdal szava szerint, szívet cseréltek a magyarral. Gondoljunk a vörössapkás tót honvédekre, a Rákóczi rusznyákjaira, a mi alföldi svábjainkra, akik büszkén vallják, hogy ők svábok ugyan, de magyarok s a német izgatókat a piros-fehér-zöld zászlónak a rudjával verik ki a falujukból. Ne feledjük, hogy mi már egy elszakadt testvérről is beszélhetünk, a túrmezei nemesekről, akiket az osztrák befolyás sülyesztett le balkáni nivóra. Ha ezek mind egy dicsőségtől sugárzó Franciaországot imádnának, vagy a világhatalmú Angliáért lelkesednének, ezt mindenki könnyen megértené, de mindezek egy boldogtalan, vergődő, üldözött és elnyomott nemzetet szerettek s lelkesedve áldoztak érte vért és vagyont. A gazdagot lehet szeretni a gazdagságáért, a szegényt csak erényeiért szereti az ember.

Mert ez a nemzet, melynek jelleme fenséges nyelve képére van teremtve, nem vassal és vérrel hódít, mint a brutális német, hanem jellemével és temperamentumával. Hiszen mi, a híres *elnyomók*, minden itt lakó nép számára találtunk becéző nevet és nem csúfolódó szót: a német sógor, a tót atyafi, a zsidó szomszéd, még a cigány is kománk minékünk.

Ha ez a szellem hat át bennünket és megtesszük mind a kötelességünket, akkor amit őseink dicsőn kezdtek, mi dicsőn fogjuk bevégezni: a beáramlásokból befogadjuk, megtartjuk és feldolgozzuk, ami jó, és kivetjük, ami rossz. Hiszen ugyanaz a folyamat ez, mint a táplálkozás. Akár ananászt, akár káposztát eszik az ember, mindenikből csak azt tartja meg, ami érdemes, hogy vérré váljék az emberben. És ez a vér az, ami a magyart magyarrá teszi, mely azt az erőt adja, melyet ecseteltem. És ennek az erőnek a fegyvere a mi magyar nyelvünk. A magyar nyelv, mint a húsvéti harangszó, a saját eredeti aranyát megtartva, felvette magába mindazoknak a hatásoknak az ércét, amely ércet egy jó haranghoz kellene.

Ahol a mi sorsunk vásznát szövö a Gondviselés, százfelől futnak össze a szálak: de a mi Géniusunk sodorja és ami idegen fonalat belesodor a mi sorsunkba, az nem gyengíti, hanem erőssé teszi azt a vásznat.

Így jönnek azután létre a Hunyadiak, Zrínyiek, Frangepánok és egyéb másvérbeliek, amelyek a mi sorsunkhoz kötötték a maguk sorsát; ezek ittak a magyar oroszán lábnyomából, szomjúhozván és magyar oroszánokká váltak tőle. Ez az erő az, ami minket erősekké, szépekké, tehetségesekké tesz, a magyarságot pedig örökéletűvé.

Mi száz meg száz év óta ittunk a műveltség minden forrásából; nem néztük, hogy mily sziklából eredt a forrás, – ittunk belőle, hogy felfrissüljünk, táplálkozzunk, hogy erőt nyerjünk belőle, de olyan forrás, amelybe öngyilkos szándékkal beledobtunk volna magunkat, olyan forrás nincsen. Sem a francia, sem az angol, sem a német, sem az itthon való idegen befolyások oly erővel nem rohanhattak meg bennünket, hogy

magyar nyelvünk Géniusának pajzsa minket könnyűszerrel meg ne védelmezett volna. Modern harcainkban sincs másra szükségünk, mint a mi ősi erényünkre (amelyben azonban a nemzet bízik) s ez az ősi erény: a világos agy, az arany szív és az acélos ököl, mely felváltva dolgozik a magyar kultúráért. Sohasem a szenvedés és a megpróbáltatás ölte meg a nemzeteket, sohasem a harc és küzdelem, hanem a buja, a csalfa, a csábító, a puhító szerencse. Ez pusztítja a nemzeteket, a balsors pedig összekovácsolja őket. És mi, írók, büszkén és meghatottan tekintünk azokra az elődeinkre, akiknek nevében papi tisztünket teljesítjük. Elképzelhetetlenül, hihetetlenül szomorú időkben éltek és küzdöttek a mi elődeink. Kiváltságos istenadománya volt nálunk, nem a nagy tehetség, hanem már csak maga a hit is, hogy nem kell elvesznünk és hogy nem dolgoznak hiába a nemzetért. A lemondások, keserúségek, csalódások, megaláztatások rengeteg hosszú sora és kínszenvedése üldözte a mi nagy elődeinket, de ők csüggedetlenül, meg nem rendítve semmitől, se külső veszedelemtől, se a belső apokaliptikus állattól, a nemzet közömbösségtől meg nem riadva tették kötelességüket és nekünk nyelvet, irodalmat és hagyományokat teremtettek, amelyeket mi szolgálunk tovább. A mi feladatunk a mi őseinknek emlékét tisztelni, magasra tartani és példának állítani a jelen és jövő generáció számára. Ha ezt elmulasztanék, hitszegők és árulók lennénk, ha pedig ezt cselekedjük, méltó utódok vagyunk, ha nem is tehetségben, de hitben és siker dolgában messze túl fogjuk őket haladni. Mert az irodalom hivatása nem az erőszak, nem a sértés, nem a megalázás, hanem az összegyűjtés, a fölemelés, a munkárahívás, a testvéri

szeretet hirdetése; hogy aki hozzánk csatlakozik, aki felénk jön, aki magyarul ír és a magyar nyelvet kívánja szolgálni, az itt mi köztünk oltárt talál, tárt szívet és otthont, a világ bármely tájékáról, a népség bármely rétegéből jön is, – ide jöjjön, mert itt áldoznak azért, aminek neki is szentnek kell lennie.

(1913 febr. 9.).

DÓCZY LAJOS.

Dóczy Lajos – tegyük hozzá, hogy Báró, mert hiszen jog és illendőség szerint hozzátartozik – a napokban hetven esztendő lett. Istenem, aki meg nem hal előbb, ezt a sorsot el nem kerülheti. De különös, míg bécsi lapok ünnepként ülték meg ezt a napot, az egyik elsőrendű bécsi vezérlap két cikkben is igyekeztén e tünevényes pályafutás mivoltát kideríteni, addig a budapesti újságok egyike-másika beérte egy kis újdonságbeli gratulációval, a többség semmivel. Pedig Dóczy Lajos végre is jobban a mienk, mint Bécsé. Nemcsak itt született Magyarországon, nemcsak itt termett meg annak, ami lett; nemcsak itt gyúltak ki lelki és művészi tüzei szokatlan fényben; nemcsak magyar benyomásokból merítette inspirációját, hanem dolgavégezetten, *egy* nevezetes hivatalnoki karrier után, se Grácba nem megy, se más eldorádójába a penzionált nagyuraknak, hanem a tündöklő császárváros minden varázsának hátat fordítva, ide jön, lám, Budapestre és már évek nem kicsi sora óta itt él közöttünk, vagy tán helyesebb, ha azt mondom – mellettünk.

Különös helyzet ez. Hősére a titokzatosságnak valamely fátylát borítja. Azt sejtem, ha az embereket ma, itt, Budapesten megkérdeznők, kicsoda, micsoda az a Dóczy, nemcsak egyféle választ kapnánk a kérdésünkre.

A lelkes fiatalság azt mondaná szikrázó szemmel: a *Csók* koszorús költője.

A lelketlen fiatalság azt, hogy a Lipótváros szalonjainak kényeztetett kedvence.

Az ujságfalók irtóztató felekezete azt, hogy a Neues Pester Journal szellemes tárcaírója.

A hivatalnoknép azt, hogy szerencsés ember, nagy karrier, fényes nyugdíj. Gondolom, írt is valamikor, drámákat, egyebeket? Nem tudom.

Az írók: nagyszerű fordító! Eredetiből idegenbe, idegenből hazaiba, ahogy akarod.

A politikus: ja igen, intimusa, Spiritus familiárisa valamikor a nagy Andrásynak! (Ez hibás jelző. A mostani Andrassy is nagy. Nem abban, amiben az apja volt nagy; de amiben ő nagy, abban bizony nagyobb az apjánál is. Az Andrassy-apáé volt az intuitív politikai zseni, az a bűvös acélkék szem, amely felhőn, ködön és emberi butaságon keresztül is a jövőbe látott; az Andrassy-fiúé a rendszeres, fegyelmezett elme és nagy tudás, amely a múltból olvassa ki a jövőt. Mindkettőé a lovagias, férfias megbízhatóság.)

Az asszonyok mindent tudnak róla, de csak kazuisztikus és graciózus elmésségeibe szerelmesek, nem öbelé magába; a férfiak alig tudnak róla valamit s inkább asszonynak tartják, mint férfinak.

Meg lehet-e mindebből Dóczy Lajosnak valamely egységes, harmonikus alakját konstruálni? Azt hiszem, aligha. Ő ismeri-e maga-magát, nem tudom. Hogy őt senki se ismeri igazán, vagy csak igen kevesen, azt hiszem. Annyi volt a tehetsége, annyiféle is, oly vonzó, kedves, félszeg, hatalmas és briliáns, és annyi az egyéni gyöngéje, hogy máig sem szűnt meg gyermeknek lenni (ami az

életben a legtökéletesebb fogalom). Nem mintha naiv lett volna szemben az élet gyönyörűségeivel. Az ő magánélete a társadalomban tudta, hogy mit óhajt és tudta a módját is, hogy ne óhajtsa hiába. De az ő összetett egyénisége, az ő tehetségeinek egybefonódása: mint költő, mint újságíró, mint hivatalnok, mint politikus, mint a társaság embere, mint élvező, mint szerelmes: mindez együtt őt hetvenéves koráig megtartotta egy tökéletes csodagyermeknek. Úgy vitorlázott be közéletünk (művészet, politika) vizeibe, mint egy fejedelmi gálya, amely csodadiadalokat ígér. És mindvégig, mindmáig Ígérte és igéri a csodadiadalokat. Most is azt hiszi az ember, csak akarnia kell és ott és azzal győz, amivel akar. Viszont a szürke valóság az, hogy Dóczy Lajos báró ma csakugyan hetvenéves ember, nem egészen megbízható egészséggel, de szellemi fegyverzetének teljes birtokában. Azt hiszem, minden képesség megvan benne arra, hogy ma újra megírja a – *Csókot*.

Hát miért nem írja meg?

Oh nem azért, mert hetven esztendő. Hiszen volt ő a *Csók* óta 25, 30, 40 éves – és mégsem írta meg még egyszer. Ő sem volt mindig hetven.

Hát miért nem írta és miért nem írja meg a maga fiatalságát még egyszer? (Mert a *Csók* az az ő álmodó, kívánczó, gyöngyöző, vágyteli, képzeletizgatta fiatalságának az örökkévalóság vásznára vetített képe.)

Erre a kérdésre volna jó megfelelni tudni. Én csak sejtek reá valamely választ, de azt is csak hasonlaltal tudom valamiképp kimagyarázni.

A nyájas olvasó ismeri nyilván az Auer-égőt. Az egy gázcsőnyílás, amely fölé valami harisnyaféle van húzva. Ha a gázt a harisnyán át meggyújtjuk, valami csodás

intenzív fényvel ragyog és világít ez a kombináció. De íme, három dolog kell hozzá: a gáz, a harisnya és a gyújtó. Magában egyik sem elégséges bármely eredmény elérésére. Csak a három együtt adja ki azt a fényözönt, nyitja meg a tündéries sugárzás e bő forrását.

Soha senkit nem ismertem, aki jobban hasonlított volna az Auer-égőhöz, mint Dóczy Lajos. A harisnyát, vagy a gyújtószikrát hívhatták egyszer Kávéforrásnak, másszor Andrassy Gyulának, majd Bécsnek, majd egy szép asszonynak, vagy egy gyönyörűen terített, gazdagon megrakott asztalnak (már a szerint, hogy miről volt szó: költésről, politikai problémákról, társaságbeli tündöklésről, társalgásról stb.): Dóczy tehetségének fényforrása mindig a szerint szórta kincsét, amilyen hatás alatt állt. Mindenik hatásnak, mely alatt állt vagy élt, megvan a maga termése: a *Csók*, a karrier, a báróságig, a becézett kedvencség egy előkelő társadalmi rétegben.

Hej, ha felröppent, egyszerűen repült minden irányban. De hamar megfordult, csapodár volt a természete. Mintha az lett volna a kedvére, hogy az emberek lássák és tudják, mily nagyszerűen tudna repülni s nem az, hogy egyszer igazán nagyszerűen repüljön, akár tudják az emberek, akár nem. De érdemes-e ezen ilyenképpen elmélkedni? Nem jobb-e gyönyörködni abban, ami van, mint sopánkodni azon, ami lehetett volna? Hetven év nem kicsiny idő s Dóczy Lajos hetvenéves útja gazdagon meg van rakva értékes és érdekes mérföldmutatóival az ő ritka tehetségének. A *Csók* és drámai testvérei: a pezsgővérű, rakoncátlan, csapongó, szikrázó szemű, csupa-kedv *Csók*, követve a pallérozottabb, jobb nevelésű, illedelmesebb és szabályszerűbb test-

vérkék sorától; eredeti versei és nagyszabású verses fordításai, német nagy írók átültetett művei és magyar remekek átköltése németre, nevezetes publicistái munkái és tárcáinak virágosője és, amiről tán egy későbbi nemzedék fog értesülhetni: a nemzetek sorsát intézők tanácsában való részvétele. Kevesen írtak jobbat és dolgoztak többet, mint ez a természettől lustának és kényesnek szánt poéta-ember, aki két főváros között ingadozott ide és oda; két nemzet között lebegett a levegőben; két nyelvnek iparkodott és tudott a mestere lenni és ki most hetven éves és a kályha mellett ereszti vissza tekintetét a tőle elszökött évek után. Hol áll meg, hol pihen meg, micsoda ágra száll a múltban ide-oda repdeső szeme? Én tudom.

A mi *Dunántúlinkkal* folytatott polémiájában Ignotus arra vetemedett, hogy a Kávéforrást és tagjait azzal az aljas stréberséggel vádolja meg, amely ezt a legközvetlenebb mai kort jellemzi, amely azonban éppen a Kávéforrás idejében, szinte ismeretlen fogalom volt közéletünkben. Sok bolond beszédre ragadtatta magát Ignotus abban a polémiában, de ez a legsúlyosabb. Súlyos nem a Kávéforrásra, amely már nincs (tagjai közül alig élnek hárman), hanem súlyos Ignotusra nézve. Mert ő sem nem elég fiatal, sem nem elég tudatlan arra, hogy ne tudja, hogy nem mondott igazat.

A Kávéforrás kávéház volt a Fürdő-utcában, ahol minden este találkozott egy csomó író és újságíró. Semmi szervezetök nem volt. Hármass kötelék fűzte őket egymáshoz: barátság, az irodalom és művészet kultusza és Deák-párti politikai meggyőződés. A szellemi közmunkának szinte mind más-más műhelyében dolgoztak. Ide este pihenni, szórakozni, gondolataikat

kicsereálni jártak. Soha még ideálisabb, tisztább, önzetlenebb, semmi magánérdektől fertőzötlenebb társaság nem volt együtt. A léleknek és a szellemnek szűz estéi voltak ezek. Még az is előfordult, hogy a társaság egyik tagjának előadták a darabját a Nemzeti Színházban, nem közönséges sikerrel, és alig volt a társaságban valaki, aki tudta volna, hogy a darab a Kávéforrásból került ki. Érzületre, társadalompolitikai irányra, irodalmi ízlésre és iskolára nagy eltérések voltak a tagok fölfogásában, csak egyben találkoztak mind: fanatikus Deák-párti meggyőződésű volt valamennyi.

Ebből a társaságból csattant el a magyar irodalom *Csókja*. A társaságnak minden idealizmusa, életkedve, ábrándja, szeretetreméltósága és szelleme csapongott a bájos darab jelenetein keresztül-kasul. A kávéház hallgatója, vagyis inkább szűkszavú gazdája és a kávéház kasszáján trónoló, asszonyi bájban oly gazdag lelkű felesége – kik minden karácsonykor egy melléktérben vendégül látták egy-egy este a társaságot – oly szeretettel tekintettek a fiatalok csoportjára, mint a gyermekeikre. Nem hiszem, hogy a hetvenéves Dóczy Lajosnak a múltban elkalandozó gondolata szívesebben pihenne meg akárhol a világon, ahol országbíró nagyok tanácsában, fényes paloták asztalán, nagy izgalmak színhelyén a sors őt meghordozta, mint e kávéház ama sarokasztalának néha füstfelhőkbe borított kiseded olymposi társaságában, mely Kávéforrásnak neveztek.

(1915 dec. 3.)

ARANY JÁNOSBÓL.

Felolvasás a Petöli-Társaság 1917 március 18-iki
ünnepi ülésén.

Igen tisztelt ünneplő közönség! Általunk és bennünk, amint azt elnökünk remek megnyitó beszédéből megértettük, a magyar géniusznak két nagy inkarnációja ölelkezik a mai napon. Két elem: a tűz és víz, két szín: a piros és fehér, két lélek: a csapongva, tündökölve, magasba szálló és a méla, a csendes, a mélységekbe ereszkedő'. Petőfi és Arany. Nagy dolog nekünk, késő epigonoknak, akiknek most is káprázik a szemünk, ha fényalakjukra visszatekintünk, nagy dolog nekünk róluk prózában és versben méltóan szólnunk. Mert őrajtuk megdől a fizikai törvény, amely az alakokat a távolság szerint mindjobban összezsugorítja. Mert Petőfi és Arany mentül jobban távolodnak tőlünk egy aranyoskodú múltba, annál nagyobb arányban nő meg alakjuk, hogy világítson a nemzetnek véget nem érő időközön keresztül. Mely szavakkal szóljunk tehát Aranyról a közönséghez, amely a Petőfi-Társasággal ma ünnepelni jött ide? Nekem a program szerint tanulmányt kellene felolvasnom, de sem erőm, sem a rendelkezésemre álló idő, se az alkalom, mely e helyre szólít, nem elégséges erre és nem bátorít fel a feladatra.

Tisztelt ünneplő közönség, ha én a templomba megyek, nem Isten lényéről készítek értekezést, hanem imádkozni megyek oda. Én Istenemmel társalogván,

nem keresem a szavakat, hanem leborulok és rebegem: Uram! Uram! És az Isten őszinteségem mértéke szerint fogadja dadogó beszédem. Ez a mai ünnep is valóban egy neme az irodalmi templomba-menésnek. Amidőn tehát Petőfi égisze alatt Arany emléke elé lépek, mit tehetnék szebbet, jobbat, mint hogy leborulok és eladogom: Mester, Mester! Mert Arany János a világ legszerényebb zsenije. Ő a hallgatag költő, az objektív lírikus, a beszédes mesemondó, a szelíd tréfa és a marcangoló keservek, az emberi lelkiismeret vergődésének a klasszikus dalnoka, aki a mellett oly fenségesen nyugalmas, mint a magyar róna, szilárd, mint a nap a zeniten, mély és magas, mint a kék levegő a zeniten álló nap és az alföldi róna között, és épp oly tiszta, átlátszó és világos, mint ez a levegő. Arany János bölcs, mint egy pátriárka és naiv, mint egy gyermek. Gondolkozásában és képzeletében épp oly merész és egyenes vonalú, mint a sas röpte, egyéniségében pedig oly igénytelen és félénk, mint a bokorba búvó kis madár, és zavartalan szeretetet, tiszta gyönyört kínál: azzal vonz, azzal hódít, azzal köt magához, szertelen hévvel senkit sem tipor le, ellenben égi adományával mindenkit fölemel. Arany János, mint az ég bús vándora, a hold, úgy futotta be pályáját: csillagot hagy maga után, amerre jár, reszkető fényét bocsátja a sötét földre és az éj sötéttségét titokzatos félhomályvá varázsolja, hol, amire fény esik, az kidomborodik plasztikus tökéletességgel, de nem szakad el környezetétől, hanem rejtelmesen, misztikusan beléje olvad. Arany János halkán lép, szerényen jár, egy-két barátja bizalmas körében vidám és tréfás, nagyobb társaságban, ha ugyan belesodorja a balsors, hallgatag és borús. Kedves hangszere a gitár, amely

neki beszédes jó barátja: – zsongva kíséri versei ritmusát és összeköti neki az emberi beszédet, az ő páratlanul szép, egyszerű, világos, lágy és édes magyar nyelvét a zene hullámzó ritmusával és megfejtí neki a magyar prozódia titkait. A tekintete tétova és szinte bizonytalan, ha az embereket nézi, de csodás erejű, átható, ha a természetbe néz és varázstükör, ha az emberi lélekbe tekint bele. Soha magyar költő mélyebben nem látott bele abba a feneketlen tengerbe, amelyet emberi léleknek mondunk, mint az ő réveteg szeme. Dalai, balladáit, elbeszélő költeményei egy külön Magyarország területét népesítik be. Históriaink egy részét, a magyar népet, ha e nép és história merőben kivesznék, Arany műveiből képes volna egy ihletett történetíró rekonstruálni. Mert az ő versei dokumentumok. Nemcsak az ő egyénisége van bennök megörökítve, hanem a magyar népé is és az is, hogy a magyar nép milyennek látta magát a jelenben és milyennek látta a történelmét.

Arany pályafutása idejét tekintve, a legrettegőbb és egyben a leghálásabb volt, amivel sorsa a művész megkínálhatta. Látta a negyvenes évek küzdelmét, amelynek célja volt, hogy a múlt gúnyját a nemzet magáról levesse és jövője mezét felöltse magára, és a látvány szatírara hangolta szemlélő természetét; látta aztán a 48-iki eposzt, irtóztató katasztrófájával, amely megdermesztette képességeit és látta végül a halottakból való feltámadást és versenyt alkotott az alkotókkal. Mikor a király és nemzet kibékültek s az életnek visszaadott nemzet reménye az egekre szállt: őt ez esemény alkotó erejének teljességében találta, egymagát nagy költőtársai közül. Az akkori országos

örömhöz tartozott, hogy a királyi kegy a nemzet dalnokáról sem feledkezett meg s Arany János mellé tüztek egy – Szent István-rendet. A költő megdöbbenve fogadta a nem várt kitüntetést és amikor megtudta barátaitól, hogy ezt a dolgot már el nem kerülheti, fölülkerekedett benne jó magyar humora, leült s megírta e sorokat:

Ha békülnek, határt hánynak,
Egy suhancra jó sort vágnak:
Én is, amit sorsom rám mért,
Elszenvedem – a hazámért!

Tisztelt ünneplő közönség! A magyar nemzeti lélek fölfogásában a hármas számnak valamely misztikus jelentősége van. Hiszen a magyar népdalban, mielőtt a dacos lélek megtagadná az engedelmességet a bírónak: – Hármat rikkantott már a rigó. És nem háromszor iszik-e a magyar? És nem három-e a tánc a magyarnak? És nem háromszínű-e a magyar lobogó? És nem a hármas bérc áll-e rendületlenül címerében? Engedjék meg tehát, hogy mikor én itt szólni kezdtem s azt mondtam, hogy a magyar géniusz két inkarnációja ölelkezik ma itt mibennünk és ünnepünkben, tekintve, különösen az elnök úrnak gyönyörű rajzát Petőfi és Arany csodás, klasszikus, történetbe való barátságáról, engedjék meg nekem, hogy szólítsak kiegészítésül a magyar hármasság nevében egy harmadik inkarnáció ide, Petőfihez, Aranyhoz nemzeti hármasságnak: Vörösmartyt.

A tizenkilencedik század volt a magyarnak idetelepülése óta egyik legnagyobb százada. A magyar nemzeti géniusz hármas inkarnációja egymagában e század-

ban kétszer lett valósággá. Ott tündöklük egén a három halhatatlan költő: Arany, Petőfi, Vörösmarty. Ott tündöklük a magyar közélet másik három nagysága: Széchenyi, Kossuth, Deák. Mindenik e két háromságban egyet-egyet jelent abból a három konstitutív elemből, amelyből a magyar nemzet alkotva van. A három együtt jelenti a magyar lelket, a háromnak harmonikus egybeolvadása a magyar nemzeti génusz. Széchenyi és Vörösmarty, Kossuth és Petőfi, Deák és Arany ugyanaz a lélek, a nemzeti élet más-más terepén. És a három együtt jelenti a magyar nemzet életképességét, életerejét, felelős erkölcsi tartalmát, mely ezer éve formálja, szövögeti a nemzet sorsát. De soha még az inkarnáció ily teljességgel, ily káprázatos szépséggel, ily szinte megfélemlítő erővel, mint az elmúlt században, nem jelent meg egyszerre életünk színterén. Ezekből az elemekből úgy van megalkotva a magyar nemzet örökélete, mint a világegyetem örökélete a három főelemből: a vízből, tűzből és a levegőből. Vegyél ki egyet ezekből és romba dől a világ. Mert a tűz levegő nélkül, a levegő víz nélkül, mind a három egymás nélkül és a világegyetem mind a három nélkül lehetetlen. Vedd ki Széchenyit, vedd ki Kossuthot, vedd ki Deákot, csak egyet vegyél ki közülök a magyar lélek fogalmából és rokkantat, csonkát, bénát csináltál Toldi Miklósból, a magyar dalia fogalmából.

Én megmaradok a világfenntartó három főelemnél, a tűznél, víznél, levegőnél, a három nagy költőnkre vonatkozólag. Vörösmarty a magyar nemzet költője, hasonlatos a levegő proteuszi természetéhez: mint a lehellet, gyöngéd; mint a szellő, játszi; mint a vihar, tombol és száguld, ha az istenek haragra ihletik. Petőfi

a szabadság költője, a tűz: mint bájosan lobogó gyertya a szegény ember házában, mint világító fáklya a szeretet és szabadság szolgálatában, mint félelmes tűzvész érzelmeinek szent fölgerjedésében és mint kitörő vulkán és mindent elborító láva, ha gyűlölete csatázik. Arany János pedig a magyar nép költője, a víz, amely lágyan öleli óceán képében az emberlakta földet és mint pára éltetve járja be a mindenséget, neki ellen semmi sem állhat, sem a leggyöngédebb szervezet, sem a legkeményebb szikla. Nem ereje teszi ellenállhatatlanná, hanem lágyasága, őszintesége, hűsége és igazsága. Mert a víz mindennek hű tükre: ami belenéz, az néz ki belőle vissza, akár a virágszál, akár az emberi arc, akár a csillogos égboltozat. Ebben a mi három költőóriásunkban nemcsak a természet életfenntartó oselemei öltöttek emberi alakot; ebben a művészetek megtestesülését is láthatjuk: Petőfi a muzsika, Vörösmarty a festő, Arany a szobrász.

Tisztelt ünneplő közönség, az elmúlt évszázad a magyar költészetnek a hőskora volt: megnyitották a századot Csokonai, Berzsenyi, majd jöttek a két Kisfaludy és Katona József és velük s utánuk egész hegykoszorúja a dicső talentumoknak. S mint ahogy körülöleli gyönyörű sík hazánkat a Kárpát-hegység védőkoszorúja, úgy sorakozik a múlt század költői nemzedéke a tündérhegyek láncolatává s közülök kiemelkedik, mint hegyeinkből a Tátra, Mátra, Fátra, költői nemesi címerünk három bércóriása: Arany, Petőfi, Vörösmarty. A nagy nemzeti katasztrófából, amelybe a végzet legdurvább keze, a zsarnoki kéz lökte a nemzetet, a három közül csak egy hozta át a mi munkánk korába alkotó erejét épen és csorbítatlanul. Az, akit a

tűzhöz hasonlítottam, elégett a tűzben; az, akit az éltető léghez hasonlítottam, mikor a nemzetet a levegőtől megfosztva látta, a rabság éjszakáján, a téboly éjszakájának rabja és martaléka lett. Diadalmasan csak az jött tűzön és éjszakán keresztül, akinek költői lényéhez az áldott, éltető, termékenyítő vízről vettem a hasonlatot. Mert a víznek nincsen akadálya. Ha nem hömpölyög, mint folyó, ha nem zúg és hány hullámot, mint tenger, akkor mint pára vándorol és mint harmat hull a szemekre, a virágra, a búzavetésre és éltet és megtermékenyít. Ember föl nem tartóztathatja, hatalom meg nem állíthatja, zsarnok bilincsbe nem verheti.

Tisztelt ünneplő közönség! Arany János ez emlék-ünnepén ihlesse meg az ő szelleme mindnyájunk lelkét. Gazdag, gyönyörű, áldásos, alkotó munkája, mint a víz a vetést, termékenyítse meg, fogékonyáguk mértéke és természete szerint, a fogékony lelkeket. Egyszer mint fenségesen tova hömpölygő folyó, egyszer mint csacska patak, egyszer mint zuhogó zápor, mely összemossa, ami egymáshoz rokon, egyszer meg mint langyos májusi eső, egyszer mint harmat, mely a hajnal rózsás ujjáról hull alá, egyszer mint pára, melyet a suhanó szellő hajt izzó homlokokra, tikkadt tagokra, kifáradt tájékokra. És lássa e víz tükrében a nemzet magát és lássa benne a világ Magyarország s a magyar nemzeti dicsőség tündöklő képét mind az idők végéig.

(1917 márc. 18.)

SZENT ÁGOSTON VALLOMÁSAI.

Vass József dr. pompás magyarsággal, nagy kritikai ellenőrzéssel, fényes egyházfilozófiai fegyverzettel, de szerető gonddal és odaadással, alázatos katolikus hittel is lefordította s az *Élet* irodalmi vállalat kiadta Szent Ágoston vallomásainak két kötetét. Érdekes dologkezebe adni a mi szkeptikus korunknak ezt a rajongó hittől izzó könyvet, mely nemcsak az egyházi irodalomnak egyik legnevezetesebb műve, hanem impulzív erejénél és szerzőjének, az ókori filozófia tanítómesterének fegyelmezett, átfogó elméjénél fogva a későbbi filozófiai kutatásoknak és spekulációknak is tápláló forrásává tudott lenni.

A mű első kötetét a fordító feldíszítette Ary Scheffernek Szent Ágostonról és édesanyjáról, Szent Mónikáról festett képe másával. Ez a kis kép egy nagyszerű előszó hatásával ragadja meg az embert. Egymás mellett ülve, kéz a kézben, felséges nyugalommal egyébként, aszketikus arcát kimondhatatlan vágygal fordítja anya és fiú az égnek. Szent Ágoston az Igazságot kereste egy életen át, az Igazságot, aki az Isten. És mintha azt keresné a két alak, – az egyik fehérben, a másik sötétben, festőileg csodásan egybeolvadva, a végtelen űrbe eresztett sóvár tekintetével most is.

Szent Ágoston az afrikai Tagastéban született 354-ben. Ekkor már a római birodalom hivatalosan

keresztény volt. A világtörténet géniusza már a kereszténység javára billentette el a mérleget, de az elmékben, szívekben szinte még eldöntetlennek látszott a harc. Nemcsak hogy a római história és kultúra szinte kétezer éves hatalma tartotta bilincsében az embereket, de a kereszténységet magát hatalmas szekták marcangolták. Még a császári trónon is voltak visszaesések. A lelki forrongások és a politikai hatalmi versengések e korába született bele – hogy származásában is kifejezésre jusson szimbolikusan az idők jelleme – pogány atyától és keresztény anyától Szent Ágoston.

Szülei gondosan nevelték s mert nagy tehetségei korán jelentkeztek, megfelelő' korában felsőbb iskolázásra - nem csupán a maguk erejéből, hanem egy jó emberük segítségével Karthágóba küldték, mely akkor már a római civilizációban tündöklő város volt. Vallomásai szerint itt jobban vonzották profán szórakozások s a kicsapongó élet, melybe tanulótársaival sodródott, mint a tudomány. De én azt tartom, vallomásainak ezt a részét az ő mértékével kell, az ő bűnbánata és megigazulása mórt ékével kell mérnünk s nem a használt szavak értéke szerint. Neki, mikor vallomásait megírta, ezek undok és kárhozatos gyalázatosságok voltak. Valójában, nyilván a közönséges diákélet, minő, hogy többet ne mondjak, a párizsi Quartier Latinben most is folyik és minek képét nem egy-egy német egyetem Burschenchaftjának szokásaiban és rendjében szintén meg lehet találni. Ettől még igen jóra való emberré, tudóssá, művésszé, családapává, regirungsráttá és nem tudom mivé válhatik túlnyomó nagy része a rakoncátlan fiataloknak, csak, azt hiszem, szentté ma már mégsem. A tanulása is Szent Ágostonnak nem lehetett

az utolsó. Egészen bizonyos, hogy nagyszerű tehetségei táplálék nélkül nem maradtak s a római tudós műveltségnek virága volt már húszas és harmincas éveit közt.

Csodás emberi fölemelkedését egy szinte transzcendentális magasságba, ahol igazság, béke, szeretet, jóság és abszolút hitben olvadt meg lénye, egy isteni adománynak köszönhető, azt hiszem: az igazságot iszonyú, ellenállhatatlan erővel szomjazó lelkének. Ezt kereste a görög és latin irodalomban, ezt a keresztény szekták tanításában, ezt a szentírásban is, melynek egy – különben fogyatékos – fordítása korán került a kezébe, melyet azonban akkor, vallomásai szerint, naivnak és együgyűnek talált Cicero egy filozófiai munkájához képest.

A kétkedések, tépelődések, lelki hánykódások iszonyú csatáin ment ez időtt keresztül s vívódásait, az önmagával, testiségével s elméje háborgásaival való gyötrelmes küzködését édesanyjának, a majdani Szent Mónikának érte, fiáért való buzgó és kifogyhatatlan imádkozása, mint csendes hárfahang kísérte tuskés útjain.

Hogy a pogány filozófus, majdan a manicheus szekatárius miképp jutott el katolikus keresztény igazságai birtokába: azt beszélnek el vallomásainak könyvei.

Mikor nekem Szent Ágoston úgyszólván fülembé gyónja két kötetben keresztül a gyóntatószék őszinteségével és a tökéletes hit alázatosságával és töredelmével minden gondolatát, cselekedetét, vágyát és érzelmét, akkor én abszolút laikus lévén ezen a téren, természetesen nem egyházi filozófiát, teológiai igazságokat és hitbéli útbaigazításokat kereshetek benne. Én vele szemben a modern szkeptikus, koromnak egy alárendelt, jelentéktelen részese vagyok. Én némi jogosultsággal csak az emberi lélek vergődéseit, evolúcióit,

az igazság felé való heroikus törekvéseinek az útját követhetem. Előttem áll a kor, melyben élt. Egy évezredes nagy pogány kultúra alkonya és a keresztény civilizáció hajnala, amely még küzdelemben van egymással és ebben a szürkületben egy alak, amely fölstedte magába a leáldozó hellen-római civilizáció minden fényességét s így áll szemben a keresztény civilizáció fölkelő napjával, szívében az igazság határtalan kultuszával, szomjuságával, mindenekfölött való kívánságával.

De melyik igazságot szomjúhozza Szent Ágoston? Mondhatnám: a Pilátusét. Az egyetemes igazságot. A bölcselők igazságát. A világegyetem szülő, fönntartó és mozgató igazságát.

A fizikai világ ismeretében messze előre vagyunk Szent Ágoston korához képest. Az erkölcsi világ föl-fogásában messze elmaradtunk tőle. A természetfeletti világ megértésében ott vagyunk, ahol akkor voltunk.

Minden idők gondolkozói a világegyetem titkát és az embernek hozzá való viszonyát kutatták. Ennek a szomjúsága gyötörte Szent Ágostont is. És ahol valaha emberi értelem a világ e titkával érintkezett, birkózott és végességével vergődött: a tudásnak és a kutatásnak mind e tartományait bejárta Szent Ágoston lelke és elméje az igazság nyomát keresve.

A pogány filozófusok nem hittek, mert nagyon is emberi volt az Olympus isteni társasága. A keresztény civilizáció filozófusai hitetlenségre hajlanak, mert nagyon is isteni, nagyon is transzcendentális a keresztény isteni fogalom. Erről, hanemha a szent könyvekből, semmit se tudnak; az olympusbeliokről ellenben nagyon is sokat tudtak, még budoár-csinjeikről és egyéb kalandjaikról is.

A pogány filozófiából először is a manicheusok halász-

hálójába esett a pogány Augustinus. Ezek úgyszólván a racionalisták voltak, tehát közelebb hozzá. Ekkor szánta magát rá, hogy a nagyhírű egyházi szónokot, Szent Ambrozius milanói püspököt meghallgatja. Elsőbb a püspöknek nagy szónoki híre vonzotta. De a püspök tanításai mindjobban átjárták lelkét és elméjét. Az életét nagy tusakodások közt a püspök tanításaihoz kezdi igazítani s újra kezébe veszi az egyház szent könyveit: a bibliát, melynek együgyű és naiv formába pólyált, meg nem mérhető' mélységei egyenlő erővel ragadják meg elméjét és képzeletét s rábocsátják azt a vakító világosságot, melynek verőfénye bevilágít a dolgok utolsó okáig, amely a föltétlen hit, ami az igazság, ami az Isten. Harminchárom éves korában megkeresztelkedett s további életében első dísz, legalázatosabb szolgája és legharckészebb katonája volt egyházának. Minekutána édesanyját, aki boldogan halt meg, mert fia megigazulását megérte, eltemette, visszatért Afrikába, ami vagyona volt, elosztotta a szegények között, fölvette a papirendet és hatvannégy éves korában meghalt mint Hippona püspöke, abban az időben, amikor a vandalusok épp ostromolták püspöki székvárosát.

Szent Ágoston minden idők egyik legnagyobb emberi alakja volt. Nagy, nem gazdagságtól, fénytől, hatalomtól, hódítástól, nyert csatáktól, vagy egyéb hasonlóktól, melyek szerint a nagy címet emberek viselik, hanem nagy emberi szenvedelmeinek megfélékezésétől, nagy a lemondástól, nagy az alázatosságtól, nagy a hitétől és nagy az Isten föltétlen szeretetétől s Istennek, embernek mindig és mindenben odaadó kész szolgálatától.

(1917 ápr. 20.)

VÖRÖSMARTY AKADÉMIA.

Miért írok ezen a helyen egy irodalmi érdekeltségről, mely intézményes formát keres magának, hogy jobban érvényesüljön, mint eddig? Azért, mert a mai korszellem és irodalom szoros, benső összefüggésben vannak egymással. Egyik szüli és pusztítja is a másikat. Ez az új akadémia bizonyosan létre nem jött volna a forradalmi átalakulás nélkül, amelyen az ország keresztülment. Míg azonban a politikai forradalom a régi intézményeket alakítja át új formákká, új tartalommal, addig csodálatosképpen az irodalmi forradalom a maga új tartalmát önti át a régi idők intézményes formáiba. Akadémiát csinál, noha tán jobban ráillenék az irodalmi szabadszervezet neve.

Megválasztja elnökévé Ady Endrét, akiről azt mondja egyik alapító, hogy ő érezte meg elsőnek az új idők jövőtelét, s ki is nevezi az új forradalom Petőfijének; azután elnevezi magát akadémiának Vörösmarty nevével.

Nos most csakugyan Vörösmarty klasszikus akadémikus volt minden tekintetben, akár költői, vagy esztétikai hitvallásánál, akár gondolkozásánál, akár temperamentumánál és hajlandóságainál fogva. Ellenben az új akadémia elnökének forradalmi elődévét kinevezi Petőfit, aki tudvalevően fűtyült minden akadémiára, mert az ő nagysága és egyénisége csakugyan bele nem fért volna semmi akadémiába a világon. Sajnos, az ő

csapongó, szertelen, lázas, tüzes lánggal égő szelleme egyáltalán nem fért bele ebbe az egész világba. Őt formákba nem törődő, formákat nem kereső lelke korbácsolta előre nagyságának végzetes útján egész Segesvárig. Őt nem vitte korának világáramlata, ellenkezően, az ő talentuma ragadta a világáramlatot, adván neki szárnyakat előre. Nem keresett magának pajtásokat, hogy akadémiát alapítson velük. Ellenkezően, az ő génuszának minden és mindenki csak akadálya volt. Össze kellett különböznie atyai jótevőjével, Vörösmartyval, konfliktusa volt Kossuthtal és haragos szóváltása Bemmel, hogy csak a nagyokról beszéljek.

Petőfinek még a házassága is csupa rendellenesség és szertelenség volt. A magyar népfilozófia – a közmondás – azt mondja arról, aki házasodik, hogy beállt a becsületes emberek társaságába (ez az akadémia), ami azt jelenti, hogy a fiatalos legény élet rendtelenségeinek útjáról az anyagiasabb, pedánsabb, polgári élet ösvényére tér, a család mentsvárába, nyugalmába, kényelmébe, nem ritkán jólétébe.

Petőfinek még a házassága is kaland volt, nem ő vette magára a házaselet polgári jármát, melyet édesnek mondanak, hanem a maga szilaj tempóit vitte bele a házaseletbe is. Egy rapszodikus Petőfi-vers volt az ő házaselete.

A Vörösmarty-akadémiát alapított társaságnak, amely magát forradalmi litteraturának, Petőfit elnöke elődjének mondja, még a Petőfi nevére alapított irodalmi társaság is nagyon konzervatív, azért alapít akadémiát Vörösmarty nevére, aki minden volt inkább, mint forradalmi író, ember és politikus. A mai kor szelleméhez jobban illett volna, ha az új alakulás nem Vörösmarty-

akadémiának nevezi magát, hanem a politikai tanácsok mintájára irodalmi tanácsnak.

De végre is a név csak név, más a lényeg s a tartalom.

Mi az akadémia? Irodalmi és tudós társaság, amely intézményes főorgánuma egy nemzet szellemi életének. Őrzi a nemzeti nyelvet, műveli a tudomány minden ágát, vezérli a nemzeti irodalmat. Egyes társaságok – kis akadémiák, ha tetszik – külön közművelődési, vagy irodalmi ágazatok, vagy irányok szolgálatát teszik célúkká: az egyik a szépirodalmat, a másik a természet-tudományt, a harmadik a történelmet, a negyedik a nyelvbuvárlást és így tovább. Gyökerét minden akadémia a múltba ereszti, de szemét a jövőre függeszti. Természetes őrzője a múlt hagyományainak és a történeti folytonosságnak, de tényezője a haladásnak és az előre fejlődésnek.

Természetes, hogy a lelkesedést, amely létrehozta, idővel fölváltja az öntudatos, nyugodt munkálkodás és a kötelességérzet. Természetes, hogy idővel mindenféle emberi hiba és gyengeség befészkelődik az ilyen intézménybe. Természetes, hogy van idő, amikor az ilyen hibák nagyon is szembeszöknek s egy-egy nemzedék a hibáktól alig látja az érdemet. Szóval, mindaz, ami a többi világban előfordul, föltalálható az akadémiák életében is. Ha így nem volna, akkor sohasem jönne létre az Akadémia mellett Kisfaludy-Társaság, e mellett Petőfi-Társaság, e mellett Vörösmarty-akadémia és így tovább. Ez új intézményeket a régiekkel való elégedetlenség hozza létre, vagy az, hogy az akadémia nem képes tényleg megfelelni akár szervezeténél, akár anyagi erejénél fogva mindama részletes föladatoknak, amelyek nélkül egy-egy tudományág manapság már el nem lehet,

ha a fejlődésben lépést akar tartani más nemzetek fejlődésével. Ez oknál fogva semmi sincsen tölem távolabb, mint gáncsolni azt, ha egy-egy társaság, vagy akadémia jön létre. Amit azonban meg kell követelni minderi új alakulástól, az a komolyság a szándékban, az érdemes cél kitűzése és az őszinteség a színvallásban.

Ha a Vörösmarty-akadémia nem ötletszerűen, hirtelen és váratlanul lép elejünk, hanem egy jól előkészített, anyagilag is megfundált intézmény gyanánt mutatkozik be, jól van; ha konkrét föladatokat tűz ki és ezek megoldására fogja össze az egyetértő elemeket: jól van. Ha azt mondja, hogy a létező akadémiák klikkszelleme és szűkkeblősége őket nem ereszti be a halhatatlanság látható kapuján, pedig már ők is vitték annyira, hogy akadémikusok kívánnak lenni, ez is jól van, ez is érthető. De mindebből semmi sincs, csak általános szölamok vannak, olyan jelentőséggel, hogy az új akadémia az új kor, az új irodalom, az új szellemi áramlatok intézménye kíván lenni az elavult, ósdi, cöpfös, maradi régiekkel szemben.

Hát ez az. És ha végignézőnk az új akadémia első névsorán, akkor csakugyan azt látjuk, hogy itt a legújabb, legmodernebb, legifjabb irodalommal van dolgunk, amelynek kiválóságai nem közönséges szerephez jutottak az új politikai átalakulásban is és akik nyilván, valamint átvették a régi világtól a közhatalmat, át óhajtják venni a kormánypalcát az irodalmi, a szellemi világban is.

Ez azonban nehezebb dolog. Itt a merészséggel, szerelenséggel, különösséggel magára terelheti egy irány a közfigyelmet, divatba is jöhet a sokaságnál, de mint-hogy ízlés, műveltség és tudomány dolgában nem a tömeg, hanem a szépnak és igaznak örök törvénye dönt,

annálfogva a hódítás marad divatnak, ami pedig gyorsabban szokott változni, mintsem hogy erővé és hatalommá alakulhatna át.

Mert hiszen állítsuk egy kissé szembe azt az ócsárolt régít és a Vörösmarty-akadémia alapján szolgáló új irodalmat. Menjünk csak az új akadémia díszéig: Vörösmarty koráig vissza, amikor még virágában volt a Habsburgok zsarnoksága rajtunk. Mert hiszen az akkori alkotmányos magyar életet el lehetett nevezni osztrák zsarnokságnak a magyar alkotmányossággal megenyhítve, vagy az ősi magyar alkotmánynak súlyosbítva osztrák önkénnyel. De tetszik tudni: a zsarnokság minden formája szabadsághősöket szül és nevel. Vörösmartyék kora az ideálok, a hősök, a nagy emberek, a rajongók, a vértanuk, a honfíjdalomtól megőrülők kora volt; a mai kor a tömegek kora; amaz az egyént tüzelő eszmék, emez a sokaságot mozgó mechanizmus kora; amaz a nemzet, emez a nép fogalmát vitte zászlaján.

Hej, akkor tudtak jól inni, enni, szeretni, bálozni, lakodalmat, paszitát ülni s lelkesedni az emberek; ma az elrontott gyomor, karlszbádi kúra, szódabikarbóna, szerelmi üzlet, az egyke és a kiábrándulás korát éljük.

A költők akkor *Zalán futását* énekelték; ma a kabaret szolgálják ki és ha komolyak, akkor az életuntság bacillusait terjesztik el, az emberhús kultuszát üzik és értelmetlenséget affektálnak, hogy mélységet színleljenek.

A regényirodalom a Kartauziakat és a Kaméliás hölgyet termelte; akkor a bukott nő megdicsőült a szerelemben; ma a tisztességes asszony elbukása a főtéma, s a szerelmi házasság, amely vagy a polgári, vagy a büntető bíróság előtt végződik.

Akkor a nemzetfölszabadító rajongók kockázatos összeesküvése: Kufsteinnal, Josefstadttal és a Vörösmarty-akkadémiával.

Szóval akkor a zsarnokság és elnyomatás, ma a sajtó szabadsága és forradalma.

Akkor az ideáлизmus, ma pedig nem a reáлизmus, hanem egy naturalizmus, verizmus, futurizmus, kubizmus és a többi izmus. Más szóval akkor a rút megszé-pítése, ma pedig a szép elrutítása, eltorzítása.

Amannak halálát okozta, hogy megvénhedvén – (mint ahogy az öreg primadonna móríkalással mímeli az elvesztett fiatalságot) – tettetéssel, pózolóással pótolta az *igazságot*, amely kiveszett a formáiból. A reáлизmus pedig bele fog pusztulni egyenes és törvényes leszár-mazottjaiba, az izmusok láncolatába, ahol nem keresik az igazságot, hanem hazudják a – *valóságot*.

Így fest az új és a régi irodalom. E két szellem csatá-zása előzte meg a háborút. És a háború győztes fele muzsika és dobszóval tér vissza a régi ideálok, a nemzeti eszmék szolgálatába, a vesztes fél pedig vergődve keresi a megváltó eszmének fölvirradását és megtisztulását. Ennek a tünete a Vörösmarty-akkadémia is. Alapítói között nem egy értékes erő van, amely azonban meg-hasonolva áll a múlt ideáljai és a jelen divatja közt. A divat sorsa az elmúlás, az ideál élete örök. Kultuszát a divat hátrafordíthatja, önmagát kiterítheti, de az ideál koporsója a lényegében nem változó emberi szív, ahonnan az ideál újra meg újra kitör s – mint Berzsenyi mondja: eget kér. A divatok pedig rajta, mellette, fölötte, alatta jönnek és mennek, Vörösmarty-akkadé-miát alapítanak, vagy nem alapítanak, mindegy: az ideál diadalmenete a hősköltevény, a divat benne, a

legvéresebb is, csak epizód. A nemzet addig él, – rab-ságban is – amíg ideáljaihoz ragaszkodik s tűzhelyeit táplálja; de feloszlásnak indul szabadságban is, ha ideáljait megtagadja, ha történeti öntudatának fonalát megszakasztja. A legbüszkébb épület romba dül, ha fundamentumát alóla kiszedik. Az élő fa, ha vihar le is tépi virágát, gyümölcsét, lombját, vagy ha istentelen kéz le is botolja kegyetlenül, kihajt és diadalmas új életre indul. De ha gyökereiben támadják meg, akkor lehervad fejedelmi koronája, hervadás és pusztulás lesz a sorsa. Soha többé madár nem keresheti lombját, vándor meg nem pihenhet árnyékában, botot, kire tá-maszkodni, botot, kivel védekezni lehet, nem ad az emberi kéznek.

(1918 dec. 15.)

KRISZTUS TÖRTÉNETE.

Az olasz Papini könyve Krisztusról, melyet a szerzője *Krisztus történetének* nevez, a legnevezetesebb modern könyvek közé tartozik. Ahogy ez a szerecsenképű flórenci tudós a könyvéhez írt jó hosszú előszavában munkája célját, természetét s módszerét magyarázza, az ember önkénytelenül Saulusra gondol, akinek útközben Krisztus megjelent, így szólván hozzá: Saul, mért üldözöl te engem? És Saul leszállt a lováról, leborult az Üdvözítő láttára és az üldöző Saulból Pál apostol lett.

Papini mint fiatalember folyóiratot alapít, amelyben a legmodernebb s legtúlzottabb szellemben folytat hadjáratot minden volt és létező áramlata ellen az emberi gondolkozásnak. Maga a lelki és világnézleti változások egész során megy keresztül és egyszer valahol, valami-képpen, titokzatosan megjelenik lelkének Krisztus és Papini leborul előtte és megírja a mester történetét.

Szent Ágoston vallomásaiban olvasható, hogy ez az egyházatya és keresztény tudós már az összes görög és római filozófusok tanulmányán túl volt, amikor először került kezébe az új testamentum, melyet ő Platon és Aristoteles és általában a görög filozófia tanításaihoz képest primitív, együgyű dolognak tartott. Harminc és negyven év körül lehetett a kora, amikor újra kezébe vette és többé le se tudta tenni. Reveláció, isteni megvilágosodás lett rajta az Újszövetség.

Papininek is, világnézleti nagy viharzásai után megadatott, hogy egyszerű nagy világosságban lássa meg az evangélisták könyveit és bennök a Krisztust. És neki e könyvek lettek minden tudománynak, minden bölcsészetnek és minden költészetnek a teteje. Az evangéliumokon kívül alig van öneki egyébre is szüksége, hogy Krisztus történetét megírja egy hatalmas kötetben. Mert ő nem külső eseményeket keres, nem Hőse életrajzát írja, hanem a Megváltó belső történetét a betlehemi istállótól a Koponyák hegyéig. Talán azt lehetne mondani, hogy a könyve Krisztus mondásainak, cselekedeteinek mélységeit és magasságait tárja fel. Krisztus oly egyszerű, oly népies, oly közvetlen, hogy hozzáférhet a legegyszerűbb hinni vágyó elme is. E mellett olyan titokzatos, olyan földfeletti, oly mélységekkel teljes, hogy a legihletettebb kalauz nélkül a műveltnék mondott ember is messze el tud maradni Jézustól és tanításainak világölelő értelmétől. Az egész könyv mintegy százharminc s egynehány folyamatosan egymást követő rövid cikkből áll. De akárhol ütöd fel, mindenik külön egész és kész imádságot lehel mindenik. Mindenik tartalma Krisztus részéről az abszolút jóság s az abszolút (isteni) szeretet: a te részedről az abszolút hit és az ő követésének őszinte, töredelmes vágya. Az utolsó cikkely a könyvben *Könyörgés Krisztushoz*, melyben a szerző rimánkodik, hogy jelenjen meg, ígérete szerint, a Megváltó újra a földön, mert az emberiség már eljutott odáig, hogy ismét megváltassák. Ezt a mai világot pedig ekképen írja le Papini könyörgésében:

«Ezen a fertőzött szemétdombon minden hit meghal és bomlásnak indul. A világ csak egyetlen vallást

gyakorol, azt, amely Wotan, Mammon és Priapusz felséges háromságát vallja: az Erőt, amelynek szimbóluma a Kard és temploma a kaszánya; a Gazdagságot, amelynek szimbóluma az Arany és temploma a Börze; a Testet, amelynek szimbóluma a Phallosz és temploma a Kéjház.»

«Nincsenek immár Monarchiák és nincsenek Köztársaságok sem. Minden rend csupán látszat és cifra-ság. A szellemben és végső célokban két egytestvér Plutokrácia és Demagógia a megfizetett középszerűségtől gyalázatosan kiszolgált lázadó hordák uralmáért viaskodik egymással. És közben a Piszokrácia, ez a kézzelfogható letagadhatatlan valóság, a két küzdő feje fölött a Magasságot az Alacsony-ság, a Minőséget a Mennyiség, a Szellemet a sár alá teperte.» És ebben a világban, melynek ijesztő arcvonásait Papini iderajzolta, ez az ő könyve már majd minden európai nyelvre le van fordítva s némely országban új és új kiadásokban jelenik meg. Mire kell ezt a jelenté-
séget vélnünk? Hiú faj vagyunk mi emberek. Szeretünk a tükörbe nézni s magunkban gyönyörködni. De a Papini világtükréből, ha belenézünk, egy lompos, undok vadállat néz ki reánk. Való igaz, hogy ez lenne a mi képünk?

Csakugyan, az emberiség története azt mutatja meg-cáfolhatatlanul, hogy a nemzetek haladása magában hordja a nemzetek pusztulásának a csiráit is. Mentül fejlettebb egy nemzet, mentül nagyobb fokán áll a civilizációnak, annál közelebb áll a bukásához. Elenyészett népek, melyeknek alkotásait most ássuk ki puszták homokja, rajok épített új élet rétegei alól, erre tanítanak bennünket. A halhatatlan lélek romlékony

s mulandó testben lakik. Az élet nem egyéb, mint a lélek és test küzdelme egymással. És meg vagyok írva, hogy a lélek erős, de a test gyenge, nem egymással szemben, hanem az étellel szemben. És a test megromtja a lelket. Krisztus egyetemes uralma, az Ő országának eljövetele pedig azt jelenti, hogy a lélek fékezze meg és hajtsa akarata alá a testet. Erre egyesek képesek voltak, a tömegek, a népösszeségek mindig képteleneknek bizonyultak rá és bomlással, pusztulással végződött eddig minden küzdelem. A sokaságnak csak egy maradt meg: a szomjúsága. Legzüllöttebb állapotában is kiáltozza Krisztust, az Igazságot, a Jóságot, a Tisztaságot, a Szeretetet. Ezért kap a mai züllött világ oly mohón Papini könyvét. Az ideális kereszténység szellője fűdögél e könyv betűrengetegében és a vergődő emberiség tág tüdővel szívja magába üdítő tartalmát. A pártellentétek, a pártviszályok, a kölcsönös türelmetlenség, sőt a gyűlölködés világszerte úgy megromtották a politikai életet, hogy manapság mindent, a legszentebbet is, behurcolnak a politikai harcok arénájába. A saját példánk ennek a legkiáltóbb bizonyítéka. Magánvállalatok ügye és baja, magánviszonyok szennyese, egyéni becsület, megvádolások, meggyanusítások, emberek múltjának kiásása és hánytorgatása parlamentünkben legalább annyi idejét veszi igénybe, mint a többi országos jelentőségű tárgyak. A közigazgatásba, az igazságszolgáltatásba illetékességükön túl való beavatkozása a képviselőknek napirenden van. A vallást, az emberiség legősibb intézményét, ma a kereszténység formájában szinte kisajátította magának a politika. Nem is beszélem, hogy a Papini Krisztusától mily fölmérhetetlen messzeségbe távozott el a mi *politikai*

kereszténységünk, ami minden, csak nem *keresztény* politika; de mily messze esik a szervezett keresztény egyházaktól is, melyek pedig sok emberi gyengeség nyomát kénytelenek viselni: azt öt év eseményei bőven és szomorúan bizonyítják.

Ezért fontos, hogy ez a csodálatos könyv,— egy hívesre megtért lélek e tanúságtétele Krisztusról, nálunk is mentül jobban elterjedjen. Arra, sajnos, kilátás nincsen, hogy tőle a politika vagy a politikusok megjavuljanak; de bizonyos, hogy az emberek valamelyest jobbak lesznek olvasásától. Az isteni tökéletesség képe emberi testben oly dicső és lélekemelő látvány, melytől a fáradt lélek felüdül, a fásult lélek fölenged, a jók jobbakká, a rosszak kevésbbő rosszá, a bűnösök a megbánásra hajlandóbbakká lesznek. Az Athenaeum, amely e könyvet nagyon szépen, hivatott emberrel lefordította és egy rátermett íróval nagyon érdekes és tanulságos előszót íratott hozzá, lekötelező cselekedetet gyakorolt vele. Krisztus diadalmenete ez a könyv, bevonulása törődött és csüggedt lelkünkbe. A katolikus ember, amikor áldozik, mellét verve azt mondja: Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum. Nem vagyok méltó, hogy betérj a hajlékomba. De Krisztus nem azt nézi, méltó vagy-e vagy sem, hanem azt, hogy epedsz-e őszinte vággyal azért, hogy betérjen hozzád. Mert Őneki kedvesebb a megtért bűnös, mint az az igaz, aki sohasem botlott.

(1925 júl. 5.)

A SZÁZÉVES AKADÉMIA.

E héten üli meg Akadémiánk alapításának századik évfordulóját. Egy fiatal huszártiszt, gróf Széchenyi István azzal kezdte meg tüneményes, de tragédiába fordult pályafutását, hogy a diétán indítványozta egy akadémia alapítását és e célra felajánlotta birtokainak egy évi jövedelmét. Et verbum caro factum est, a magyar kultúrának létrejött az első intézménye. Eleintén főleg a nyelv csinosítását és pallérozását látták céljának s első évtizedeiben inkább is szép-irodalmi, mint tudományos intézmény volt. De lassan kialakult a magyar tudományos élet templomává, ha tetszik, fellegvárává s egy viszontagságos élet után végre ma egy nagy intézmény, mely névvel és összeköttetésekkel bír Európa hasoncélú intézményeinek világában. Palotáját a hatvanas években kapta – mint jóformán minden kultúrintézményünk – közadakozásból. Én mint jogász még hallgattam heti üléseit a Trattner-Károlyi-ház első emeletén és évi közüléseit a Múzeum dísztermében. Viszont láttam az országgyűlést ülésezni az Akadémia dísztermében.

Az Akadémia e százéves ünnepének középpontjába természet szerint megalapítója, gróf Széchenyi István kerül. Elvégre az Akadémia is csak egy intézmény, amelynek van változatos története, vannak érdemei és erényei és vannak hibái és gyengeségei, mint akár

az embernek. Minden dolga kideríthető, eredményei mérlegre rakhatók, sorsa lehet a hanyatlás és az emelkedés; de természetes halállal soha meg nem hal és élete továbbszövídik az egymást követő nemzedékekkel. Az ember ellenben egyén és halandó. Lakik. testében egy titokzatos lélek, amely olyan mélységeket tartalmaz, melyek fenekére se szem, se mérőön el nem jut soha. Egy intézmény történetének a megírása olyan munka, melynek lehetetlenségei nincsenek. Egy ember, természetesen nagy ember történetének a megírása időről-időre megújuló feladat, mert olyan szerszáma vagy bűváreszköze embernek nincsen, amellyel egy más emberi lélek egész tartalmát feltárhassa.

Széchenyi Istvánról már könyveket írtak, de soha, amíg a magyar nemzet él, nem fognak megszűnni róla könyveket írni. Ő maga könyveket írt, ujságpolemikiákat folytatott, beszédeket mondott és naplót és leveleket írt. Azt hinné az ember, hogy lelke minden rejtelmét kitérta, hogy szavát és cselekedeteit igazgató motívumairól mind leszedte a leplet, érzelmeit mind kirakta a világ szeme elé és meggyóna nekünk utolsó gondolatát is. Pedig én úgy sejttem, mentül többet elárult lelke csodatartalmából, az ember csak annál többet sejt még benne. Az ilyen gigászi lélek olyan, mint a kék égboltozat: impenetrabilis az emberi szemnek s mentül jobban sikerül látószerveinket messzelátókkal felszerelnünk, mindig csak azt látjuk, hogy mindig több lesz, amit el nem érhet a szemünk.

Ilyen az emberi nagyság is. Ha így nem volna, lehetetlen lenne, hogy a nép vagy nemzet, ha egyszer felismert egy nagyságot, cserben tudja hagyni holnap, akit még tegnap bálványozott. Mert minden nép nem

a nagyságot magát és reális elemeit szereti, hanem önnönmagát, a maga illúzióit. Nagynak látja a nép azt, aki fantáziáját meg tudja mozdítani, és ha képzelete egyszer munkába lépett, akkor ez vezeti már s ha bálvány a nem tart vele irányt és lépést, összetöri a nagyságot is könnyörtelenül, melyet még tegnap követett s megy egy másik után, amely hatalmába keríti fantáziáját. Különböző nagyságok közt az a különbség, hogy az igazit, ha bukott is, mind nagyobbá, felségesebbé, tündöklőbbé teszi az idő; a nem igazit pedig elkoptatja. Amaz nemes patinát kap az időtől, emez emésztő rozsdát.

Mi teszi ki az igazi, a reális államférfíui nagyságot, ezen a kérdésen Széchenyi István életével a kezemben gyakran eltűnődtem. Azt hiszem, az, ha kora szükségéit, az idő szavát megértette és cselekvéssé, alkotássá, valósággá váltja a maga megismert igazságait.

Magyarország sokáig karddal, utóbb megyei és országos üléseken küzdött az osztrák törekvések ellen; küzdött ereje fogytáig. Az osztrák ezalatt gondosan kímélvén a nemesi privilégiumokat, lassan megfosztotta a nemzetet államisága attribútumaitól: a pénzügyek kezelésétől, a hadseregétől, a vám és kereskedelem intézésétől, a külügyek és hadügyek intézményeitől és igazgatásától. A XVIII. században már teljes apátiába süllyedt a magyar. Arisztokráciája Bécsben bálózott, az udvar, mint nagyszabású házasságkövetítő, keresztül-kasul házásította a magyar és osztrák mágnásvilágot. A helyzet az volt, hogy már akadt erdélyi mágnás is, aki elosztrákosodott és akadt Magyarországon olyan, aki még magyar volt. Ekkor került a sor a – középnemességre, melynek válogatott virágát

elvitték Bécsbe – testőrségnek. De itt avatkozott a Gondviselés a mi dolgunkba. A fiatal testőrök a bécsi fénytől nem vakultak el, hanem csak annál jobban meglátták a magyar sötétséget. És tőlük indult ki az az irodalmi mozgalom, nagyobbreszt persze hazafiságból vállalt dilettáns munka, mely sötét éjszakánk keleti egére az első derengő sugárt vetette.

És jött Széchenyi és körülnézett a nemzet sivár mezőin. És szinte isteni sugallatnak látszik, ahogy revelálódott előtte a nemzet feltámasztásának nemcsak felséges gondolata, hanem egész munkája, a teendők gazdag sora, a feladatok tömege, és mint ifjú katona megtette a vállalt misszió első lépését: megalapította, mert nyelvében él a nemzet, a nyelv, a tudás, a kultúra templomát: az Akadémiát.

És jött a többi. Nem gravámeneket hánytorgatni, nem ujjat húzni a bécsi hatalommal, hanem dolgozni, alkotni, teremteni. Mert a magyar faj fenntartásához, a nemzet felemeléséhez erő és gazdagság kell, amihez csak ezeken az utakon lehet eljutni. És írta a serkentő, buzdító, tanító, gáncsoló és korholó könyveket, röpiratokat és mondotta beszédeit a nyelvről, a hitelről, a közteherviselésről, a színházról és mindenről, amire egy élni óhajtó nemzetnek szüksége van. És a Dunán elindította az első hajót és a felséges víz zúgó habjai fölé építette az első állandó hidat és keresztülfúrta a várhegyet és szabályozta a vizeket és döngette, mint egykor Botond Konstantinápoly kapuit, a hajózás akadályát, a Vaskaput. És tervezte a Nemzeti Színházat és alapította a Nemzeti Kaszinót, hogy a társadalmat is mozgósítsa életadó munkája keretében és megcsinálta a lóversenyt és résztvett az országgyűlés

munkájában. Gigantikus elméjében és nagy szívében ott formálódott ki a jövő Magyarországa, amely nem volt, hanem lesz. Ily egybefoglaló agyvelő csak egy volt Magyarország ezeréves történetében. Nagy királyaink amit alkottak, ahhoz rendelkeztek egy dicső jogar minden hatalmával. Neki nem adatott ilyen hatalom. Neki csak faj szeretetének, nemzete imádatának, hazájáért való rajongásának varázserői álltak rendelkezésére, hogy egy enyésző országot, egy pusztuló nemzetet, egy fogékony nemzedéket nekilendítsen a boldogság és élet útjának.

Hogy mint lendült neki, mint sarjadt az ő vetéséből egy csodálatos termés, mint bonyolódtak az ő nagyszabású tervei más tervekbe, konfliktusokba és törekvésekbe és mint égett el végre ő maga a nagyságának tragikus tűzében: ezt, vannak még köztünk, akik látták, ezt tanulják az utódok iskolában és innen indáit ki az a hihetetlen lehetőség, hogy a saját nemzedékünk katasztrófája után is, kirabolva, kifosztva, megcsonkítva még van élet és remény mibennünk.

A Gondviselés adta nekünk a kellő órában azt az óriást, akit ellenfele nevezett el a legnagyobb magyarnak. De profundis kiáltozunk fel ma a Gondviseléshez, hogy miért felejtkezett meg rólunk most, legnagyobb ínségünk napjaiban, hogy adósunk maradt egy második Széchenyivel, aki államférfiúi inspirációjával ma is meglátná és megmondaná nekünk, mit kell hazánk romjai közt tennünk, hogyan kell cselekednünk, mi a fontos és a mentő föladat és munkába állítaná ezt a szétzilált, önző és szűk szemhatárú nemzedéket, amelynek legjobbjai sem tudnak többet, mint hogy miképp szokás egy országot rendes viszonyok közt elkörmányozni.

De hogy miképpen kell a félholtat föléleszteni, a megnyomorítottat talpraállítani, a néppé széthullott nemzet öntudatára ébreszteni, az elbízott góggöt szerénységre tanítani, a kapzsiságot önzetlenségre kényszeríteni, lemondással, áldozatkészséggel példát adni, lélekben nagyoknak, munkában serénynek, hazaszeretben példásnak lenni, nagyjaink emlékéhez, vértanúink véréhez és nagy multunkhoz méltónak lenni: erre napjaink szelleme, erkölce és cselekedetei nem tanítanak meg bennünket.

Forduljunk hát Széchenyi szelleméhez, ünnepeljük az Akadémiával emlékét, keressük ösvényeit, hogy a Gondviselés megkönyörüljön rajtunk és halhatatlanságba tért nagyjainknak kedves legyen áldozataink füstje.

(1925. nov. 1.)

TARTALOM.

	Lap
A mi kultúrharcunk	1
Pantheon	8
Pálmay Ilka	13
A színházi palota alapkövének letétele	17
A szabadságharc szobra	27
Ibsen	33
Prielle Kornélia	38
Csíky Gergely	42
Herczeg Ferenc	48
Szigeti József	56
Kupa Árpád	60
Az északi Nap-ról	66
Itália	76
Itáliáról	82
Oberammergau	94
Wagner Richárd	112
Herman Ottó könyve	120
Komjáthy Jenő	126
Az idegen elemek beáramlása	134
Dóczy Lajos	146
Arany Jánosról	152
Szent Ágoston vallomásai	159
Vörösmarty-akadémia	164
Krisztus története	171
A százéves Akadémia	176